جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا

الحمد لله والمنة کہ رسالہ نافعہ در تردید انواع الملاہی البدع

المسمّٰی

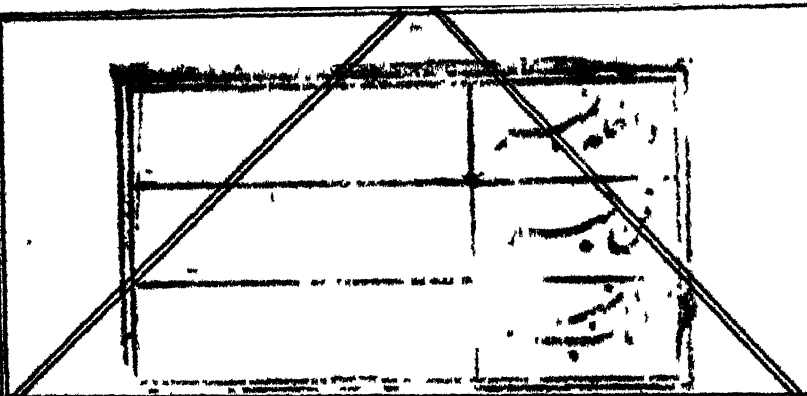
بوارق الاسماع
فی الحاد من یحل السماع

مصنفہ

جناب حضرت قاضی صاحب بشیر عالم دامت فیوضہ

سنہ ۱۳۰۹ھ

در مطبع منشی فخر الدین لاہور طبع شد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الذی ھدانا لھذا وما کنا لنھتدی لولا ان ھدانا اللہ والصلوٰۃ علی رسول
الھادی الی الحق خاتم النبیین محمد العربی الامی وعلی آلہ واصحابہ اجمعین وبعد
بر ضمائر ارباب علم دین مخفی نماند کہ ملا فیض عالم ساکن درویش کہ نام قریہ از ضلع ہزارہ است رسالہ
تالیف کردہ ونامش دو جنبہ الصراط نہادہ واکثر بلکہ کل آن مخالف امور حقہ شرعیہ است مگر
خاصتہ در آخر آن خاتمہ بر جواز سماع غنا وآلات ملاہی کردہ اگرچہ در اول رسالہ ذکر سماع صوفیہ
کردہ مگر از ضمن عبارات وقول محمد غزالی کہ آوردہ از ان عموماً وجوب جواز ومستحب وسنت بودن او
قرار دادہ وخلائق را در ورطہ ہلاک انداختہ در سماع وغنا وملاہی را باقوال ضعیفہ وشاذہ لباس
استحباب وسنت پوشانیدہ وخرق اجماع نمودہ باشد کہ غرض او تردید فتوی مولانا صواتہ
وعلماء متبحرین علاقہ چھچھ ویوسفزئی وپشاور وغیرہ ست کہ ایشان بر حرمت سماع وغنا وآلات
ملاہی جہد خود را بذل نمودہ فخر ان اللہ لا یضیع اجر المحسنین حاصل کردند واز حسد شدہ
مد بر جواز بلکہ استحباب وسنت ووجوب تلامذہ در رسیدہ اعاذنا اللہ منہ پس لازم افتاد کہ
تردید بر خیالات او نوشتہ شود لہذا این ہیچمدان قاضی میر عالم سکندرپوری خاکپائے
علماء دین متین ہرچہ بقدر وسعت خود میسر است از کتاب وسنت واقوال علماء حقہ محدثین
ومفسرین ومجتہدین آئمہ اربع نقل کردہ پیش نظر علماء میکند وامید مغفرت باری دارد وہم
توقع دارد کہ علماء دین امر عنور بلیغ توجہ فرمودہ ہرچہ حق باشد بگویند واللہ الہادی والموفق

ونام این رساله بوارق الاسماع فی الحاد من یحل السماع بنهاده شد۔
ترتیب این رساله در شش فصل کرده شد فصل اوّل در نقل استدلال مؤلف فصل دوم
در تردید استدلال مولف از احادیث فصل سوم در اثبات حرمت سماع از آیات و احادیث
فصل چهارم در تردید اجتهاد نفس مؤلف فصل پنجم در تردید استدلال مؤلف از اقوال
فقها فصل ششم در تردید استدلال مؤلف از اقوال صوفیه ونیز بخدمت صرافان
علم عرض ست که مؤلف در رساله خود نقل از کتاب بوارق الاسماع فی تکفیر من یحرم السماع
آورده واین بنده بتقابلهٔ او همون نام را به تبدیل لفظ یحل استعمال کرده مگر درین عیبی نیست
زیراکه چنین نام کتاب از مصنفات محمد غزالی هم ست ومؤلف که از مقلدان محمد غزالی
است تبرکاً نام رساله خود هم بنام او مقرر کرده لهذا ضرورت افتاد که من هم بمقابلهٔ او بر لزوم
بالفاظ او **فصل اول** خاتمة الکتاب در بیان سماع صوفیه خصوصاً سماع سادات چشتیه
که در عمده ترین اوقات مثل ایّام اعراس مشایخ کبری وغیره که استماع غنا می فرمایند
بشروط شرعیه مجوّزه جائز ست باحادیث صحیحه وروایات فقهیه واقوال وافعال صوفیه
صافیه اما احادیث پس بخاری و ابن ماجه روایت کرده اند عن ربیع بنت معوذ بن عفراء
رضی الله تعالی عنها قال[1] جاء النبی صلی الله علیه وسلم فدخل فجلس علی فراشی
کمجلسك منی فجعلت جویرات[2] لنا یضربن بالدّف ویندبن من قتل من آبائی
یوم بدر اذ قالت احدیهن ع وفینا نبی یعلم ما فی غد + فقال دعی هذه وقولی
ما کنت تقولین ونیز در صحیحین ست که ان ابابکر دخل علی عائشة وعندها جاریتان
تدففان وتغنیان والنبی صلی الله علیه وسلم متغش بثوبه فانتهرهما ابوبکر
فکشف النبی صلی الله علیه وسلم عن وجهه وقال دعهما یا ابابکر فانها ایام
عید وفی روایة ولکل قوم عید وهذا عیدنا ومثل آن نیست آنکه روایت کرده آن از حضرت
عائشه صدیقه رض قالت دخل علی رسول الله صلی الله علیه وسلم وعندی جاریتان
تغنیان بغناء بعاث الحدیث ونیز روایت کرده ست ابوداود از عمرو بن شعیب عن ابیه
عن جده که یک عورت در حضور اقدس حاضر شده عرض نمود که یا رسول الله من نذر کرده بودم

[1] صواب قالت
[2] صواب جویریات است ۱۲

[margin] جاء النبی صلی الله علیه

کردہ تیکہ حضور از جنگ بسلامت بیایند من در حضور عالی دف زنم و اشعار خوانم فرمودند
اوف نذر کہ حال از حضور اقدس حکم صادر ست کہ لا ایفاء النذر فی معصیۃ اللہ تعالی
رواہ مسلم و ابن ماجہ از حضرت انس روایت کردہ کہ چون حضور اقدس روز مہاجرۃ
در مدینہ طیبہ بمحلہ بنی النجار قیام پذیرفت آنجا یک جماعت جواری غنا باشعار و دف
مینمودند و می گفتند شعر نحن جوار من بنی النجار + یا حبذا محمدًا من جار +
حضور اقدس میفرمودند اللہ یعلم انی لاحبکن و نیز بیہقی از عائشہ صدیقہ رض روایت
کردہ کہ بوقت در مدینہ بود کہ بحضور جناب سرور عالم زنان و دختران و کودکان غنا
میکردند باین اشعار ؎ طلع البدر علینا من ثنیات الوداع + وجب الشکر
علینا ما دعی للہ داع + ایہا المبعوث الینا جئت بالامر المطاع ، و بخاری از عائشہ
صدیقہ رض آوردہ کہ قالت زفت امرأۃ الی رجل من الانصار فقال نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
لما کان معکم لہو فان الانصار یعجبہم اللہو و نیز ترمذی از عائشہ صدیقہ رض روایت
کردہ کہ قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعلنوا ہذا النکاح واجعلوہ
فی المساجد واضربوا علیہ بالدفوف و نیز ابن حبان وغیرہ از عائشہ صدیقہ رض
روایت کردہ اند کہ قالت کانت عندی جاریۃ من الانصار زوجتہا فقال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم یا عائشۃ الا تغنین فان ہذا الحی من الانصار یحبون الغناء
و نیز ابن ماجہ وغیرہ از ابن عباس رض روایت کردہ اند کہ قال انکحت عائشۃ ذات
قرابۃ لہا من الانصار فجاء رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال اہدیتم الفتاۃ
قالوا نعم قال ارسلتم معہا من تغنی قالت لا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ان الانصار قوم فیہم غزل فلو بعثتم معہا من یقول اتیناکم اتیناکم فحیانا وحیاکم + ولولا
الحنطۃ السمراء لم تسمن عذاریکم + این آن احادیث اند کہ بحضور جناب یا باجازت
شان بعمل آمدہ اند و در بعضی ایشان بعضی از خلفاء راشدین و اکثر از اصحاب نیز
حاضر بودند و آن احادیث غنا کہ از صحابہ ثابت اند بسیار اند اینجا بیک اکتفا کردہ میشود
نظر الی من تجنب عن الاعتساف نسائی از عامر بن سعد روایت کردہ کہ قال دخلت علی

ف۱ صورت لا وفاء نذر معصیت ۱۲

ف۲ صورت زفت امرأۃ است ۱۲

ف۳ صورت [illegible] است ۱۲

قرظة بن کعب وابی مسعود الانصاری فی عرس واذا جوار تغنین فقلت انتما صاحبا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ومن اھل بدر یفعل ھذا عندکم فقالا اجلس ان شئت فاسمع معنا وان شئت اذھب قد رخص لنا فی اللھو عند العرس واما اقوال فقہاء پس علامہ طحطاوی در حاشیہ در مختار در باب اجارہ فاسدہ آوردہ کہ قال القانی عن ظھیر الدین اسحق الوالوجی رجل استاجر رجلا لیضرب لہ الطبل ان کان للھو لا یجوز لانہ معصیۃ وان کان للغزو والعرس والقافلۃ یجوز لانہ طاعۃ انتہی در منتخب اللغات آوردہ کہ طبل نقارہ کہ می نوازند وآن را یکطرف پوست میباشد وگاہی دوطرف نیز میگیرند اطبال وطبول جمع انتہے ودر کریم اللغات آوردہ کہ طبل عربے ڈھول ہندی انتہے ودر صراح آوردہ کہ طبل دہل انتہی ودر کریم اللغات گفتہ کہ دہل عربی ڈھول ہندی پس از تعلیل الوالوجی کہ لانہ طاعۃ معلوم گردید کہ برای طاعت اگر غنا کنند جائز ست وملاہی کہ جمع ملاہ کہ اسم آلہ است بمعنی آلہ لہو پس از ان ہم ہویداست کہ اگر غنا برای فسق وفجور کنند نہ برای طاعات پس آلات غنا در ان حالۃ ملاہی خواہند گردید نہ در حالیکہ آلات عبادت شوند بلکہ درین حالت نام شان معابد خواہد بود وحجۃ الاسلام حضرت امام محمد غزالی رحمۃ اللہ علیہ در کتاب خود بوارق الالماع فے تکفیر من یحرم السماع آوردہ کہ وفی انکار سماع الغناء وسماع ضرب الدف والاصوات الحسنۃ مخالفۃ السنۃ ومخالفۃ السنۃ اعتقادا غیرھا کفر والاعراض عنھا والانتھاء عنھا فسق وورد فی مسلم والبخاری عن الربیع بنت معوذ بن عفراء قالت جاء النبی صلی اللہ علیہ وسلم وجلس علی فراشی وعندی جویریتان یضربان بالدف ویندبن من قتل من اباءی یوم بدر فقالت احدھما وفینا نبی یعلم ما فی غد فقال صلی اللہ علیہ وسلم دعی ھذا وقولی ما کنت تقولین فھذا الحدیث دال علی انہ صلی اللہ علیہ وسلم سمع صوت الدف والغناء والشعر من الجویریتین من غیر حاجۃ فسماع الغناء واصوات الدف من الرجل یکون جائزا بطریق الاولی کیف وقد امر صلی اللہ علیہ وسلم الجویریۃ بالغناء شعرا وضرب الدف

حيث قال فقولي ما كنت تقولين والامر للوجوب اذا تجرد عن القرائن كقوله تعالى اقيموا الصلوٰة وللندب للقرينة كقوله فكاتبوهم ان علمتم فيهم خيرًا وللاباحة للتقرير ايضًا كقوله تعالى واذا حللتم فاصطادوا وههنا يحتمل الوجوب لانه صلى الله عليه وسلم امرهما مشافهة فلا يجوز مخالفته لانه صلى الله عليه وسلم امرها باعادة ما كانت تقوله والا وهو صلى الله عليه وسلم يصغي الى معانيه فاذا طلب عليه الصلوٰة والسلام شيئًا من غيره حالة اضعانه الى الجواب وجب عليه ذكره لقوله تعالى يا ايها الذين امنوا استجيبوا لله وللرسول لما يحييكم وروى ايضًا البخاري ومسلم عن عائشة رض قالت دخل عليها ابو بكر وعندها جويريتان يضربان بما تقاولت به الانصار يوم بعاث والنبي صلى الله عليه وسلم مغشي بثوبه فانتهرهما ابو بكر فكشف النبي صلى الله عليه وسلم وقال دعهما يا ابا بكر فانها ايام عيد فهذا الحديث بصراحته دال على جواز سماع الدف والغناء وصوابهما والرد على منكرهما وفيه بيان لزجر المنكر ودفعه عن الانكار لانه عليه السلام نهى عن الانكار عليهن وقال تعالى لقد كان لكم في رسول الله اسوة حسنة فمن قال ان سماع الغناء حرام وضرب الدف حرام وحضورهما حرام فكانه قال ان النبي صلى الله عليه وسلم سمع حرامًا ومنع الناهي عن الحرام ومن اعتقد ذلك كفر بالاتفاق فان قيل يجوز هذا في يوم العيد لا في غيره لانه قيد جوازه في يوم عيد قلنا اتفاق على ان خصوص السبب لا يمنع عموم الحكم اذا كان في حادثة وفي هذا الحديث اشارة الى ان كل حالة يكون فيها فرح القلوب وطيبة الخواطر في ايام العبادة او غيرهما جاز فيها السماع بالدف والغناء والاشعار وفي مسند احمد ان الحبشة كانوا يرقصون بين يدي النبي ويرقصون ويقولون محمد عبد صالح قال صلى الله عليه وسلم ما يقولون قال يقولون محمد عبد صالح وهذا الحديث يدل على جواز الرقص وجواز سماع صوت الدف والغناء فمن

قال ان الرقص حرام وسماع صوت الدف والغناء حرام كان ذلك اعترافا
منه ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم حضر الحرام واقر غیرہ علی الحرام ومن
اختلج ذلك فی ظنہ کفر بالاتفاق وان قال المنکر ھذا کان جائزا فی
حق النبی صلی اللہ علیہ وسلم فلم قلتم انہ جائز فی حقنا قلنا لانہ صلی اللہ
علیہ وسلم شارع ولا یجوز للشارع ان یکتم امرا فیہ حکم شرعی لقولہ تعالیٰ

ان الذین یکتمون ما انزلنا من البینات والھدیٰ من بعد ما بیناہ
للناس فی الکتب اولئك یلعنھم اللہ ویلعنھم اللعنون وقولہ تعالیٰ

واذ اخذ اللہ میثاق الذین اوتوا الکتاب لتبیننہ ولا تکتمونہ الاٰیۃ
فلو کان فعل الرقص وحضور السماع وضرب الدف حراما کان واجبا علیہ
صلی اللہ علیہ وسلم بحکم ھذہ الاٰیۃ ان تبینہ لغیرہ ولو جاز لہ دون لغیرہ
وجب علیہ بیانہ کما ورد فی الخبر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم نھاھم عن
الوصال ثم فعل فلما سئلوہ قال لست کاحدکم انی ابیت عند ربی
یطعمنی ویسقینی ولما حضر الرقص وسماع الغناء والدف ولم ینہ احدا
عن ذلك دل علی جوازہ مطلقا وان قال المنکر ان الرقص لعب واللعب
حرام لانہ علیہ الصلوۃ والسلام قال الدود منی ولا انا من الدود والدود
اللعب قلنا ھذا الحدیث مخصوص باللعب المحرم کا النرد والقمار وغیر ذلك
لانہ ورد فی البخاری عن عائشۃ رضی اللہ عنھا ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم
کان واقفا علی باب بیتی والحبشۃ یلعبون بحرابھم فی المسجد وانا انظر الی
لعبھم واذا جاز اللعب فی المسجد بحضرۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم ففی غیرہ
بطریق الاولی یجوز ومن قال ان اللعب مطلقا حرام کان ذلك اعترافا
منہ بانہ صلی اللہ علیہ وسلم نظر الی الحرام واقر الحرام علی حالہ ومن ختلج
فی ظنہ ذلك کفر بالاتفاق فان قال المنکر وفی الخبر لا لعب الا فی ثلث
الرمی والفرس وملاعبۃ الرجل مع اھلہ قلنا ھذا حصر الحاصر للاھتمام وذلك

لا يدل على تحريم ما سواه كما قال انما انت منذر فقد حصر حاله عليه السلام في الانذار فهي ذلك اشارة الى ان الانذار مختص به فقط لانه خاتم النبيين و ذلك لا يفيد الحصر في الانذار لانه عليه السلام مبشر مبلغ وغير ذلك ونظيره ما يقال لا فتى الا على ولا سيف الا ذو الفقار يعني اللعب الكامل والعمدة ليس الا هذه الثلثة وقد اتت امرأة انصارية في حضرة النبي صلى الله عليه وسلم وقالت اني نذرت ان اضرب بين يديك الدف فقال صلى الله عليه وسلم ان كنت نذرت فاضربي فضربت بين يديه وغنت شعر طلع البدر علينا من ثنيات الوداع ٭ وجب الشكر علينا ما دعى لله داع ٭ فقد سمع صلى الله عليه وسلم قول المرأة بالصوت والغناء وضرب الدف فمن قال ان حضور الرقص حرام فكانه قال ان النبي صلى الله عليه وسلم امر وفعل الحرام ومن اختلج في ظنه ذلك كفر بالاتفاق ولا خلاف في ان النذر لا ينعقد في المحرم فحينئذٍ دل بما ذكرنا من الاخبار والآثار على اباحة الغناء وسماع ضرب الدف والرقص ومما يؤكد جواز الرقص ما ذكر في مسند احمد بن حنبل عن علي رض قال اتيت النبي صلعم انا وجعفر وزيد فقال صلعم لزيد انت مولاي فحجل وقال لجعفر انت اشبهت خلقي وخلقي فحجل ثم قال لي انت مني فحجلت والحجل رقص خاص والعام جزء الخاص فاذا جاز نوع من الرقص جاز مطلقه واستدل المنكرون بقوله تعالى وما كان صلوتهم عند البيت الا مكاء وتصدية المكاء الصفير والتصدية ضرب احدى الراحتين على الاخرى يخرج منها صوت قلنا هذا الاستدلال فاسد فانه تعالى منعهم من المكاء والتصدية عند البيت ولا يلزم من منع شئ في حال حرام منعه في مقامات تغائر ذلك المحرم واستدلوا ايضا بقوله تعالى ومن الناس من يشتري لهو الحديث هو الغناء قلنا معنى قوله الحديث انه يجوز سماع الحديث الحق سواء كان قرانا او شعرا او غير ذلك وقد ذكرت احاديث صحيحة على جواز سماع الدف والغناء والشعر وقد ورد ان من الشعر لحكمة

فدل على هذا النص على ان لهو الحديث يختص بسماع المضل الملهى عن الحق
في العبادة ما يبعد العبد عن الله وما لم يكن كذلك فهو باق على الاباحة فمن
قال ان السماع حرام فقد حرم في الشرع ما لم يرد النص به اذ لم يرد في
كتاب الله ولا في سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم نص بتحريم السماع
والرقص ومن حرم في الشرع ما ليس فيه افترى على الله تعالى وكفر بالاجماع
وايضًا ان سماع العوام ورقصهم يشبه سماع الحبشة ورقصهم بين يدي
رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا خلاف في اباحة ذلك فسماع العوام ورقصهم
كذلك وايضا ان حركاتهم في السماع تشبه تفرجا لهم في البساتين ولا خلاف
في اباحة ذلك وكذلك حركاتهم في السماع وورد في الخبر من تشبه بقوم فهو منهم
واصحاب الحق المحض كبعض الصحابة واولياء الله كالجنيد وغيره تحركوا
في السماع كما هو منقول عنهم وان تحرك عامي في السماع تشبيها بهم طلبا
من بركاتهم كان منهم وقد ورد في الخبر هؤلاء القوم لا يشقى لهم جليسهم
وايضا يلزم لمنكر الرقص والسماع وضرب الدف والغناء محاربة الله تعالى
ومحاربة الله تعالى كفر بالاتفاق وذلك انه ورد في خبر الصحيح من عادى لي
وليا فقد بارزني في المحاربة ولا خلاف بين الامة المحمدية من وجد ان الاولياء
في المحمديين واتفق اهل جميع الاقطار على صحة ولاية الجنيد والشبلي ومعروف
الكرخي وعبد الله بن شفيق وغيرهم ممن هو مذكور في رسالة القشيرية وفي
تذكرة الاولياء وغير ذلك وقد صحت عنهم وسيرهم انهم تواجدوا في السماع
ورقصوا لما سوى الله عن قلوبهم فمن حرم السماع مطلقا فكانه قال ان هؤلاء
الاولياء فعلوا حراما ومن نسبهم الى مباشرة فعل الحرام عاداهم قولا واعتقادا
ومن عاداهم بارز الحق ومن بارز الحق تعالى كفر بالاجماع وباء بغضب من الله
وماواه جهنم وبئس المصير فاذا ثبت ما ذكرناه من التقريرات والدلائل
والاحاديث ان السماع مباح مطلقا وان منكره اما كافر او فاسق فهو كمن يسخر با

للمريدين ووجوبا لاولياء الله تعالى فى النسبة الى مقاماتهم اذهم المحرومون حتما سوى الله تعالى كما قال فى حقهم يريدون وجهه انتهى ملتقطا و در طحطاوی حاشیہ در مختار آوردہ کہ ومن الفقهاء من لم يمنع الرقص حيث وجد لذة الشوق فغلب عليه الوجد واستدلوا بما وقع لجعفر ذى الجناحين لما قال له النبى صلى الله عليه وسلم اشبهت خلقى وخلقى فحجل اى مشى على رجل واحد وفى رواية رقص من لذة هذا الخطاب ولم ينكر عليه النبى صلى الله عليه وسلم رقصه وجعل ذلك اصلا لجواز رقص الصوفية عند ما يجدونه من لذة الوجد فى مجلس الذكر والسماع وفى التاتارخانية ما يدل على جوازه للمغلوب الذى حركاته كحركات المرتعش وبهذا افتى البلقينى وبرهان الدين الابناسى وبمثله اجاب بعض الحنفية والمالكية ومحل ذلك اذا خلصت النية وكانوا صادقين فى الوجد مغلوبين فى القيام والحركة عند شدة الهيام والشئ يتصف بالحلال تارة وبالحرام اخرى لاختلاف المقاصد ابو مسعود ملخصا انتهى و مولوی اسمعیل صاحب در صراط مستقیم از ملفوظات سید احمد صاحب نوشتہ کہ باید دانست کہ استماع غنا بی مزامیر و اختلاط امارد بدون شہوۃ اگرچہ از ممنوعات شرعیہ نیست اما اجتناب از مثال این امور مباحہ شعار اہل تقوی و صلاح ست و بہ سبب ہمین وجہ از اکابر سالکان راہ حق مثل انبیاء و صحابہ چیزے از مثال این امور ماثور نیست بلکہ آنچہ از کلام ہدایۃ القیام ایشان نزد کای اہل فطانۃ ہویدا میگردد نوعی اجتناب و شعاری بکراہیت این امور ست چنانچہ بر مہرہ الحدیث پوشیدہ نیست اما عدم تصریح آنجناب بتحریم امثال این امور پس بنا بر حکمت غامضہ ست بیانش آنکہ این امور بر ہیچ مفسدہ از مفاسد شرعیہ بالفعل مشتمل نیست با وجود یکہ بسبب کمال رغبت نفس بسوی آنہا و شدت اشتہار آنہا در طوائف انام اجتناب از ان از جمہور انام دشوار می بود پس اگر نہی صریح از امثال این امور در شرع وارد می شد قطع نظر از ظہور مفاسد

و مضرت آن از ارتکاب معصیتی شرعیه منجر و اقدام بر این امور لازم می آمد و اگر امت مرحومه
بشقاوت عصیان گرفتار می شد بنا را علیه بر شعار بکراهیة امثال این اکتفا کرده شد پس
طالب حق را باید که با امثال این امور اعتقاد نورزد و آن را در سویدای قلب خود جا ندهد و در
طلب آن هیجان و سرگردان نگردد و اتفاقی بصمیم قلب بسوئی آن نه نماید آری اگر بطریق
امور اتفاقیه امثال این امور پیش آیند مجاهرة بانکار آن امور ضرور نیست و تعرض
بحال فاعلان آن جائز نه تا تشدد فی الدین و تحریم حلال لازم نیاید انتهی ملخصا
و در مکتوبات مجددیه در مکتوبات دویست و هشتاد و پنجم جلد اول آورده اند که
سماع و وجد جماعه را نافع ست که بتقلب احوال متصف اند انتهی بعد از چند سطور
مینویسند که قسمی از استیان اند که سماع با وجود استمرار وقت ایشان را نیز نافع ست انتهی
بعد از چند سطور نوشته اند که با وجود برودت میل عروج دارند درین صورت سماع ایشان
را سودمند ست و حرارت بخش هر زمان بمدد سماع ایشان را عروج بمنازل قرب میسر
میشود آه و مولوی اسمعیل از ملفوظات خلیفه سید احمد صاحب در صراط مستقیم در
جمله مویدات عشق آلهی آورده که از جمله مویدات آن استماع الحان خوش و اصوات
دلکش و قصص شوق آمیز و اشعار عشق انگیز ست انتهی و شاه عبد العزیز صاحب
در وسیلة النجاة یعنے جوابات سوالات عشره پادشاه بخارا آورده اند که جواب سوال
تامن آنکه قال السرخسی فی البدائع والسماع فی اوقات السرور تاکید للسرور
مباح ان کان ذلک لسرور مباحا کالغناء فی ایام العید وفی العرس
وفی وقت مجیئ الغائب ووقت الولیمة والعقیقة وعند الولادة والختانة و
حفظ القرآن انتهی و مجد الدین فیروزآبادی صاحب قاموس در سفر السعادت آورده
که در باب ذم سماع غنا حدیثے وارد نشده کذا فی ترجمة الشیخ الدهلوی و در دستور القضاة
آورده که من انکر السماع فقد انکر علی سبعین صدیقا انتهی و آنچه ابن حزم
ظاهری مزامیر و ملاهی را علی الاعلان مباح گفته امام نووی در مقدمه شرح مسلم نوشته
لم یصب ابو محمد بن حزم الظاهری انتهی و بعد از دو سطر آورده وهذا خطاء من ابن حزم انتهی

ابن حزم اگرچہ بسبب عدم وجدان دلیل حرمت مباح گفت مگر ملاهی کہ بغیر غرض
صحیح مزامیر را شنوند ممنوع اند بالاتفاق اہل حق در رقص صوفیہ وطبل ونائی و دف
سماع غنا این قوم کہ برای غرض صحیح میشنوند جائز ست در ملاهی داخل نیست علامہ
علی القاری در شرح عین العلم فرموده واما عدا ذلك فليس في معناه كالطبل
والقضيب سوى ما اعتقده اهل الشرب فانه اذا ارتفع عنه المشابهة
فيبقى على اصل الاباحة انتهى وايضا قال فيه قال النووي اجازت الصحابة
غناء العرب الذى فيه انشاد وترنم والحداء وفعلوه بحضرته صلى الله عليه وسلم
ومثله ليس بحرام حتى عند القائلين بحرمة الغناء انتهى وفيه ايضا اذا كان المتغني
حبه تعالى بذكره والتامل في امره فانه مندوب اذا كان المتغني به السرور
والفرح فيما يباح فيه كالعيد والعرس والولادة والختان وحفظ القرآن
وكذا عند اجتماع الاخوان في بعد الزمان للطعام او الكلام وكذا عند
قدوم بعض الاصحاب من السفر فهو ما ثور عن السلف والخلف بل عن النبي
صلى الله عليه وسلم انتهى وايضا فيه واما ما نقل ابو طالب المكي اباحة السماع
مطلقا عن جماعة من الصحابة والتابعين كعبد الله بن جعفر وابن الزبير و
معاوية وغيرهم فاما محمول على سماع ليس فيه شئ من المزامير الملاهي
كسماع القرآن واشعار العرب ولو بالالحان واما على انه مذهبهم المختار عندهم
فان المسئلة خلافية في الملاهي ايضا لا اجماعية انتهى ومحدث دہلوی حضرت
شیخ عبد الحق رح در کتاب ترع الاسماع باختلاف اقوال المشائخ واحوالهم فی السماع
آورده اند کہ شیخ اوحد الدین در ملازمت شیخ شهاب الدین قدس سره آمدند وسماع طلبیدند
شیخ او را بآن اجازت داد و خود مشغول بنماز شد وقتی قوالی بخدمت شیخ شهاب الدین زکریا
قدس سره آمد و گفت بخدمت شیخ شهاب الدین بودم و قصیده نزد او خواندم و شیخ
ازان ذوق گرفت و حال کرد شیخ بهاء الدین در حجره درآمدند و چراغ را کشته قوال را
خواندند و بخواندن آن قصیده امر کردند و حال نمودند و ذوق گرفتند بعضی مردم این حکایت

غریب شمارند حال آنکه هیچ غرابت ندارد اگر قصیده مشتمل بر ذکر احوال محبت و مقامات محبان که باعث بر شوق و محبت و حضور دل و رفع خواطر و قوت باعثه حقانیه گردد بشنوند و ذوق گیرند چه نقصان دارد و بعد از آنکه معلوم شد که اصل حسن الصوت علی الاطلاق حرام و مکروه نیست بالاتر ازین حکایتی ست که در تکمله نوشته اند که جماعت صوفیه در خدمت حضرت غوث الثقلین رضی الله عنه حاضر بودند قوال شعری انشاد کرد آنحضرت را حال شد و بطیران در آمدند و از آنجا هم بطریق طیران در خانقاه خود حاضر شدند و نیز می آرند که شیخ عزالدین عبدالسلام که از اکابر ائمه مذهب شافعی و مقتدایان ایشان ست بسی بزرگ و عالی قدر ست در اول حال براه مباینت و انکار مشرب درویشان میرفت و چون حضرت شیخ ابوالحسن شاذلی قدس سره از زیارت حضرت سید عالم صلعم باز آمدند نزد شیخ عزالدین رفتند و گفتند رسول الله صلعم یقرء ک السلام شیخ عزالدین را از شنیدن این کلام حالی در گرفت و از خود رفت پس ازان با مشائخ صوفیه براه اعتقاد و انقیاد میرفت بحدیکه در مجلس سماع ایشان نیز حاضر می شد این حکایت صحیح ست و ثقات آن را روایت کرده اند شیخ الاسلام عبدالله انصاری قدس سره گفته که ذوالنون مصری و شبلی و خراز و نوری و دراج همه در سماع رفته اند و بیقین پیوسته ست که کبرای چشتیه سماع می شنیدند ولکن باحتیاط و شرائط و آداب و بیشتر اوقات در خلوت می شنیدند و گویند در عهد دولت قطب الواصلین خواجه قطب الدین بختیار کاکی قدس سره درویشان روزه طی میگرفتند و ریاضت میگرفتند پس ازان در موسم اعراس مشائخ عزیزان سماع می شنیدند و مشهور ست که رحلت خواجه هم در ضعف و بیماری که در مجلس سماع حادث شده بود و چنانچه امیر حسن دهلوی نیز در غزل خود اشارتی باین قصه کرده ست ؎ جان برین یک بیت داده ست آن بزرگ + آری این گوهر کان دیگرست + کشتگان خنجر تسلیم را + هر زمان از غیب جان دیگرست + قاضی حمیدالدین ناگوری را در سماع غلو تمام بود و حضرت شیخ فریدالدین شکرگنج قدس سره در باب سماع و اختلاف مردم فرموده اند سبحان الله یکی سوخت و خاکستر شد دیگری هنوز در اختلافست

و در زمان سلطان المشائخ رح این کار رواج دیگر یافت انتهی کلام الشیخ رح اگر زیادہ تحقیق
این مسئلہ مطلوب باشد تا از کتاب اصباح الظلام عند قبر عبد السلام کہ جوابات سوالات
شتی ڈاکٹر عبد الوہاب بخیر مقلد اند بہ بینید اگر ازان تسلی نگردد تا کتاب نغمہ عشاق را باستیعاب
مطالعہ فرمودہ دل راجمعیت بخشند **شعر** لقد اسمعت لو نادیت حیا + ولکن
لا حیوۃ لمن تنادی + ولو نار نفخت لہا اضاءت + ولکن انت تنفخ فی الرماد + الحمد للہ
اولا و آخرا و الصلوۃ علی سید الانبیاء و آلہ ظاہرا و باطنا لا ملجاء من اللہ الا الیہ
فصل دوم در تردید دلائل مؤلف از احادیث **قولہ** سماع صوفیہ بشروط شرعیہ
جائزست **اقول** نزد جمہور سنت و جماعت سماع صوفیہ جائز نیست و مؤلف کہ لفظ
سماع صوفیہ چشتیہ بخصوصیت ذکر کردہ دلیل خصوصیت را بیان کردن بذمہ مؤلف
بود کہ نہ کرد و در تہ احکام شرعیہ برای جمیع مکلفین باشند پس اگر سماع و غنا حلالست
تا برای جمیع نوع انسان جائزست نہ برای حضرات چشتیہ **قولہ** اما احادیث الی آخر
حدیث ابن ماجہ لم تسمن غدا ارکم **اقول** از احادیث کہ مؤلف آوردہ جواز سماع صوفیہ
ثابت نمی شود بلکہ حرمت او پیداست چنانچہ ظاہر خواہد شد و مؤلف کہ درینجا احادیث
آوردہ است بعض آنہا ضعیف اند حالانکہ مؤلف نوشتہ کہ از احادیث صحیحہ ثابت ست
و آن احادیث کہ ضعیف اند تفصیل آنہا این ست اول حدیث ابی داؤد کہ از عمرو بن
شعیب ست در نذر اگرچہ در رسالہ مؤلف[لہ] عمر بن شعیب تحریر ست بی واو لکن
در اصل عمرو بن شعیب مع الواو ست و این حدیث از عمرو بن شعیب عن ابیہ
عن جدہ ست و ہر جائیکہ عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ روایت کند ضعیف ست و
قابل حجت نباشد کما نقل الذہبی فی المیزان قیل لابی داؤد عمرو عن ابیہ عن جدہ
حجۃ قال لا ولا الضعف حجۃ وقال ابو زرعۃ انما انکروا علیہ کثرۃ روایتہ
عن ابیہ عن جدہ قال وقال عبد الملک المیمونی سمعت احمد بن حنبل یقول
عمرو بن شعیب لہ اشیاء مناکیر وقال علی قال یحیی بن القطان حدیث عمرو
بن شعیب عندنا واہ وقال ابن ابی شیبہ ما روی عمرو بن شعیب عن ابیہ

[لہ] در رسالہ مؤلف تحریفات تصحیفات بسیار است بنا بر آن مشتے نمونہ تحریر کردہ شد ۱

عن جدہ فھو ضعیف انتہی و حافظ در فتح الباری نوشتہ و اختلف علی عمرو
بن شعیب پس این حدیث قابل حجت نیست دوم حدیث ابن ماجہ کہ از انس آوردہ
دران ہشام بن عمار است و نیز ثمامہ بن عبد اللہ و این ہر دو ضعیف اند کما نقل فی
المیزان فی حق الہشام قال ابوداؤد حدث باربعمائۃ حدیث لا اصل لہا وقال
ابوحاتم صدوق قد تغیر کلما القن تلقن وقال المروزی ذکر احمد فقال
ہشام طیاش ضعیف و سألت اباعبد اللہ فقال علم طیاشا وقال جہمی ان
صلوا خلفہ فلیعید والصلوۃ و بہ نسبت ثمامہ بن عبد اللہ در میزان نوشتہ کہ
ابن عدی بر ضعف او اشارہ کردہ پس این حدیث ابن ماجہ ہم قابل حجت نیست
از سبب ضعف و آنکہ حدیث سوم را مؤلف بحوالہ بیہقی از عائشہ صدیقہ نقل کردہ
حافظ نوشتہ کہ منقطع و معضل ست پس این ہم قابل استدلال نیست و واضح باد کہ
مؤلف بر حدیث ابن ماجہ نوشتہ کہ چون حضور اقدس روز مہاجرت در مدینہ طیبہ بہ محلہ
بنی النجار قیام پذیرفت این صحیح نیست چرا کہ در حدیث ابن ماجہ لفظ قیام پذیرفت
نیست بلکہ در حدیث ست کہ مر ببعض المدینۃ و در حالت قیام بخواہش شنیدن
غنا چیزی دیگر ست و وقت مرور شنیدن چیزی دیگر و نیز مؤلف کہ بہ حدیث بیہقی
نوشتہ کہ این روایت از عائشہ صدیقہ ست این ہم صحیح نیست در اصل این حدیث
از عبید اللہ پسر عائشہ است و این عائشہ دیگر ست و نیز برین حدیث نوشتہ کہ
وقتی بود و باشد کہ مراد مؤلف از عموم ست مگر این وقت خاص بود کہ روز تشریف آوری
در مدینہ بود کما ہو مضمون حدیث ابن ماجہ المذکور و چونکہ این ہر دو حدیث در یک
موقعہ اند و بخاری کہ روایت او اقدام و اصح ست روایت کردہ کہ حتی جعل الاماء
یقلن قدم رسول اللہ ص و در بخاری ذکر غنا و دف بران موقع نیست پس جائیکہ
روایت بخاری مخالف ابن ماجہ و بیہقی موجود ست پس بقاعدہ متفقہ المحدثین
روایت ابن ماجہ و بیہقی قابل اعتبار نیستند و نیز آن روز اول روز مقدم مدینہ بود و
احکام دینیہ کما حقہ و تمامہ جاری و صادر نبودند و شیخ عبد الحق در مدارج النبوت

نوشتہ کہ خوانندگان شعار دختران بودند و مردان و جوانان را بنسبت دختران نسبتی نیست واگر بالفرض این احادیث صحیحہ بودند تاہم ازین ہامی حجت بر جواز سماع حاصل نمی آید و حدیث چارم ترمذی کہ اعلنوا هذا النکاح الخ از سبب عیسی بن میمون کہ در سنا و این حدیث ضعیف ست کذا قال الحافظ والشوکانی والمترجم للترمذی وما وراء این احادیث دو حدیث ابن ماجہ و ابن حبان کہ در قصہ نکاح جاریہ مؤلف آوردہ اگرچہ در بعض روایات آنہا ضعف ست مگر مضمون آنہا کہ جواز لہو در عرس ست مطابق احادیث صحیحہ ست وآن احادیث کہ در صحیحین اند سہ اند اول حدیث کہ بخاری روایت کردہ قالت الربیع بنت معوذ بن عفراء جاء النبی صلی الله علیه وسلم فدخل علیّ حین بنی علیّ فجلس علی فراشی کمجلسك منی فجعلت جویریات لنا یضربن بالدف ویندبن من قتل من آبائی یوم بدر اذ قالت احدیهن وفینا نبی یعلم ما فی غدٍ فقال دعی هذه وقولی بالذی تقولین دوم حدیث بروایت بخاری عن عائشة انها زفت امرأة الی رجل من الانصار فقال نبی الله صلعم یا عائشة ما کان معکم لهو فان الانصار یعجبهم اللهو و در رسالہ مؤلف کہ اما کان تحریر ست شاید غلطی کاتب ست سوم حدیث کہ بخاری و مسلم ہر دو روایت کردہ اند و بخاری در دو جا ذکر کردہ اول در باب الحراب والدرق یوم العید عن عائشة قالت دخل علی رسول الله صلی الله علیه وسلم وعندی جاریتان تغنیان بغناء بعاث فاضطجع علی الفراش وحول وجهه وجاء ابوبکر فانتهرنی وقال مزمارة الشیطن عند رسول الله صلعم فاقبل علیه رسول الله صلعم فقال دعهما فلما غفل غمزتهما فخرجتا وکان یوم عید یلعب فیه السودان بالدرق والحراب فاما سالت رسول الله صلعم واما قال تشتهین تنظرین قلت نعم فاقامنی وراءه خدی علی خده وهو یقول دونکم یا بنی ارفدة حتی اذا مللت قال حسبك قلت نعم قال فاذهبی دوم در باب سنة العیدین لاهل الاسلام عن عائشة قالت دخل ابوبکر وعندی جاریتان من جواری الانصار

تغنيان مما تقاولت الانصار يوم بعاث قالت وليستا بمغنيتين فقال ابوبكرا
بمزامير الشيطان في بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وذلك يوم عيد
فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا ابابكر ان لكل قوم عيدا وهذا
عيدنا وفي رواية لمسلم ورسول الله مسجى بثوبه وآنكه در رساله مؤلف لفظ
تدففان ست در اين باب نه بخاري ونه مسلم ذكر كرده ليكن از احاديث مذكوره ادعا
مؤلف يعني جواز سماع صوفيه ثابت نميشود زيراكه اين احاديث مخصوصه بمورد
خود اند چنانچه در حديث ربيع وعائشه رض كه ذكر دف وغنا ست آن غنا مثل
غناء صوفيه نبود وبموجب اقوال اكابر محدثين ازين هر دو حديث چند امور مستنبط اند
كه مخالف ادعاء مؤلف اند اول ازين هر دو حديث اباحت ضرب دف وخواندن
اشعار مخصوص به نكاح ست براي اظهار نكاح ودلائل اين به تفصيل ذيل اند (١)
بخاري حديث ربيع رض در باب ضرب الدف في النكاح والوليمه وحديث عائشه
در باب النسوة التي يهدين المرأة الى زوجها آورده كه از عقد باب آن معلوم
مي شود كه اين هر دو حديث متعلق به نكاح اند وحكم عموم ندارند (٢) حافظ بر
حديث ربيع بر شروع باب نوشته كه ان ضرب الدف يشرع في النكاح عند العقد
وعند الدخول مثلا وعند الوليمة كذلك وايضا قال قال المهلب في هذا الحديث
اعلان النكاح بالدف وبالغناء المباح (٣) ونيز حافظ در شرح حديث عائشه
چند احاديث واثر كه دال بر خصوصيت اند نقل كرده اخرج النسائي من طريق
عامر بن سعد عن قرظة بن كعب وابي مسعود الانصاريين قالا انه رخص لنا
عند العرس وصححه الحاكم وللطبراني من حديث السائب بن يزيد عن النبي
قيل اترخص في هذا قال نعم انه نكاح لا سفاح اشهدوا النكاح وفي حديث
عبد الله بن زبير عند احمد وصححه ابن حبان والحاكم اعلنوا النكاح وللاحمد
والترمذي والنسائي من حديث محمد بن حاطب فصل ما بين الحلال والحرام
الضرب بالدف (٤) قال القسطلاني على حديث الربيع رض في هذا الحديث

جواز ضرب الدف فی النکاح (۵) شیخ عبد الحق نوشتہ ضرب دف
مباح ست در بعض احیان مثل عید و قدوم و نکاح و حرام ست در غیر آن (۶)
قال الکرمانی علی حدیث عائشہ رضہ فانقلت فیہ رخصۃ للھو قلت لا اذ یحتمل
ان یکون ذلک مجرد استخبار فان قلت السیاق مشعر بتجویز ذلک وقال
تعالٰی ومن الناس من یشتری لھو الحدیث اہ قلت ذلک عام وھذا مخصص
لما انتھی دوم در حدیث ربیع رضہ کہ لفظ یندبن ست ونیز آنکہ حضرت صلعم فرمود
دعی ہذہ و قولے بالذی کنت تقولین ازین دو لفظ محدثین دو امر استنباط
کردہ اند اول اینکہ این اشعار بطور مراثی بودند نہ لہو دوم اینکہ ذکر آنحضرت صلعم در
موقع لہو مناسب نیست کما قال الحافظ وسیاق القصۃ یشعر بانہما لو استمرتا
علی المراثی لم ینہہما وغالب حسن المراثی جدا لا لھو و براء دوم شیخ عبد الحق
نوشتہ و بعضی گویند کہ منع آنحضرت صلعم بجہت آن بود کہ ذکر شریف وی در اشعار لہو
مناسب نباشد وکذا قال ابن التین انما نہاہا لان مدحہ حق والمطلوب فی النکاح
اللھو ددر تفصیل حدیث جاریتین خواہد آمد کہ ازین قسم اشعار کہ مشعر بر مقاتلہ باشند
ترغیب بر جہاد بود و پس این اشعار ہم مخصوص اند و اشعار حسن و جمال یار مخالف
اینہا اند کہ مفصلا ذکر این در حدیث جاریتین خواہد آمد سوم کہ دف ہم مخصوص بود
و دیگر آلات را جاری نیست کہ ذکر این ہم در حدیث جاریتین مفصل خواہد آمد چہارم
ضرب دف اباحت ہم مخصوص بزنہاست کما قال الحافظ واستدل بقولہ
واضربوا علی ان ذلک لا یختص بالنساء لکنہ ضعیف والاحادیث القویۃ
فیہا الاذن فی ذلک للنساء ولا یلتحق بہن الرجال لعموم النہی عن التشبہ بہن
انتھی و شامی کہ از علماء مذہب حنفی ست و کتاب وے متداول ست در کتاب خود
شامی در باب رد الشہادت نوشتہ کہ جواز ضرب الدف فیہ خاص بالنساء
لما فی البحر عن المعراج بعد ذکرہ انہ مباح فی النکاح وما فی معناہ من
حادث سرور قال وھو مکروہ للرجال علی کل حال للتشبہ بالنساء و در حدیث

جاریتین مفصل ذکر خواہد آمد کہ این احادیث مخصوص بر سرور خود اند و قتا و کیفیۃ و وقتیکہ مخصوص بحال خود اند تا اہو کہ درین احادیث مذکورست از مردان نبود بلکہ زنہار بود پس خاص بر زنہار ماند و در مجلس صوفیہ زنہار غنا نمی کنند پس قول مؤلف کہ برای صوفیہ جائزست ازین احادیث تائید نیابد و آنکہ مؤلف از حدیث جاریتین استدلال کردہ مخالف سیاق حدیث ست زیرا کہ این حدیث ہم مخصوص ست و سماع صوفیہ ازین حدیث ثابت نمی شود بلکہ حرام فہمیدہ شدہ بدین تشریح امر اول آنکہ اہو کہ درین حدیث مذکورست مخصوص بعید بود و برین مدعا کہ مخصوص بعید بر چند وجوہات ظاہر اند (۱) سیاق حدیث مخصص بعید ست چنانچہ از قول حافظ وغیرہ این تخصیص ثابت ست مثلاً بخاری کہ باب بستہ بحدیث اول بدین الفاظ باب مقرر کردہ باب الحراب والدرق یوم العید و بر حدیث ثانی باب سنۃ العیدین لاہل الاسلام ست ازین بستگی باب والفاظش ظاہرست کہ مراد بخاری این ست کہ این مخصوص بیوم عید ست (۲) وقال الحافظ والقسطلانی ان مراد البخاری الاستدلال علی ان العید یغتفر فیہ عن الانبساط مالا یغتفر فی غیرہ (۳) وایضاً قال الحافظ قولہ لکل قوم عیدای کالنیروز والمہرجان وفی النسائی وابن حبان باسناد صحیح عن انس قدم النبی صلی اللہ علیہ وسلم المدینۃ ولہم یومان یلعبون فیہما فقال قد ابدلکم اللہ تعالیٰ بہما خیرا منہما یوم الفطر والاضحی و وقتیکہ حضرت ابوبکر رض اعتراض کرد بر عائشہ رض و حضرت اجازت داد بران حافظ نوشتہ کہ لکل قوم عید و ہذا عیدنا ففیہ تعلیل الامر بترکہما وایضاح خلاف ما ظنہ الصدیق من انہما فعلتا ذلک بغیر علمہ لکونہ دخل فوجدہ مغطی بثوبہ فظنہ نائما فتوجہ لہ الانکار علی ابنتہ من ہذہ الوجہ مستصحباً لما تقرر عندہ من منع الغناء واللہو فبادر الی انکار ذلک قیاما عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم بذلک مستندا الی ما ظہر لہ فاوضح لہ النبی الحال وعرفہ الحکم مقرونا ببیان الحکمۃ بانہ یوم عید

يوم سرور شرعي فلا ينكر فيه مثل هذا كما لا ينكر في الاعراس انتهى
چونکہ حضرت صلعم علت اجازت بزبان مبارک خود فرمودند کہ بسبب عید اجازت دادہ
شدہ پس شکی باقی نیست کہ اصل این ناجائز بود مگر بسبب خاص یعنی عید اجازت وے اوشدہ
برای این در عیدین قدری سرور جائز ست وازین بخوبی مستنبط ست کہ بغیر عید جائز نیست
(۵) وهكذا قال شاه ولي الله المحدث الدهلوي في شرحه وهو هذا قوله باب
العيدين اه ههنا معنى بمعنے الاستنان يعني باب استنان العيدين لاهل الاسلام
وما يباح لاجلهما مما يحظر في سائر الايام انتهى (۶) وشیخ عبد الحق نوشتہ کہ
اباحت ورخصت در بعض احیان مثل ایام عید ومانند آن ست با بودن او حرام ومزمار
الشیطان در غیر این اوقات انتہی (۷) ودر سراج وہاج شرح مسلم نوشتہ کہ ان ضرب الدف
العرب مباح في يوم السرور الظاهر وهو العيد والختان والعرس انتہی امر دوم کہ
دف زنندگان واشعار خوانندگان نابالغہ بودند واین امر از قول قسطلانی بر شرح حدیث
وملا علی قاری در مرقات وقطب الدین خان در شرح مشکوۃ وشیخ عبد الحق در شرح
سفر السعادت ثابت ست امر سوم اینکہ غنا ودف ہم مخصوص ست ونیز کہ حضرت صلعم وحضرت
ابو بکر رضی وحضرت عائشہ رضی متوجہ بانہا نشدند واین فعل را مستحسن قرار ندادند (۱) قال العيني
ان غناء الجاريتين لم يكن الا في وصف الحرب والشجاعة وما يجري في القتال۔
فلذلك رخص فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم (۲) وهكذا قال الحافظ والنووي
وزاد الحافظ على قوله يوم بعاث قال بعضهم لبعض من فخر وهجاء (۳) قطب الدین
خان صاحب محدث دہلوی نوشتہ کہ لڑکیاں شعر پڑھتیاں تھیں کہ اونمیں وصف لڑائی اور
شجاعت کی تھی کہ اوسکے کرنے میں مدد تھی امر دین کی اور رغبت دلاتی تھی لوگوں کو
جہاد کفار پر (۴) وبہ نسبت دف قال الحافظ الدف بضم الدال على الاشهر وقد
تفتح ويقال له ايضا الكربال بكسر الكاف وهو الذي لا جلاجل فيه ولا يلزم
من اباحة الضرب بالدف في العرس ونحوه اباحة غيره من الالات كالعود ونحوه
ودر شرح مسلم سراج وہاج نوشتہ کہ دف العرب کما ذکر ودر حدیث ست کہ عمل وجہہ

و مغنی یا مسیحی بشود ازین ظاهرست که حضرت صلی الله علیه وسلم خود از سماع آن اعراض
فرمودند و این قول حضرت ابوبکر رضی که مزمار الشیطان فی بیت رسول الله چنانکه در حدیث
است ازین صریح دلالت ست بر نیکه حضرت صلی الله علیه وسلم این فعل را لائق خود
ندانستند و حضرت صدیق حرام میدانست چنانچه حافظ برین قول نوشته فیه
اعراض عن ذلك لكون مقامه يقتضي ان يرتفع عن الاصغاء الى ذلك لكن عدم
انكاره دال على تسويغ مثل ذلك على الوجه الذي اقره اذ لا يقر على الباطل و
الاصل التنزه عن اللعب واللهو فيقتصر على ما ورد فيه النص وقتا وكيفية تقريرا
لمخالفة الاصل انتهى۔ هكذا قال القسطلانی و در تیسیر القاری شرح بخاری که شارح
حنفی مذهب ست نوشته که تجاوز نکنند در لهو و لعب از آنچه تخصیص یافته از وقت و
کیفیت آن وقال النووی على قوله في بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم
لان مواضع الصالحين واهل الفضل تنزه عن الهوى واللغو ونحوه ازین اقوال
و از لفظ حدیث که حول وجهه ثابت ست که حضرت صلی الله علیه وسلم اعراض فرمودند
و نیز در حدیث ذکر نیست که حضرت صلی الله علیه وسلم ابوبکر را ترغیب شنودن داوند
بلکه خلاف آن فهمیده شود چنانچه قول عائشه رضی که در حدیث ست که فلما غفل غمزتهما
فخرجتا۔ ازین مقررست که حضرت صدیق را پسند نبود و برای همین حضرت عائشه رضی
انکار را بند کردند و به همین طور از قول حافظ هم فهمیده شود (۵) قال قوله فلما غفل
فيه دلالة على انها مع ترخيص النبي صلى الله عليه وسلم في ذلك راعت خاطر
ابيها (۶) و شیخ عبد الحق نوشته که آن حضرت صلی الله علیه وسلم خود بشنیدن آن
مقید نشد و ابوبکر رضی را نیز بر آن ترغیب نمود بلکه تغافل نزد و برخصتی درین باب اشارتی
فرمود و اگر بنظر تامل دیده شود حضرت عائشه رضی هم این را عزیمت نه دانستند و رعایت
پدر خود فرمودند سے پس ازین حدیث جواز سماع صوفیه مستنبط نمی شود بلکه حرام فهمیده شود
و برین فتوی اندا کابر محدثین چنانچه حافظ گفته (۱) واستدل جماعة من الصوفية
بحديث الباب على اباحة الغناء وسماعه بغير آلة ومع آلة ويكفي في رد ذلك تصريح

عائشۃ بقولہا ولیستا بمغنیتین فنفت عنہما من طریق المعنی ما اثبتہ لہما باللفظ
لان الغناء یطلق علی رفع الصوت وعلی الترنم الذی یسمیہ العرب النصب بفتح
النون وسکون المہملۃ وعلی الحداء ولا یسمی فاعلہ مُغنیا وانما یسمی بذلک من
یَنْشد بتمطیط وتکسیر وتہییج وتشویق بما فیہ تعریض بالفواحش او تصریح
قال القرطبی واما ما ابتدعہ الصوفیۃ فی ذلک فمن قبیل ما لا یختلف فی تحریمہ
لکن النفوس الشہوانیۃ غلبت علی کثیر ممن ینسب الی الخیر حتی لقد ظہرت
من کثیر منہم فعلات المجانین والصبیان حتی رقصوا بحرکات متطابقۃ و
تقطیعات متلاحقۃ وانتہی التواقح بقوم منہم الی ان جعلوہا من باب القرب
وصالح الاعمال وان ذلک یثمر سنی الاحوال وہذا علی التحقیق من آثار الزندقۃ
وقول اہل المخرفۃ واللہ المستعان انتہی (۲) قال العینی وفی مجمع البحار قال
الطیبی وما احدثتہ المتصوفۃ من السماع بالآلات فلا خلاف فی تحریمہ حتی
ظہر علی کثیر منہم افعال المجانین فیرقصون بحرکات متطابقۃ وتقطیعات
متلاحقۃ وزعموا ان تلک الامور من البر وتثمر سنیات الاحوال وہذا زندقۃ
انتہی (۳) قال النووی واحتج المجوزون بہذا الحدیث واجاب الآخرون
بان ہذا لغناء انما کان فی الشجاعۃ والقتل والحذق فی القتال ونحو ذلک
مما لا مفسدۃ فیہ بخلاف الغناء المتمثل علی تہییج النفوس علی الشر و
یحملہا علی البطالۃ والقبح وقال القاضی انما کان غناہما بما ہو من اشعار
الحرب والمفاخرۃ بالشجاعۃ والظہور والغلبۃ وہذا لا یہیج الجواری علی
شرو لا انشادہما لذلک من الغناء المختلف فیہ وانما ہو رفع الصوت
بالانشاد ولذلک قالت لیستا بمغنیتین انتہی (۴) وشیخ عبد الحق نوشتہ
کہ بعض مردم حدیث جاریتین را در اثبات اباحت آرند وانصاف آنست کہ مدلول
آن ذم ست زیرا کہ ابوبکر رضہ کہ اسبق واقدم صحابست در معرفت احکام این غنا را مزمار
مومز مور شیطان گفت و آنحضرت نگفت کہ این مزمار شیطان نیست وحرام نیست

بلکہ گفت کہ منع مکن کہ امروز عیدست و در روز عید از لہو و سرود این قدر جائز باشد
پس نہایت آنچہ بحدیث ثابت شود رخصت و اباحت آن در بعض احیان مثل
عید و مانند آن با بودن او حرام و مزمار شیطان در غیر این اوقات و ایمعنی نزد انصاف
ظاہرست از حدیث کما لا یخفی انتہی **قولہ** و آن احادیث غنا کہ از صحابہ ثابت
بسیار اند اینجا بیک اکتفا کردہ شود نسائی از عامر بن سعد آہ ۱ **اقول** این دعوی مؤلف
کہ از صحابہ ثابت بسیار اند تعدی ست چراکہ بغیر از نکاح و عید و متعلقات جہاد کدام
حدیث یا اثر باباحت غنا ثابت نشدہ و تعجب ست کہ مؤلف ازین اثر استدلال بر
اباحت و جواز سماع صوفیہ چسان پیدا می کند حالانکہ این اثر مخالف از دعوی مؤلف
مخصص لہو بر حالت نکاح ست و ہرچہ ازین مفہوم میشود این ست کہ عزیمت در
حرمت سماع ست ولیکن در عرس اباحت دارد و اگر مؤلف از عرس مندرجہ اثر عرس
صوفیہ فہمیدہ ست تا غلط ست زیراکہ عرس کہ در اثر آمدہ مراد از و نکاح و متعلقات آنست
نہ کہ عرس مبتدعہ صوفیہ **قولہ** و مجد الدین فیروزآبادی در سفر السعادت نوشتہ کہ
در باب ذم سماع و غنا حدیثی وارد نشدہ **اقول** بر روش و حالت مؤلف در ہر کلام
تعجبی پیدا آید کہ از ناواقفی خود جرأتے کند کہ بر جان خود شر افتد چنانچہ در شروع باب
سماع مؤلف نوشتہ است کہ از احادیث و اقوال فقہاء و صوفیہ جواز سماع صوفیہ ثابت
خواہد کرد کہ بر شہادت دعوی خود چند احادیث آوردہ و باقی دو امر یعنی اقوال فقہاء
و اقوال و افعال صوفیہ کہ آوردن بود در و خلط کردہ و مطلب را در ظلمت انداختہ ہمین
قدر نوشتہ کہ اما اقوال فقہاء و بعد از ان اقوال صوفیہ و فقہاء ہر یک مذہب خلط کردہ
تمیز نکرد کہ کدام قول فقیہ است و کدام قول صوفی ست و دران اقوال مخلوط این قول
مجد الدین را ہم شامل کردہ حالانکہ مجد الدین نہ صوفی بود و نہ فقیہ بلکہ محدث بود
و لطفی مزید برین ماجرا پیدا آید کہ مؤلف در وصیت نامہ خود نوشتہ کہ از اقوال ابن حزم
و ابن تیمیہ و ابن قیم و غیرہ اجتناب باید کرد و این کتاب سفر السعادت خلاصہ زاد المعاد
ابن قیم ست و نسبت مجد الدین با ابن قیم و ابن قیم را با ابن تیمیہ میرسد پس مؤلف چرا از

قول این را در استدلال خود آورده مگر شاید که مؤلف از نا واقفی کرده و چونکه قول او متعلق بعلم حدیث بود زیراکه او نوشته که حدیثی وارد نشده و خود او از محدثین است لهذا مناسب همین بود که ذکر قول او در ذیل ذکر احادیث کرده شود و برای همین در ینجا ذکر میکنم باید دانست که ابن حزم ظاهری و دیگر اصحاب الظواهر را همین مذهب است که ادعوا سماع و غنا و مزامیر را در اباحت دارند و بعضے از محدثین و فقها غیر مذهب حنفی چنانچه محمد غزالی از شافعی وغیره پیروی اصحاب الظواهر کردند و همچنین صاحب سفر السعادت درین مسئله پیروی ابن حزم کرده ورنه آیات و احادیث بسیار بر ذم سماع و غنا و مزامیر موجودند چنانچه این همه را در فصل سوم مفصل بیان خواهم کرد انشاء الله تعالی **فصل سوم** در اثبات حرمت و ذم غنا و سماع و مزامیر بر دو حصه حصه اول از آیات قرآن مجید و حصه دوم از احادیث صحیحه و حسنه حصه اول آیات قرآن مجید که بر ذم سماع و غنا و مزامیر اند اعوذ بالله من الشیطان الرجیم بسم الله الرحمن الرحیم اول آیه کریمه که در سوره بنی اسرائیل وارد است وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ (۱) در تفسیر حسینی نوشته که صوت شیطان غنا و مزامیر است (۲) در تفسیر احمدی نوشته ذکر فی الفتاوی الحمادیة والعوارف قال مجاهد انها تدل علی حرمة التغنی وذلك لان قوله تعالی واستفزز خطاب لابلیس علیه اللعنة ومعناه وحرك من استطعت من بنی آدم بصوتك وهو صوت الغنا والمزامیر والدف وغیر ذلك (۳) در تفسیر مدارک نوشته بصوتك ای بالوسوسة والغناء والمزامیر (۴) در تفسیر فتح العزیز نوشته بصوتك هو الغناء والمزامیر (۵) در تفسیر عزیزی در زیر آیه فمن تبع هدای نوشته که خدا پاک ابلیس علیه اللعنت را گفته که موذن تو مزامیر و بربط است و آواز تو آواز جرس است و حافظ در فتح الباری هم این قصه را آورده این تفاسیر که مذکور شدند در مذهب حنفی اند و علاوه ازین از دیگر تفاسیر هم مطابق اقوال مذکوره بالا ثابت است (۶) در معالم نوشته بصوتك قال مجاهد بالغناء والمزامیر (۷) در تفسیر کبیر نوشته

بصوتك صوت الشيطان دعاءه الى معصية الله تعالى وقيل اراد بصوتك
الغناء واللهو واللعب (۸) در تفسیر اکلیل جلال الدین سیوطی نوشته قال ابن
عبّاس صوته كل داع دعى الى معصية الله وقال مجاهد صوته الغناء
والمزامير وقال الحسن الدف اخرج ذلك ابن ابى حاتم هكذا فى تفسير جامع البيان
و آین جلال الدین سیوطی همون ست که مؤلف در وصیت نامۂ خود نوشته که در علم
تفسیر پیروی او کردن باید دوم آیۂ کریمه که در سورۂ لقمان ست ومن النّاس
من يشترى لهو الحديث الآ (۱) در تفسیر حسینی نوشته که این آیت در شان آنها
است که جاریه مغنیه خریدندی و مردمان را باستماع اصوات والحان ایشان از
شنودن حق باز داشتندی (۲) شاه عبدالقادر صاحب نوشته که ایک کافر تھا
جسکو دیکھتا کہ دل نرم ہوا اور مسلمانی کیطرف جھکا اپنے گھر لے جاتا اور شراب پلاتا
اور راگ ناچ دکھاتا کہ اس نبی کی مجلس سے ایمان کا اثر مٹ جاتا (۳) در تفسیر
احمدی نوشته فنقول من الآيات الدالة على حرمته الآية المذكورة وانها نزلت
فى النضر بن الحارث اشترى كتب الاعاجم وكان يحدث بها قريشا وقيل كان
يشترى القينات المغنيات ويحملهن على معاشرة من اراد الاسلام وانما
قلنا انها تدل على حرمة الغناء لان الله قد ذم من يشتغل بلهو الحديث
ووعده بالعذاب المبين ولهو الحديث وان كان ظاهره عاما فى كل
ما يلهى عما يعنى الا انه قد ذكر فى الفتاوى الحمادية وكذا فى العوارف
وغيره ان ابن عبّاس وابن مسعود رض كانا يحلفان بالله انّا قد سمعنا عن
رسول الله صلى الله عليه وسلم ان المراد به التغنى ويوافقه الرواية الثانية من
النزول فيكون دليلا على حرمته (۴) در تفسیر مدارک نوشته لهو الحديث
السمر بالاساطير التى لا اصل لها والغناء وكان ابن عباس وابن مسعود
يحلفان انه الغناء وقيل الغناء مفسدة للقلب المال مسخطة للرب وعن
النبى صلى الله عليه وسلم ما من رجل يرفع صوته بالغناء الا بعث الله شيطانين

احدهما على هذا المنكب والآخر على هذا المنكب فلا يزالان يضربانه بارجلهما حتى يكون هو الذى يسكت ہمین قدر اقوال از تفاسیر مذہب حنفی نقل کرده شدند وما ورای این مفسران دیگر ہم موئد اینها اند (۵) در بیضاوی نوشته قیل نزلت فی النضر بن الحارث اشترى كتب الاعاجم وقيل كان يشترى القيان ويحملهن على معاشرة من اراد الاسلام ومنعه عنه (۶) در تفسیر جامع البیان نوشته لهو الحديث من يحب الغناء ويختاره والمزامير على حديث الحق او اشترى المغنيات ويرغب فى سماعها اى ذات لهو الحديث او نزلت فى من اشترى كتب اخبار سلاطين العجم اھ (۷) در تفسیر اکلیل نوشته لهو الحديث قال ابن عباس الغناء وقال عطاء الغناء والباطل وقال عبد الكريم الغناء والشعر اخرجهما ابن ابى حاتم واخرج عن ابى امامة الباهلى عن النبى صلى الله عليه وسلم قال لا يحل بيع المغنيات ولا شراءهن ولا التجارة فيهن واكل اثمانهن حرام وفيهن انزل الله ومن الناس من يشترى لهو الحديث اھ این تفسیر اکلیل از جلال الدین سیوطی ست که مؤلف او را معتمد علیه خود قرار داده کما ذکر (۸) و بر حاشیه جامع البیان نقلا عن الفتح نوشته لهو الحديث قال القرطبى ان اولى ما قيل فى هذا الباب هو تفسير لهو الحديث بالغناء قال وهو قول الصحابة والتابعين وعن ابن عباس وابن مسعود قال هو الغناء واشباهه اخرجه البخارى فى الادب المفرد وعن ابن مسعود قال هو والله الغناء وفى لفظ قال هو الغناء والله الذى لا اله الا هو يردد ثلث مرات قال الطبرى اجمع علماء الامصار على كراهة الغناء والمنع منه وانما خارق الجماعة ابراهيم ابن سعد وعبد الله العنبرى اگرچه در نزول آیه مذکوره این قول ہم ست که کتب اخبار سلاطین عجم مے آورد مگر برای این دلیل نیستند بغیر قول مفسرین و در باره اینکه مراد از لهو الحدیث غناست اقوال مفسرین ہم اند کما ذکر و احادیث و آثار ہم موجود اند و فقهاء حنفی ہم معمول خود ساخته اند پس قوت

این قول رست خصوصا ابن مسعود و ابن عباس که جلیل القدر صحابی اند بحلف گفته اند
چنانچه بعض آثار در اقوال مفسرین مذکور شدند و بعض در احادیث ذکر خواهند یافت و اقوال
فقهاء در ذیل اقوال فقهاء بیان خواهند شد ان شاء الله تعالے **سوم** آیه کریمه که در
آخر سوره نجم ست وَاَنْتُمْ سَامِدُوْنَ (۱) در تفسیر حسینی نوشته است سامدون
ای بازی کنندگان یا تغنی کنندگان که کفار در وقت قرأت قرآن سرود گفتند تا
مردم را از سماع آن باز دارند (۲) در مدارک نوشته سامدون ای غافلون
او لاهون وکانوا اذا سمع القرآن عارضوه بالغناء لیشتغلوا الناس عن
اسماعه (۳) در بیضاوی نوشته سامدون ای لاهون او مستکبرون
او مغنون یشتغلون الناس عن اسماعه من السمود وهو الغناء (۴) در معالم
نوشته سامدون ای لاهون غافلون والسمود الغفلة عن الشیٔ واللهو هذه
روایة الوالبی والعوفی عن ابن عباس وقال عکرمة هو الغناء بلغة
اهل الیمن وکانوا اذا سمعوا القرآن تغنوا ولعبوا اه (۵) در جامع البیان
نوشته سامدون ای لاهون او مستکبرون او مغنون لیشغلوا الناس
عنه (۶) در تفسیر احمدی نوشته که هذه الآیات الثلثة دالة علی حرمة
السماع مطلق **حصه دوم** در احادیث که بر ذم غناء و سماع و مزامیر وارد اند۔
(۱) روی البخاری فی جامعه عن ابی عامر او ابی مالک الاشعری والله
ماکذبنی سمع النبی صلی الله علیه وسلم یقول لیکونن من امتی اقوام یستحلون
الحر والحریر والخمر والمعازف ولینزلن اقوام الی جنب علم یروح علیهم
بسارحة لهم یاتیهم لحاجة فیقولون ارجع الینا غدا فیبیتهم الله
ویضع العلم ویمسخ آخرین قردة وخنازیر الی یوم القیامة قال الحافظ المعازف
الآت الملاهی ونقل القرطبی عن الجوهری المعازف الغناء والذی فی
صحاحه انها الآت اللهو وقیل اصوات الملاهی وفی حواشی الدمیاطی
المعازف الدفوف وغیرها مما یضرب به ویطلق علی الغناء عزف وعلی کل

لعب عزف (۲) زیلعی نقل کردہ بتخریج ہدایہ عن جابر بن عبد اللہ قال
اخذ النبی صلی اللہ علیہ وسلم بید عبد الرحمان بن عوف فانطلق بہ الی ابنہ
ابراهیم فوجدہ یجود بنفسہ فاخذہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم فوضعہ فی
حجرہ وبکی فقال لہ عبد الرحمن اتبکی یا رسول اللہ ؟ وقد نہیت عن
البکاء قال انی لم انہ عن البکاء ولکنی نہیت عن صوتین احمقین فاجرین
صوت عند نغمۃ ولہو ومزامیر شیطان وصوت عند مصیبۃ خمش
وجوہ وشق جیوب ورنۃ شیطان انتہی وقال حدیث حسن انتہی وکذلک
رواہ ابن ابی شیبۃ واسحق بن راهویہ وعبد بن حمید وابوداؤد الطیالسی
عن جابر والبیہقی من طریق ابی عوانۃ واخرج البزار وابویعلی عن النضر بن
اسمعیل ورواہ الحاکم انتہی ملخصا وسیوطی این را از مختارہ ضیاء مقدسی آوردہ
والتزام صحت کردہ وصاحب ہدایہ ہم آوردہ بر حرمت غنا ر (۳) عن ابی هریرۃ
قال قال رسول صلی اللہ علیہ وسلم اذا اتخذ الفیٔ دولاً والامانۃ مغنما والزکاۃ
مغرما وتعلم لغیر الدین واطاع الرجل امرئتہ وعق امہ وادنی صدیقہ واقصی
اباہ وظهرت الاصوات فی المساجد وساد القبیلۃ فاسقہم وکان زعیم
القوم ارذلہم واکرم الرجل مخافۃ شرہ وظهرت القینات والمعازف وشربت
الخمر ولعن اخر هذہ الامۃ اولها فلیرتقبوا عند ذلک ریحا حمرا وزلزلۃ
وخسفا ومسخا وقذفا وآیات تتتابع کنظام بال قطع سلکہ فتتابع بعضہ بعضا
رواہ الترمذی وقال هذا حدیث غریب حسن (۴) عن ابی امامۃ عن رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم لا تبیعوا القینات ولا تشتروهن ولا تعلموهن ولا خیر فی تجارۃ
فیهن وثمنهن حرام وفی مثل هذا نزلت هذہ الآیۃ ومن الناس من یشتری
لهو الحدیث الخ وفی الباب عن عمر بن الخطاب رواہ الترمذی وقال انما نعرفہ
مثل هذا من هذا الوجہ وقد تکلم بعض اهل العلم فی علی ابن یزید۔ اگرچہ
علی بن یزید ضعیف ست مگر مضمون حدیث ثابت ست زیرا کہ شواہد دارد۔

اخرجہ ابن ماجہ وسعید ابن منصور والواحدی واحمد الا ان احمد لم یذکر
نزول الآیۃ ورواہ الحمیدی فی مسندہ ولفظہ لا یحل ثمن المغنیۃ ولا
بیعھا ولا شراءھا ولا الاستماع الیھا وروی ابن الغیلان عن علی ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم قال بعثت بکسر المزامیر وقال صلی اللہ علیہ وسلم کسب المغنی والمغنیۃ حرام
وروی الطبرانی من حدیث عمر مرفوعا ثمن المغنیۃ سحت وغناءھا حرام وعن ابن
مسعود عند ابن ابی شیبۃ باسناد صحیح انہ قال فی قولہ تعالی ومن الناس من یشتری
لھو الحدیث قال ھو واللہ الغناء واخرجہ الحاکم والبیہقی وصححاہ واخرجہ البیہقی
عن ابن عباس بلفظ ھو الغناء واشباھہ واز ابن عباس وابن مسعود بخاری ہم در ادب
مفرد روایت کردہ (۵) عن سلام بن مسکین عن شیخ شھد ابا وائل فی ولیمۃ
فجعلوا یلعبون ویتلعبون ویغنون فحل ابو وائل حبوتہ وقال سمعت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان الغناء ینبت النفاق فی القلب رواہ ابوداؤد دریں حدیث
شیخ ست کہ نام او گرفتہ نشدہ لیکن ازیں سبب ضعف پیدا نمی شود زیرا کہ طرق ایں حدیث
چند اند کہ ازاں سبب درجہ حسن لغیرہ دارد چنانچہ رواہ البیہقی مرفوعا وموقوفا عن ابن
مسعود واخرجہ ابن عدی من حدیث ابی ھریرۃ وعند ابن مصری فی امالیہ
وعن جابر عند البیہقی وعن انس عند الدیلمی وشیخ عبد الحق در شرح سفر السعادت
نوشتہ کہ سیوطی در جمع الجوامع از ابن مسعود آوردہ و در مقاصد حسنہ وشعب الایمان
ہم ایں حدیث را آوردہ اند وشیخ عبد الحق ایں حدیث را حسن السند ومعمول فقہاء حنفی
ہم شدہ چنانچہ در فتاوی نسفی حوالہ ایں موجود ست (۶) عن مجاھد قال کنت مع
ابن عمر فسمع صوت طبل فادخل اصبعیہ فی اذنیہ ثم تنحی حتی فعل ذلک ثلاث
مرات ثم قال ھکذا فعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ ابن ماجہ ومضمون ایں
حدیث را ابو داؤد واحمد ہم روایت کردہ اند وجلال الدین سیوطی در مرقات الصعود گفتہ حدیث
حسن وشعرانی در کشف الغمہ وصاحب جامع الاصول ہم ایں را آوردہ (۷) عن ابن عباس
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ حرم الخمر والمیسر والکوبۃ والخبیراء

وکل مسکر حرام رواہ احمد وابوداؤد والکوبۃ الطبل قال سفیان عن علی بن بذیمۃ وقال ابن الاعرابی (۸) عن ابی امامۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال تبیت طائفۃ من امتی علی اکل وشرب ولہو ولعب ثم یصبحون قردۃ وخنازیر وتبعث علی احیاء من احیائھم ریح فتنسفھم کما نسف من قبلکم باستحلالھم الخمر وضربھم بالدف واتخاذھم القینات رواہ احمد (۹) عن عامر بن عقبۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ارموا وارکبوا فان ترامو افھو خیر لکم من ان ترکبوا فان کل شیٔ یلھو بہ بنو آدم فھو باطل الا ثلاثا رمیتہ عن قوسہ وتادیبہ فرسہ وملاعبتہ اھلہ فانھن الحق رواہ الخمسۃ (۱۰) اخبرنا مالک عن موسیٰ بن میسرۃ عن سعید بن ابی ھند عن ابی موسیٰ الاشعری ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من لعب بالنرد فقد عصی اللہ ورسولہ رواہ محمد فی موطا وقال محمد لاخیر باللعب کلھا من النرد والشطرنج وغیر ذلک (۱۱) ابو حنیفۃ عن مسلم بن عمران عن سعید بن جبیر عن ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال ان اللہ قد کرہ لکم الخمر والمیسر والمزمار والکوبۃ این حدیث از جواہر منیفہ آوردہ شدہ (۱۲) نقل عبد الوہاب الشعرانی فی کشف الغمۃ کان علی یقول سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ماھممت بشیٔ مما کان اھل الجاھلیۃ یفعلونہ الا مرتین کنت لیلۃ اسمر کما تسمر الفتیان فی مکۃ فسمعت فی دار صوت غناء ودفوف ومزامیر فقلت ما ھذا قالوا فلان تزوج فلھوت[لہ] بذلک الغناء والصوت حتی غلبتنی عینی فنمت فما ایقظنی الا حر الشمس فرجعت فسمعت مثل ذلک فغلبتنی عینی ایضا فنمت فواللہ ماعملت سوء حتی اکرمنی اللہ بنبوتہ واللہ اعلم ہمچنین شاہ عبد العزیز صاحب در تفسیر سورۂ والضحیٰ آوردہ (۱۳) عن صفوان بن امیۃ قال کنا عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فجاء عمرو بن قرۃ فقال یا رسول اللہ ان اللہ قد کتب علی الشقوۃ فما ارانی ارزق الا من دفی بکفی فاذن لی فی الغناء فی غیر فاحشۃ فقال رسول اللہ ﷺ لا اذن لک

[لہ] مشغول شدم

ولا کرامۃ ولا نعمۃ عین کذبت ای عدو الله لقد رزقك الله طیبًا
حلالًا فاخترت ما حرّم الله علیك من رزقه مکان ما احل الله عز وجل لك
من حلاله ولو کنت تقدمت الیك لفعلت بك وفعلت قم عنی وتب الی الله
اما انك ان فعلت بعد التقدمة الیك ضربتك ضربًا وجیعًا وحلقت راسك
مثلۃ ونفیتك من اهلك وحلت سلبك نُهبۃ لفتیان اهل المدینۃ فقام
عمرو وبه من الشر والخزی ما لا یعلمه الا الله فلمّا ولّی قال النبی صلی الله علیه وسلم
هولاء العصاۃ من مات منهم بغیر توبۃ حشره عز وجل یوم القیمۃ کما کان فی
الدنیا مخنثًا عریانًا لا یستر من الناس بهدبۃ کلما قام صرع رواه ابن ماجۃ
والطبرانی و شیخ عبد الحق نوشته که این قصه بعد نزول آیه ومن الناس من یشتری
لهو الحدیث شده که از سبب آیت لهو غنا منع شد و مغنی لاچار شد و برائے اجازت
نزد حضرت صلی الله علیه وسلم آمد و در نیل الاوطار احادیث ذیل موجود اند (۱۴) اخرج
ابو یعقوب بن اسحق النیسابوری من حدیث انس ان النبی صلی الله علیه وسلم
قال من قعد الی قینۃ یسمع صب فی اذنیه الآنك (۱۵) اخرج ایضًا من حدیث
ابن مسعود ان النبی صلی الله علیه وسلم سمع رجلا یتغنی من اللیل فقال لا صلوۃ له
لا صلوۃ له (۱۶) اخرج ایضًا من حدیث ابی هریرۃ رض ان النبی صلی الله علیه وسلم
قال استماع الملاهی معصیۃ والجلوس علیها فسق والتلذذ بها کفر (۱۷) اخرج
القاسم بن سلام عن علی ان النبی صلی الله علیه وسلم نهی عن ضرب الدف و الطبل
وصوت الزمارۃ وقال الشوکانی فاقل حوال الاحادیث ان تکون من قسم الحسن لغیره
و شیخ عبد الحق در شرح سفر السعادت دو حدیث دیگر آورده (۱۸) عن ابی امامۃ قال
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله عز وجل بعثنی هدی ورحمۃ للعلمین
وامرنی بمحق المعازف والمزامیر والاوثان والصلیب و امر الجاهلیۃ رواه ابو داؤد
الطیالسی وروی احمد و ابن منیع مثله (۱۹) روی بزار عن ابن عباس مرفوعًا
حرم المیتۃ والمیسر و الکوبۃ یعنی الطبل و شیخ عبد الحق هم این حسن سند نوشته

(۲۰) عن عبد الله بن دینار قال خرجت مع عبد الله بن عمر الی السوق فمرّ
علی جاریة صغیرة تغنی فقال ان الشیطان لو ترک احداً الترک هذه (۲۱) عن یحیی
بن محمد ابو عمیر البصری قال سمعت عمرو مولی عبد المطلب قال سمعت انس بن مالک
یقول قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لست من دد ولا الددمنی بشئ یعنی لیس
الباطل منی بشئ (۲۲) عن البراء بن عازب قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم
افشوا السلام تسلموا والاشرة شر قال ابو معاویة الاشر العبث (۲۳) عن ام علقمة
اخبرته ان بنات اخی عائشة رضی الله عنها قیل لعائشة الا ندعو لهن من یلهیهن
قالت بلی فارسلت الی عدی فاتاهن فمرت به عائشة فی البیت فرأته یتغنی یحرک
راسه طرباً وکان ذا شعر کثیر فقالت اف شیطان اخرجوه اخرجوه این ہر چہار
احادیث را بخاری در ادب المفرد آوردہ **فصل چہارم** در تردید اجتہاد
مؤلف بر احادیث حالا غور باید کرد کہ آیات و احادیث کہ مذکور شدند بر حرمت مطلق غنا
و سماع و مزامیر صراحةً دلالت کنند و بقدر کفایت در ینجا احادیث نقل کردہ شدند ورنہ
ما ورای این زیادہ ہم اند و احادیثی کہ مؤلف آوردہ از وشان ضرب دف و غنا ہم یافتہ
شود پس در احادیث و آیات معارضہ پیدا شد اندرین حالت کہ معارضہ پیدا آید قاعدہ
اصول حنفی کہ مقرر ست او این ست کہ اگر معارضہ مابین آیت و خبر واحد من الحدیث افتد
تا مقدم آیت ست و اگر معارضہ مابین احادیث مرفوعہ افتد تا طرف اقوال صحابہ رفتنی ست
کہ از قول صحابہ رض ترجیح کدام را رسد و اگر دران ہم معارضہ افتد تا طرف قیاس رفتنی ست
و قیاس از مجتہد باشد و اگر عجز افتد تا بحسب تقریر الاصول ای تقریر کل شئی علی اصلہ و ابقاء
ما کان علی ما کان و قاعدہ محدثین این ست کہ متی امکن ہر دو را بہ محل خود معمول داشتہ شود
پس خیال باید کرد کہ آیات در مذمت سماع و غیرہ وارد اند کما ذکر پس بموجب قاعدہ اصول
حنفی احادیثیکہ در جواز سماع اند بمعارضہ آیت قابل استدلال نیستند و ہمین ست
مذہب امامنا الاعظم ابو حنیفہ رح و برای ہمین مفسر تفسیر احمدی مطلق سماع را حرام
گفتہ کما ذکر و نیز در اقوال فقہا تشریح این خواہد شد انشاء اللہ تعالی و مؤلف اگر مذہب

حنفی دارد چنانچه در وصیت نامهٔ خود نوشته تا او را نرسد که ازین احادیث جواز را
اختیار کند و اگر مذهب حنفی ندارد تاهم خود را بکسی متکار بپیوندد و یا مقلد مذهبی از ائمه
دیگر باشد و یا پیرو محدثین شود و بر هر طریق که رود تا وقتیکه مؤلف قول مجتهدی
یا متبحری فی الحدیث پیش نکند که فلان کس ازین احادیث سماع صوفیه را استنباط
کرده مؤلف را نرسد که باجتهاد خود سماع صوفیه ازینها پیدا کند بدین شرط که از هر کس که
سند آرد تا خود را از مقلدین او قرار دهد چنانکه آن محدثین که در جه تطبیق داده‌اند همون
تطبیق داوند که در ذیل هر یک حدیث نوشته شده و سماع صوفیه را ابن حجر و عینی
عبارة حرام قرار داده اند و رد کرده اند و این هر دو کس را مؤلف در وصیت نامهٔ خود معتمد علیه
قرار داده و اگر مؤلف از هر یک علیحده مطبخی دارد و به مرضی خود می پزد تا یک امر دیگر
بروی لازم آید و آن این ست که استدلال از احادیث یا عبارة باشد که این امر ازین احادیث بدست
یافته نمی شود زیرا که عبارة ذکر سماع صوفیه نیست و یا از دلالت و اشارة و اقتضاء النص باشد
که اینکار مجتهد یا متبحر فی الحدیث ست و مؤلف از دلالت و اشارت و اقتضاء برای خود
استنباط کردن را لائق نیست ؎ تا که نشکست مشک گردد ای مرید* سالها باید
درین روضه چرید* و اگر بزعم خود دعوی این دارد تا بر وی امری دیگر لازم آید که اگر سماع
و مزامیر و غنا صوفیه را بر لهوی که در احادیث ست قیاس کند تا در قیاس کردن اتحاد
علت مابین مقیس و مقیس علیه لازم ست و درینجا علت را اتحاد نیست بلکه تباین ست
و جائیکه اتحاد علت نباشد قیاس فاسد ست مثلاً در حدیث ربیع و عائشه رض که ذکر لهو ست
وجه او از احادیث و اقوال محدثین بر ظاهر ست که برای اعلان نکاح ست و اعلان نکاح برای
این ضرورت ست که جماع که مآل نکاح ست در محلی ست که در آن محل اجتماع حل و حرمت ست
و از اعلان نکاح اظهار کرده شود که حرمت رد شد و حل پیدا شده ست و این امر در سماع
صوفیه نیست چراکه محل اجتماع حل و حرمت نیست و از سماع صوفیه فائده اعلان مرتب
مرتب نشود بلکه در مذهب صوفیه اظهار حال صوفی حرام ست که ازین تباین ظاهر ست
همچنین در یوم عید برای مقابله عید کفار انبساط را وسعت داده شده چراکه در آن عاشر

لہو درایام عید کفار بودند ونیز اینکه از تجمل وانبساط شوکت اسلام پیدا میشود ودر عرس
وسماع صوفیه این حاصل نیست چنانچه در عیدین روزه حرام ست ودر عرس مشائخ حرام نیست
ودر عیدین تکبیرات واضحیه وصدقه فطر خاص مقررست که در دیگر ایام نیست ودوقتیکه
حضرت صلی الله علیه وسلم بزبان مبارک خود مخصوص کردند که هذا عیدنا واین لفظ بمقابله
عید کفار فرمودند ولکل قوم عید وهذا عیدنا ازین بخوبی ظاهر میشود که این خاص
بعید ست ونیز دیگر حدیث واقوال محدثین مؤید این اند چنانکه مذکور شدند واین را
هیچ نسبت بر سماع صوفیه نیست چرا که ایام اعراس که حضرت صوفیه مقرر کرده اند
ثبوت آن نیست چنانچه مولوی اسحاق صاحب در مائة مسائل ذکر کرده ونوشته که
ثبوت مقرر کردن یوم عرس از آن حضرت صلی الله علیه وسلم وخلفاء راشدین وائمه اربعه
نرسیده پس جائیکه یوم عرس پیدا کرده جدید ست اورا بعید ونکاح که ماثور اند
چه نسبت ست **فصل پنجم** مشتمل بر سه حصه **حصه اول** بر تردید استدلال مؤلف
از مذهب حنفی حصۀ دوم درباره بیان اقوال مجتهدین حنفی بر حرمت مطلق سماع
حصۀ سوم بر تردید استدلال مؤلف که از فقهاء غیر مذهب حنفی گرفته **حصۀ اول**
قوله اما اقوال فقهاء **اقول** لفظ فقها بموجب اصطلاح اهل علم بر کسانیکه قدرت
اجتهاد دارند مستعمل شود ومؤلف که اقوال نقل کرده بغیر سرخسی وغزالی باقی از فقها
نیستند ونیز مؤلف اجمال که از ونقص پیداست اختیار کرده وتفصیل نکرده که از
فقهاء کدام مذهب می گیرد ودر نقل اقوال از ملفوظات صوفیه وعلماء مقلدین بنهجی
اختلاط کرده که تمیز حاصل نمیشود که کدام قول صوفی ست وکدام از دیگر مردمان این نوحی
که مذهب حنفی دارند ومؤلف ظاهرا خود را هم از مقلدین مذهب حنفی بیان می کند
پس جهلا جمله اقوال را از مذهب حنفی دانسته معمول مذهب میفهمند **قوله** علامه طحطاوی
آه **اقول** مؤلف سه قول را از علمایان مذهب حنفی نقل کرده یکی قول طحطاوی را نیز
بدو جا ذکر کرده اول کرد جمع اقوال فقها دوم پس از قول غزالی بر تائید قول غزالی
... قول شاه عبد العزیز سوم قول ... آنکه قول طحطاوی را بابت ...

رقص آوردہ ذکر آن درتبع ذکر قول غزالی کردہ خواہد شد وآنکہ قول طحطاوی در شروع
بحث اقوال فقہاء یا قول شاہ عبدالعزیز صاحب یا علی قاری مؤلف باستدلال
جواز سماع صوفیہ آوردہ لہٰذا اول ذکر این امر اول کردہ شود واللہ المستعان اگر
مطلب مؤلف این باشد کہ ازین اقوال علماء مذہب حنفی اثبات جواز سماع صوفیہ بر
مذہب حنفی میکند تا خیالی ست باطل وخبطی ست عاطل چراکہ در مذہب حنفی بجستجے
جواز سماع صوفیہ ثابت نمیشود بلکہ در مذہب حنفی مطلق سماع وغنار و مزامیر حرام و
داخل در ذنوب ست واین اقوال پیش کردہ مؤلف قابل استدلال نیستند بدلائل
ذیل (۱) در قول طحطاوی بحوالہ قول للقانی عن ظہیر الدین بحاق الولوالجی این ست
کہ اگر کسے را اجازت نواخت طبل برای عرس وغزا دادہ شود جائز ست لانہ
طاعۃ وان کان للھو لایجوز لانہ معصیۃ اگر قطع نظر ازین کہ در مذہب حنفی
این فتویٰ جائز نیست بر اصلیہ اینقول رسیدہ شود تاہم مفید دعوی مؤلف نیست زیرا کہ مؤلف در دعوی خود
نوشتہ است کہ سماع صوفیہ جائز ست ودر اینجا ذکر مزامیر والات ملاہی نکردہ ودرین قول
نواخت طبل مباح ست ونواخت طبل چیزے دیگر ست وسماع چیزی دیگر ودرین
قول ذکر سماع نیست پس گواہ مطابق دعوی نیست (۲) واگر مؤلف از لفظ طاعت
سماع صوفیہ را ہم در طاعت شمردہ سماع را قیاساً جائز کند تا فرد ست کہ مؤلف سماع
صوفیہ را بر یکی ازین سہ چیز یعنے غزو وعرس وقافلہ قیاس کند چراکہ عبارۃ ذکر
سماع صوفیہ صریح نیست واگر بر عرس کند تا صحیح نے افتد چنانچہ پیشتر در ذکر بحث احادیث
گذشتہ است کہ سماع صوفیہ را نسبت بہ نکاح یعنے عرس نیست اگر بر قافلہ کند تاہم
درست نیست بدین وجہ کہ بموجب قول ولوالجی برائے عرس وغزو جائز ست و
ضرورت در قافلہ در بعض ملک در نواخت طبل مے افتد بدینطور کہ در ترکستان وخراسان
در راہی مسافران قطاع الطریق بقصد ان بجان ومال ہجوم مان میرسانند ونیز کہ از سبب
ریگ راہ ہم گم میشود برای این مسافران بطور قافلہ مے روند وبآواز طبل ہیبت بر
قطاع الطریق وسارقان می افتد کہ از انہا بسبب آواز طبل امن حاصل آید ودر راہ میگ

بسبب ریگ گم گرد و پس ماندگان بر آواز طبل میرسند و جای که این ضرورت نباشد نواخت
طبل از طاعت نیست مثلا در هند که حالا مردمان بر ریل یا بر سڑک کہ میروند در ینجا نواخت
طبل از طاعت نمی شود و در سماع صوفیه این ضرور نیست پس اتحاد علت بدست نمی آید
و وقتیکہ اتحاد علت در مقیس و مقیس علیه حاصل نشد تا قیاس فاسد ست و اگر بر غزو کنند باز هم
قیاس درست نمی فتد چراکه در غزو آواز طبل شجاعان و شمشیر زنان را تحریض بر جنگ میباشد
و در سماع صوفیه این حاصل نیست گاهی صوفی شمشیر نزده و فرقه قوالان از نامردان روزگار
مشهور اند ۵ خلق الله للحروب رجالا + ورجالا لقصعة وثريد + و اگر تفکر و مجاهده
صوفی را بر قتال قیاس کرده شود چنانچه بعض میکنند تا این امر از انصاف بعید ست که سینه را
پیش شمشیر و تیر و تفنگ سپر کردن و جان عزیز را براه مولی تصدیق کردن و پیش روی
دشمنی مهیب که در دست او شمشیر باشد رفتن کاری دیگر ست و بر مصلی نشسته کار کردن
امری دیگر ست و برائی تحریض و ترغیب بر جهاد و قتال نصوصی قرآنی و سنت به تواتر اند
در مجاهده صوفی بغیر از اقوال بعضی صوفیه که نام جنگ را شاید نشنیده باشند چیزی نیست
و در جهاد برای قتال خدع هم جائز ست مگر برای صوفی جائز نیست (۳) مولف نذیر
قول الطحطاوی نوشته که آلات ملاهی بحالت عبادت معابد خواهند شد و از سیاق
کلام او ظاهر ست که برای صوفی معابد خواهند بود و این قول مولف از خیال نفس خود مخالف
نص ست بلکه بر ضد نص ست آیا مولف نفهمیده که در حدیث جاریتین کرو برو حضرت عائشه
شعرخوانی بود و حضرت هم موجود بودند و اجازت هم دادند مگر حضرت صدیقه نام آن مزمار شیطان
گرفته و حضرت صلی الله علیه وسلم منع نفرمودند چنانچه ذکر این مفصل در بحث احادیث در قول
شیخ عبد الحق درج ست و نیز در حدیث صحیح آمده ست که روبرو حضرت صلی الله علیه وسلم
دفزنے و شعر خوانی بود و حضرت صلی الله علیه وسلم بزبان مبارک خود او را شیطان فرمودند
پس جائیکه روبروی حضرت صلی الله علیه وسلم بدستور بنام شیطان موسوم شدند حالا مولف
از صحابه و حضرت هم بلند درجه تر اختیار کرده نام آنها به معابد نهاد. لا حول ولا قوة الا بالله
(۴) آنکه مولف قول شاه عبد العزیز صاحب باستدلال آورده از آن هم فائده بدعوی

مضمون ابن بخاری و حدیث در مشکوٰۃ شریف در مناقب عمر ہم مسطور ہست ۱۲

مؤلف نمی رسد یکی آنکه از قول شاه عبدالعزیز صاحب اباحت غنا و سماع برای عید و
عرس و مجیئ غائب و ولیمه و عقیقه و ولادت و ختانت و حفظ قرآن ست، و ذکر سماع صوفیه
عبارة نیست و باہم نکاح و عید و ولیمه و عقیقه و ولادت و ختانت فی الجمله نسبتی ست و سماع
صوفیه را چه ی از ینها نسبتی نیست خصوصًا در امور مبیحه شاه عبدالعزیز صاحب اظهار حال
مطلوب ست و در سماع صوفیه این علت موجود نیست که اظهار حال صوفی منع ست و به سبب
عدم اتحاد علت قیاس صوفیه بر اینها جائز نیست دوم آنکه در قول شاه عبدالعزیز صاحب
این هم درج ست که اگر سرور مباح باشد اند بصورت اول برین فکر باید کرد که در مواقع مذکوره
شاه عبدالعزیز صاحب قید سرور شرعی درج ست و در سماع صوفیه یا ایام عرس آنجا
مشروعیت ثابت نیست ازین هم سماع صوفیه در ایام عرس و غیره بران قیاس شد نمی تواند
و شاه عبدالعزیز صاحب عموم سماع را از حظ شیطان نوشته اند چنانچه در تفسیر آیات
بر ضمن قول شاه عبدالعزیز صاحب درج ست (۵) آنکه مؤلف قول علی قاری
آورده از وہم استدلال حاصل نمی شود زیرا که عبارة دران لفظ صوفیه درج نیست و بتغییر
اجتماع الاخوان فی بعد الزمان و حبه تعالی بذکره والتامل فی امره باقی امور بغیر عقیقه و ولیمه
که علی قاری نیاورده مطابق قول شاه عبدالعزیز صاحب اند و قیاس سماع صوفیه بران
امور نمی شود کما ذکرنا و اقوال علی قاری که مؤلف نقل کرده تصدیق طلب ست زیرا که مؤلف
حواله شرح عین العلم داده و در شرح عین العلم علی قاری که نوشته آن این ست قد حکی
القاضی ابو الطیب الطبری من ابی حنیفة و مالك والشافعی والسفیان وجماعة
من العلماء لهم الفاظا استدل بها علی انهم رادو تحریمه وقال الشافعی فی
کتاب ادب القضاء ان الغناء لهو مکروه یشبه الباطل ومن استکثر منه
فهو سفیه ترد شهادته واما مالك فقد نهی عن الغناء وهو مذهب سائر
اهل المدینة الا ابراهیم بن سعد وحده واما ابو حنیفة فانه کان یکره
ذلك ویجعل سماع الغناء من الذنوب وکذا سائر اهل الکوفة وسفیان الثوری
وحماد وابراهیم النخعی والشعبی وغیرهم انتهی کلام الطبری ویؤیده

ما ورد من الاحادیث فی ذم المغنیة وللطبرانی من حدیث عائشة رضی الله عنها ان الله حرم
المغنیة وبیعها وثمنها وتعلیمها ویقویه ما رواه ابو داؤد عن نافع کنت
مع ابن عمر الحدیث و اینجا حدیث که در ضمن نمبر ۳ احادیث درج ست آورده و باز اثر
ابن مسعود را که در ضمن نمبر ۵ درج شده آورده و گفته که عن ابن مسعود موقوفا و مرفوعا و در
رسالهٔ غنا و مزامیر مؤلفه خود علی قاری نوشته که قال العلامة البزدوی فی فتاواه
ان القول والرقص الذی یفعله الصوفیة فی زماننا حرام لا یجوز القصد والجلوس الیه
ولا یظن فی مشائخ السلف انهم فعلوا مثل ما فعل اهل زماننا وان سماع
الغناء والضرب بالدف والتصفیق والرقص وتمزیق الثیاب الذی یفعله المتصوفة
وغیرهم لا یعرف لمثل هذا فی الشرع جواز وهو محظور شرعا وهو من الملاهی
التی توجب القدح فی العدالة ونقل الامام القرطبی رح ان اول من احدث الرقص
والتواجد اصحاب السامری لما اتخذ لهم عجلا جسدا له خوار قاموا یرقصون حوله
انتهی و آنکه مؤلف عبارت علی قاری آورده قبل و بعد آنرا نوشته و این تحریف مؤلف
ست ورنه مطلب علی قاری بر جواز سماع عموما نیست و اصل قول علی قاری در سماع همون است
که درینجا نقل کرده شد (۶) بعد ازین این هم تامل باید کرد که شاه عبدالعزیز صاحب صوفی
بود و در سلسلهٔ چشتی غالب نسبتی داشت و نیز طائفهٔ صوفیه در عهد شاه عبدالعزیز صاحب
و علی قاری و طحطاوی موجود بودند اگر سماع نزد ایشان مباح بودی تا به جواز او
صراحةً فتوی میدادند و اینکار را برای مؤلف باقی نگذاشتند (۷) در مستدلات مؤلف
اتفاق هم نیست یکی با دیگری مخالف ست مثلاً در قول عبدالعزیز صاحب اباحت در عید
و عرس و ولیمه و مجلس غائب و عقیقه و ولادت و ختنه و حفظ قرآن ست و در قول
علی قاری که مؤلف نقل کرده الختان صحیحا و ولیمه و عقیقه نیست و در زیاده و اندر اجتماع الاخوان
فی بعد الزمان للطعام والکلام وحبه تعالی بذکره والتامل فی امره و در قول شاه عبدالعزیز صاحب
ملاهی مذکور نیست و در قول علی قاری و طحطاوی تفصیل و غیره هم درج ست که ازین همه
دعوی مؤلف بسبب خلاف شهادت ثابت نمیشود و اگر قطع نظر ازینها کرده شود

تاہم قول شاہ عبد العزیز صاحب و علی قاری فی نفسہما بغیر تائید اقوال دیگر فقہاء در مذہب حنفی قابل تمسک شدن نمی تواند (۸) قال فی الشامی والنافع الکبیر لابد للمفتی ان یعلم حال من یفتی بقولہ ولا یکفیہ معرفتہ باسمہ ونسبہ بل لابد من معرفتہ فی الروایۃ ودرجتہ فی الدرایۃ وطبقتہ من طبقات الفقہاء لیکون علی بصیرۃ فی التمییز بین القائلین المختلفین وقدرۃ کافیۃ فی الترجیح بین القولین المتعارضین الاولی طبقۃ المجتہدین فی الشرع کالائمۃ الاربعۃ ومن سلک مسلکہم فی تاسیس قواعد الاصول وبہ یمتازون عن غیرہم الثانیۃ طبقۃ المجتہدین فی المذہب کابی یوسف ومحمد وسائر اصحاب ابی حنیفۃ القادرین علی استخراج الاحکام من الادلۃ علی مقتضی القواعد التی قررہا استاذہم ابو حنیفۃ فی الاحکام وان خالفوہ فی بعض احکام الفروع لکن یقلدونہ فی قواعد الاصول وبہ یمتازون عن المعارضین فی المذہب کالشافعی وغیرہ المخالفین لہ فی الاحکام غیر مقلدین لہ فی الاصول الثالثۃ طبقۃ المجتہدین فی المسائل التی لا نص فیہا عن صاحب المذہب کالخصاف وابی جعفر الطحاوی وابی الحسن الکرخی وشمس الائمۃ السرخسی وفخر الاسلام البزدوی وفخر الدین قاضی خان وامثالہم وقال فی النافع الکبیر کصاحب الذخیرۃ والمحیط البرہانی وصاحب النصاب وخلاصۃ الفتاویٰ فانہم لا یقدرون علی شیئ من المخالفۃ لا فی الاصول ولا فی الفروع لکنہم یستنبطون الاحکام فی المسائل التی لا نص فیہا علی حسب الاصول والقواعد والرابعۃ طبقۃ اصحاب التخریج من المقلدین کالرازی واضرابہ فانہم لا یقدرون علی الاجتہاد اصلا لکنہم لاحاطتہم بالاصول وضبطہم للماخذ یقدرون علی تفصیل قول مجمل ذی وجہین وحکم مبہم محتمل لامرین منقول عن صاحب المذہب او احد من اصحابہ برأیہم ونظرہم فی الاصول والمقائسۃ علی امثالہ ونظائرہ من الفروع الخامسۃ طبقۃ اصحاب الترجیح من المقلدین کابی الحسن القدوری وصاحب الہدایۃ وامثالہما وشانہم تفضیل بعض الروایات علی بعض کقولہم ہذا

اولی وهذا اصح روایة وهذا اوفق للناس والسادس طبقة المقلدین القادرین
علی التمییز بین الاقوی والقوی والضعیف و ظاهر المذهب والروایة النادرة
کاصحاب المتون المعتبرة من المتاخرین مثل صاحب الکنز وصاحب المختار
وصاحب الوقایة وصاحب المجمع وشانهم ان لا ینقلوا الاقوال المردودة
والروایات الضعیفة والسابع طبقة المقلدین الذین لایقدرون علیٰ ما ذکر
ولا یفرقون الغث والسمین انتهیٰ حالا باید دید که طحطاوی وشاه عبدالعزیز صاحب
وعلی قاری از کدام طبقه اند وظاهرست که از طبقهٔ هفتم اند در مذهب حنفی وقول وشان
بغیر حواله از فقیهی که از طبقات مذکوره باشد قابل عمل در مذهب حنفی نیست ودر قول
علی قاری حواله فقیهی نیست پس قول وقابل اعتبار نیست در مذهب حنفی وطحطاوی
حواله اللقانی داده واللقانی حواله و لوالجی داده واللقانی هو عبدالسلام بن ابراهیم بن
ابراهیم اللقانی ست واو مصری ست و مذهب مالکی دارد اول غور باید کرد که از ولوالجی
روایت را اگر فقیهی حنفی نقل کردتا البته قابل خیال می بودنه که مالکی ونیز معلوم نیست
که ولوالجی از کدام طبقه ست وتا وقتیکه اورا در طبقه از طبقات مذکوره داخل نکرده شود
بر قول او خصوصًا بجائیکه اقوال امام مذهب وفقهاء برخلاف این اند فتوی صحیح
نیست ونه طحطاوی فتوی داده بلکه حکایةً قول ورا نقل کرده ست البته در قول شاه
عبدالعزیز صاحب حواله سرخسی داده شده وسرخسی از طبقه ثالثه ست مگر درین قول
هم صفائی نیست بدین تفصیل که عینی در باب رد الشهادت بر حاشیه هدایه نوشته
ان التغنی للناس مکروه باتفاق المشائخ والتغنی لاسماع الغیر مکروه عند عامة
المشائخ ومن الناس من اباح ذلك فی العرس والولیمة کما ابیح ضرب الدف
فیهما وان کان فیه نوع لهو واما التغنی لنفسه فقیل لا یکره وبه اخذ السرخسی
وقیل جمیع ذلك مکروه وبه اخذ شیخ الاسلام خواهرزاده اگر بر قول عینی
دیده شود تا تغنی للناس نزد کل مشائخ بالاتفاق مکروه است وسرخسی هم از مشائخ
است زیرا که از مشائخ مراد فقهاء طبقات مذکوره اند واز ناس مراد غیر مشائخ اند

برائی ہمین جابے لفظ مشائخ وجای ناس نوشته در سرخسی از ناس شدن سے تواند
واگر فرضے بنے بود تا لفظ مشائخ وناس جدا جدا ذکر نمی کرد وشاہ عبدالعزیز صاحب گر
در عید وعرس مع عقیقه وولادت وختان ومجئی غائب وحفظ قرآن ذکر کردند ودر ہمہ مواقع
اجتماع مردمان بہ ہجوم باشد اندرین صورت اختلاف واقع ست بقول عینی در تغنی للناس
سرخسی بر حرمت ست ولذا قال واما التغنی لنفسه فقیل لا یکره وبه اخذ السرخسی
وبقول شاہ عبدالعزیز صاحب در تغنی للناس بر مواقع مذکوره سرخسی بر اباحت ست ودر
مذہب حنفی لاریب ترجیح عینی را ست بتائید اینکه قول امام ودیگر فقہاء مخالف تحریر
شاہ عبدالعزیز صاحب بر مطلق حرمت اند چنانچه ازپس بیان خواہد شد واز ینقول
عینی تردید قول ولوالجی وملا علی قاری ہم ہویداست زیراکه ذکر قافله وغیره عینی ذکر نکرده
بلکه ولیمه وعرس مخصوص نوشته (۹) بالفرض اگر سرخسی مجوز سماع ہمچو قول شاہ عبدالعزیز
صاحب درین مواقع باشد تاہم قول او معمول به در مذہب حنفی شدن نمی تواند ونه از قول
بعض الناس در عرس وولیمه یا نفسه واز قول ملا علی قاری یا شاہ عبدالعزیز صاحب
اباحت سماع بکدامی موقع مباح شدن می تواند بموجب قاعده مذہب وآن این ست
قال شاہ ولی الله فی العقد الجید ومطابقه ذکر فی النافع الکبیر اعلم ان القاعدة
عند محققی الفقهاء ان المسائل علی اربعة اقسام (۱) قسم تقرر فی ظاهر المذهب
وحکمه ان یقبلونه فی کل حال وافقت الاصول او خالفت (۲) قسم هو
روایة شاذة عن ابی حنیفة وصاحبیه وحکمه ان یقبلونه الا اذا وافق
الاصول (۳) قسم هو تخریج المتاخرین اتفق علیه جمهور الاصحاب
وحکمه ان یفتون به علی کل حال (۴) قسم هو تخریج منهم لم یتفق
علیه جمهور الاصحاب وحکمه ان یعرض المفتی علی الاصول والنظائر
من کلام السلف فان وجده موافقها لها اخذ به والا ترکه درین جا غور باید کرد
که ظاہر روایت بر مطلق حرمت ست که ازپس بیان خواہد شد وروایت شاذه از امام و
صاحبین ہم نیست ولذا قال العینی کما ذکر ومن الناس از قسم سوم ست زیراکه جمہور

اصحاب بریں اتفاق نکردہ اند چنانچہ شیخ الاسلام انکار کردہ وقول سرخسی مخالف
سلف ست لہذا قابل ترک ست (۱۰) ونیز یک دیگر قاعدہ حنفی مذہب ست وآن
این ست قال فی الدر المختار واسم المفتی ان ما اتفق علیہ اصحابنا فی الروایات
الظاھرۃ یفتی بہ قطعا واختلف فیما اختلفوا فیہ والاصح کما فی السراجیۃ
وغیرھا انہ یفتی بقول الامام علی الاطلاق ثم بقول الثانی ثم بقول الثالث ثم
زفر والحسن بن زیاد۔ وقال الشامی قولہ واسم المفتی ای العلامۃ التی تدل المفتی
علی ما یفتی بہ قال فی فتح القدیر وقد استقرت ای الاصولیون علی ان المفتی
ھو المجتھد فاما غیر المجتھد ممن یحفظ اقوال المجتھد فلیس بمفت والواجب
علیہ اذا سئل ان یذکر قول المجتھد کالامام علی وجہ الحکایۃ فعرف
ان ما یکون فی زماننا من فتوی الموجودین لیس بفتوی بل ھو نقل کلام
المفتی لیاخذ بہ المستفتی وطریق نقلہ لذلک عن المجتھد احد الامرین اما ان
یکون لہ سند فیہ او یاخذہ من کتاب معروف تداولتہ الایدی نحو کتب
محمد بن الحسن ونحوھا لانہ بمنزلۃ الخبر المتواتر او المشھور ونیز شامی
کتب ذیل را از نوازل وواقعات قابل اعتماد قرار دادہ۔ نوازل فقیہ ابی اللیث سمرقندی
مجموع نوازل وواقعات ناطفی۔ واقعات صدر الشہید۔ محیط سرخسی۔
منتقی سرخسی۔ وقال الا ان فیہ بعض النوادر۔ ونیز کتب متون از معتبرا
معتمد علیہا نوشتہ وگفتہ ان ما فی المتون مقدم علی الشروح وما فی الشروح
مقدم علی الفتاوی پس این فتوی مؤلف کہ مخالف قول امام وفقہاء مذہب وظاہر
روایت ومتون ست ونیز از کتب نوازل وواقعات معتمدہ نیست وکتب محولہ مؤلف
از ظاہر الروایت وواقعات ونوازل معتمدہ ومتون نیست ونہ آن کسان کہ مؤلف قول
اوشان را نقل کردہ از مفتیان مجتہدین اند بغیر سرخسی قول سرخسی صرف از بدائع ست
واین کتاب از کتب معتمدہ نیست پس فتوی مؤلف بر جواز سماع مع مزامیر ورقص صوفیہ

خلاف مذہب حنفی ست خصوصاً کہ مؤلف خود قابل فتوی دادن نیست وفتوی او ہم مخالف
است از مذہب حنفی پس چہ سان بر وعمل کردن موافق مذہب حنفی خواہد شد وتیز مؤلف کہ
قول ملا علی قاری از شرح عین العلم نقل کردہ این شرح غیر معروف ست بلکہ در طرب
الاماثل کہ دران تفصیل تالیفات ملا علی قاری کردہ شدہ دران نام این شرح نیاوردہ
وہمچنین رسالہ وسیلۃ النجات کہ ہر دو از مذہب حنفی نزد فقہا شمار نشدہ اند وجامع
ہم اگر ہست تا فتاوی غیر معروف ست وقال فی فتح القدیر والشامی والنافع الکبیر
لا یجوز الافتاء مما فی الکتب الغریبۃ حصہ دوم در بیان اقوال مجتہدین
مذہب حنفی بر حرمت مطلق سماع (۱) در در مختار نوشتہ منہم من اجازہ فی العرس
کما جاز ضرب الدف فیہ ومنہم من اباحہ مطلقا ومنہم من کرھہ مطلقا وفی
البحر والمذہب حرمتہ مطلقا فانقطع الاختلاف بل ظاہر الہدایۃ انہ
کبیرۃ ولو لنفسہ واقرہ المصنف انتہی وشامی برین قول در مختار تعاقب کردہ
وگفتہ قولہ فانقطع الاختلاف فیہ کلام ذکرتہ فی حاشیتی علی البحر وقد
ردہ السائحانی علی صاحب البحر مگر ازین قول شامی تردید قول در مختار نمی شود
زیرا کہ تائید حرمت مطلق از دیگر اقوال ہم حاصل ست چنانچہ خواہی فہمید (۲) در جامع الصغیر
نوشتہ رجل دعی الی طعام فوجد ھناك لعبا اوغناء فلا باس بان یقعد ویاکل
وقال ابو حنیفۃ ابتلیت بھذا مرۃ انتہی این جامع الصغیر از کتب ظاہر الروایت ست
وکلمہ لا باس بمقابلہ مندوب آید چنانچہ در شامی ذکر این مفصل درج ست ووجہ این در
قول ثالث بیاید (۳) صدر شہید شارح جامع الصغیر نوشتہ قولہ فلا باس بان یقعد لان
التناول من الولیمۃ سنۃ واللعب بدعۃ فلا یجوز ترکہ لما اقترنت بہ البدعۃ
کالصلوۃ علی الجنازۃ واجبۃ وان حضرتہا النائحۃ ھذا اذا کان اللعب والغناء
فی المنزل واما اذا کان علی المائدۃ فلا ینبغی ان یقعد واذا علم قبل الحضور
لا یحضر فی الوجہین این صدر شہید مشہور ومعروف ست وکتابش واقعات
مصنف این قابل اعتماد ست چنانچہ بالا مذکور شدہ واز عبارت جامع الصغیر وشرحش معلوم

می شود کہ در ولیمہ ہم جائزست ووقتیکہ در ولیمہ جائز نیست پس تنگ نیست کہ نزد فقہاء مذہب حنفی حرمت مطلق ست (۴) در تفسیر احمدی کہ متداول علماء مذہب حنفی وکتاب معتبرست ومفسر او مصنف نور الانوار وغیرہ کتب اصول وفروع حنفی مذہب ست برآیت کریمہ ومن الناس من یشتری لہو الحدیث آہ نوشتہ اما قول ابی حنیفۃ ابتلیت دال علی حرمتہ مطلقا لان الابتلاء انما یکون بالمحرم وھکذا اتفق علی حرمتہ مطلقا کثیر من المجتہدین حتی بلغ اعداھم الی خمس واثنین وسبعین مجتہدا وعلماء الشریعۃ الغراء اکثرہم کانوا متفقین علی مطلق الحرمۃ ومتعلق این قول ہدایہ بر بغلبر ازاحادیث درج (۵) در مظاہر الحق شرح مشکوٰۃ نوشتہ کہ۔ جو بعض نے اعیاد واعراس میں سماع غناء کو جائز ومختار کہا ہے تو یہ خلاف ظاہر الروایت کے ہے کیونکہ بموجب ظاہر الروایت مذہب حنفی کے مطلق راگ حرام ہے (۶) وفی الذخیرۃ ان التغنی مع جمیع انواعہ حرام عند علمائنا بقولہ تعالیٰ ومن الناس من یشتری لہو الحدیث الآ وصاحب ذخیرہ از طبقہ سوم فقہاست (۷) در فتاوی صیرفیہ نوشتہ سئل الحلوائی عمن سموا انفسہم بالصوفیۃ واختصوا بنوع لبس واشتغلوا باللہو والرقص وادعوا لانفسہم المنزلۃ فقال افتروا علی اللہ کذبا ام بہ جنۃ فلیس الجنبی صلی اللہ علیہ وسلم من لدد ولا الدد منہ ونہی النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن لبس الشہرتین فلیسوا علی شیٔ لاساء مایزدون قیل ہم ان کانوا زائغین عن الطریق المستقیم ہل ینفون من البلاد ویقطع فتنتہم عن العامۃ فقال اماطۃ الاذی ابلغ فی الصیانۃ وامثل فی الدیانۃ نقل عن نوادر البرقی کذا فی المبسوط۔ حلوائی وبرہان الدین ہر دو از طبقہ سوم فقہا اند ومبسوط کتاب معتمد مذہب حنفی ست (۸) وذکر فی الجامع الصغیر للقاضی خان ان الضرب بالقضیب والتغنی حرام لانہ لہو ولعب این قاضیخان ہم از طبقہ ثالث ست دفی الخلاصۃ قرأۃ الاشعار اذا کان فیہا ذکر الفسق والخمر والتغنی یکرہ لانہ فواحش وصاحب خلاصہ ہم از طبقہ ثالثہ ست (۹) در احادیث حدیث ہذا ولما کہ از امام محمد وامام الاعظم نیز کہ روایت شدہ ازان ہم ثابت ست کہ قول ہر دو صاحب بر حرمت مطلق ست۔

(۱۰) در قدوری وکنز ومختصر ومتن در مختار در باب اجاره فاسده نوشته ولا تصح
الاجارة بعسب التيس والنوح والغناء والمزامير وسائر الملاهي ودر باب الشهادت
نوشته ولا تقبل شهادة نائحة ومغنية ومن يلعب بالطيور ومن يغني للناس
وصاحب قدوری از طبقه خامسه فقهاست ومولفین هر سه متون از طبقه سادسه اند وکه
تفصیل فقهاء نوشته شده که صاحب قدوری از اصحاب ترجیح ست وصاحبان متون
التزام کرده اند که اقوال مردوده وضعیفه نخواهند آورد ونزدیک فقهاء مذهب حنفی
این التزام مسلم ست پس هرچه در تصانیف شان ست او را ترجیح ست بر مقابل واز
متون وقدوری مطلق حرمت ظاهر ست زیرا که چیزی قید ولیمه وعرس نکرده اند۔
ودلیل عمده برین ظاهر ست که اجرت تعلیم نزد متقدمین حرام بود مگر مشائخ متاخرین
بر اباحت آن فتوی دادند برای همین قید حکم مطلق را صاحبان متون وقدوری
مقید نوشتند وگفتند که والفتوى في يومنا هذا على جوازه واگر در غناء وسماع
هم روایت صحیحه مے بود یا از مشائخ متاخرین فتوی جواز در عرس وولیمه می بود تا ضرور
مقید میکردند وچونکه نکردند پس ثابت شد که این قید اباحت در عرس وولیمه از مشائخ
حاصل نشده (۱۱) ونیز شروح متداوله ومعتمده که بر متون اند همچو هدایه که صاحبش
از طبقه خامسه فقهاء یعنی از اصحاب ترجیح ست وشرح وقایه ودر مختار وبعض
محشیان همچو عینی که از مذهب حنفی این قدر مصر ست که طعن تعسف هم برو شده
وچلپی که کتب اینهای متداوله اند ما بین علماء مذهب حنفی آنها هم قید بر مطلق قائم
نکرده اند چنانچه در باب اجاره فاسده صاحب هدایه بر عبارت قدوری نوشته
لانه استيجار على المعصية والمعصية لا تستحق بالعقد ودر بنایه عینی نوشته
قوله سائر الملاهي كالمزمار والطبل وغيرهما قوله لا تستحق بالعقد قال شيخ الاسلام
اسبيجابي لا يجوز الاجارة على شئ من الغناء والنوح والمزامير والطبل او شئ
من اللهو ولا على الحداء وقراءة الشعر وغيره ولا اجر في ذلك وهذا كله
قول ابي حنيفة وابي يوسف ومحمد لانه معصية ولهو ولعب ودر شرح وقايه

بر عبارت وقایہ این نوشتہ والاصل عندنا انہ لایجوز الاجارۃ علی المعاصی
وچلپی نوشتہ لو استحق علیہ المعصیۃ لکان ذلک مضافا الی الشارع من حیث
انہ شرع عقدا موجبا لمعصیۃ اللہ تعالی عن ذلک علوا کبیرا، ودر باب
رد الشہادت در ہدایہ بر عبارت قدوری نوشتہ قولہ لا تقبل شہادۃ نائحۃ
ولا مغنیۃ لانہما ترتکبان محرما فانہ علیہ السلام نہی عن الصوتین الاحمقین
النائحۃ والمغنیۃ وقولہ ولا من تغنی للناس لانہ یجمع الناس علی ارتکاب کبیرۃ
(۱۲) در ہدایہ در باب الاکل والشرب نوشتہ من دعی الی طعام او ولیمۃ فوجد ثمہ
لعبا او غناء فلا باس بان یقعد ویاکل وقال ابو حنیفۃ ابتلیت بہذا مرۃ
فصبرت وہذا لان اجابۃ الدعوۃ سنۃ فلا یترکہا لما اقترنت بہا البدعۃ من غیرہ
کصلوۃ الجنازۃ واجبۃ الاقامۃ وان حضرتہا نائحۃ فان قدر علی المنع
منعہم وان لم یقدر یصبر وہذا اذا لم یکن مقتدیا فان کان مقتدیا ولم یقدر
علی منعہم یخرج ولا یقعد لان فی ذلک شین الدین وفتح باب المعصیۃ علی المسلمین
والمحکی عن ابی حنیفۃ فی الکتاب کان قبل ان یصیر مقتدیا ولو کان ذلک
علی المائدۃ لا ینبغی ان یقعد ان لم یکن مقتدیا لقولہ تعالی فلا تقعد بعد الذکری
مع القوم الظالمین ۔ وہذا کلہ بعد الحضور ولو علم قبل الحضور لا یحضر سواء کان
مقتدیا او لم یکن لانہ لم یلزمہ حق الدعوۃ بخلاف اذا ہجم علیہ لانہ قد لزمہ
ودلت المسئلۃ علی ان الملاہی کلہا حرام حتی التغنی بضرب القصب وکذا قال
ابی حنیفۃ ابتلیت لان الابتلاء انما یکون بالمحرم وعینی بر حاشیہ این نوشتہ
قولہ ولو علم قبل الحضور اہ وبہ قالت الثلاثۃ مراد از ثلاثہ امام صاحب وامام یوسف
وامام محمد ست قولہ ان الملاہی کلہا حرام لان محمدا اطلق علیہ اسم اللعب
والغناء بقولہ فوجد ثمہ اللعب والغناء واللعب وہو اللہو حرام بالنص
قولہ حتی التغنی بضرب القصب روی صدر الشہید فی کتاب الکراہیۃ
من الواقعات عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال استماع الملاہی معصیۃ

والجلوس علیها فسق والتلذذ بها من الکفر وانما قال ذلک علی وجه التشدید
ودر در مختار در کتاب الحظر والاباحت نوشته وفی البزازیة استماع صوت الملاهی
کضرب قصب ونحوه حرام (۱۳) ونیز مطابق عبارت هدایه نوشته ست در فتاوی
سراجیه که معتبر فتاوی هاست که در در مختار وغیره حوالهٔ او نیز می باشد در باب الامر
بالمعروف نوشته استماع الملاهی والجلوس علیها فسق والواجب ان یجتهد
ما امکن حتی لا یسمع وکسر الملاهی مباح ودار فیها یسمع صوت الغناء
والمزامیر والمعازف یدخل علیهم بغیر اذنهم لان المنع عن ذلک فرض
(۱۴) میر سید شریف در شرح خلاصه کیدانی در محرمات نوشته الکفر
بالاستحلال فی المتفق کالسماع فی زماننا (۱۵) وفی السراجیة وقال
محمد اللعب والغناء لا یختص بالمزامیر لان الضرب والقصب والتغنی حرام
(۱۶) فی التوضیع شرح المنظومة والانکحة التی تنعقد فی مجلس الملاهی والمزامیر
تکون مختلفا فیها بوجهین احدهما یفسق الولی لانه الذی احضر الملاهی والمعازف
وامرهم بذلک واعطی للمغنین علی ذلک الاجرة والثانی صاروا فسقة
لاستماعهم ذلک فلم یبق الولی ولیا والحاضرون شهودا عنده فلا ینعقد
عند الشافعی فلیحترز عن ذلک (۱۷) در شرح سرور المحزون نوشته وفی
البزازیة اللحن حرام بلا اختلاف وذکر ابو البرکات فی شرح النافع ان التغنی حرام
فی جمیع الادیان والتغنی للناس حرام بالاجماع قطعا ولذلک سماه صاحب الذخیرة
والهدایة کبیرة فاذا کان استماع التغنی کبیرة والمغنی مرتکب لهذه الکبیرة
فتحسینه تحلیل الحرام القطعی وهو کفر هکذا فی المبسوط ونوادر البرهانی (۱۸) در
وقت خواجه نظام الدین قدس سره در دهلی مناظره شده و در محضر علما بابت حرمت
سماع وغنا فتوی شده که نقل او از مائة مسائل مولوی محمد اسحاق دهلوی کرده شود
وهو هذا سوال چه میفرمایند ائمهٔ ملت ودین وگره کشایان معضلات احکام شریعت
حصل الله امالهم وکثر فی الخافقین امثالهم درانچه سماع درویشان اهل روزگار که

مشتملست بر جمعیت پیران و جوانان و قوالان و رقصان باده کش و بنگ کش و غیر آن این مجموعه لهو و لعب و عبث باشد یا نه جواب علما ربالاتفاق دادند باشد باشد والله اعلم

سوال هرکه این چنین سماع را حلال دارد و بگوید که این سماع طاعتست و موصل الی الحق و مقرب الی حضرت الله و سبب مکاشفات حقائق و دقائق غیبی و وصله و رفع درجات عقبی و بیست و جماعتی وی را تصدیق میکنند و متابعت می نمایند قولا و فعلا و قول و فعل وی را استحسان می کنند و ناهی این منکرات را جفا میکنند و استقباح میکنند این جماعت بحلال دانستن این چنین فعل و متابعت و تصدیق و استحسان و اصرار کافر شوند یا نه بیان فرمایند تا ثواب حاصل شود جواب علما ر دادند شوند شوند

كتبه
مولانا فخر الدین حلوانی

كتبه
احمد بن یوسف ضیاء الدین

كتبه
محمد بن احمد قاضی الانام کبیر الدین
والله اعلم

كتبه
ابو بکر بن علی بن عثمان
قاضی امام جلال الدین والله اعلم

كتبه
عبد العزیز بن مولانا نجم الدین
الدمشقی والله اعلم

كتبه
عبد العزیز الزوزاد قاضی امام
جلال الدین والله اعلم

كتبه
محمد بن عبد الرحمان بن عبد الله
اخطب الخطباء والله اعلم

كتبه
شرف یحیی والله اعلم

كتبه
ابو المفاخر محمود البلخی قاضی
برهان الدین بزار والله اعلم

كتبه
علی بن محمد عطاء ملك
امام زین الدین المفتی الله اعلم

كتبه
محمد بن محمود الکاشانی
قاضی بدوار والله اعلم

كتبه
علی بن علی الغرشوی
والله اعلم

كتبه
محمد بن احمد الحلوانی قاضی دده
والله اعلم

كتبه
ابو بکر بن یوسف الحسینی السقرانی
الامام سراج الدین السنجی والله اعلم

كتبه
عبد الرحمان بن احمد بن
عبد الرحمن بن محمد امام
ضیاء الدین عبد الوهاب
سفری والله اعلم

كتبه
محمود بن الحسین السعید البلخی

كتبه
عبد الرحمان بن محمد بخط
قاضی سرهی والله اعلم

كتبه
ابو طاهر بن ابی بکر الحسین الخطیب
الامام عز الدین محتسب دهلی
والله اعلم

(١٩) حکی عن ابی نصر الدین الدبوسی عن قاضی ظهیر الدین الخوارزمی ؒ ان
من سمع الغناء من المغنی او من غیر المغنی او یری شیئاً من الحرام فیحسن ذالک
باعتقاد او غیر اعتقاد یصیر مرتداً فی الحال بناءً علی انہ ابطل حکم الشریعۃ
ومن ابطل حکم الشریعۃ لایکون مومناً عند کل مجتہد ولا یقبل اللہ طاعۃ
واحبط کل حسناتہ وبانت لہ امرئتہ فان تاب لا یجب القتل والا یضرب
عنقہ بقولہ ؐ من بدل دینہ فاقتلوہ فان قتلہ قاتل قبل عرض الاسلام علیہ کرہ
ولا شئی علیہ وبہ اخذ المتاخرون وعلیہ الفتوی من مختار نوادر البرہانی (٢٠) وفی
المضمرات وفی النافع اعلم ان التغنی حرام فی جمیع الادیان وقال فی الزیادات
اذا اوصی بما ھو معصیۃ عندنا وعند اھل الکتاب وذکر منہا الوجہ المغنین
والمغنیات حصہ سوم در تردید استدلال مؤلف از فقہار دیگر مذاہب یعنی از غیر اہل
غیر مذہب حنفی ومؤلف دو قول از غیر مذہب حنفی آوردہ یکی قول محمد غزالی دوم روایت
فتاوی دستور القضات نگر اول درینجا باید دانست کہ علاوہ اقوال محدثین واقوال
فقہاء مذہب حنفی کہ مذکور شدند دیگر ائمہ ثلاثہ و دیگر ثقات ہم سماع وغناء والآت
آنرا جائز نداشتہ اند (١) چنانچہ شوکانی در نیل الاوطار نوشتہ قال اختلف فی
الغناء مع آلۃ من الات الملاھی وبدونہا فذھب الجمھور الی التحریم وذھب
اھل المدینۃ ومن وافقہ من علماء الظاھر وجماعۃ من الصوفیۃ الی الترخیص
وقال ابن حزم ووافقہ علی ذلک ابوبکر بن العربی لم یصح فی التحریم شئی
وکذا قال الغزالی (٢) در نووی شرح مسلم نوشتہ واختلف العلماء فی
الغناء فاباحہ جماعۃ من اھل الحجاز وھی روایۃ عن مالک وحرمہ ابوحنیفۃ
واھل العراق ومذھب الشافعی کراھتہ وھو المشھور فی مذھب مالک
(٣) محمد غزالی در احیاء نوشتہ حکی القاضی ابو طیب الطبری عن الشافعی ؒ
ومالک وابی حنیفۃ وسفیان وجماعۃ من العلماء الفاظاً یستدل بہا علی انہ
راو التحریم واما ابوحنیفۃ فانہ کان یکرہ ذلک ویجعل سماع الغناء

من الذنوب وكذلك سائر اهل الكوفة و سفيان الثوري وحماد وابراهيم والشعبي وغيرهم (۴) شاہ ولی اللہ در عقد الجید نوشتہ قال الاوزاعي يجتنب او يترك من قول اهل الحجاز خمس استماع الملاهي والمتعة واتيان النساء في ادبارهن والصرف والجمع بين الصلوتين بغير عذر وآنکہ محمد غزالی از قاضی ابو الطیب نقل کردہ تفصیل این در قول ملا علی قاری گذشتہ است (۵) قال الحافظ في الفتح واستدل بجواز الحداء على جواز غناء الركبان المسمى بالنصب وهو ضرب من النشيد بصوت فيه تمطيط وافرط قوم فاستدلوا به على جواز الغناء مطلقا بالالحان التي يشتمل عليه الموسيقي وفيه نظر وقال الماوردي اختلف فيه فاباحه قوم مطلقا ومنعه قوم مطلقا وكرهه الشافعي ومالك في اصح القولين ونقل عن ابي حنيفة المنع وكذا اكثر الحنابلة ونقل ابن طاهر في كتاب السماع الجواز عن كثير من الصحابة لكن لم يثبت من ذلك شئ الا في النصب لمشار اليه اولا وقال ابن عبد البر الغناء الممنوع ما فيه تمطيط وافساد لوزن الشعر طلبا للضرب وخروجا من مذاهب العرب وانما وردت الرخصة في الضرب الاول دون الحان العجم ازین اقوال ثابت است کہ ائمہ اربع وکل جمہور سنت وجماعت بر حرمت اند ومؤلف کہ قول محمد غزالی بر اباحت آوردہ در قول شوکانی گذشتہ است کہ محمد غزالی تبعیت ابن حزم ظاہری کردہ مگر مؤلف قول محمد غزالی را در اقوال فقہاء بدین لفظ کہ حجۃ الاسلام محمد غزالی رحمہ اللہ آوردہ ازین وسوسہ عوام پیدا می شود کہ محمد غزالی کہ حجۃ الاسلام است قول او بسیار معتبر است پس ضرورت افتاد کہ اول از حال محمد غزالی چیزے نوشتہ شود وآن این است کہ محمد غزالی در امور فلسفی درک عزیمہ داشت ودر مذہب شافعی از معتبر فقہاء بود مگر در علم حدیث کمال نداشت وبمذہب حنفی تعصفے ہم داشت وغالبا غلو او در علم فلسفہ بود وہو ابو حامد محمد بن محمد طوسی الشافعی ودر نسبت او در تاج المکلل نوشتہ قال ابن تيمية بضاعة الغزالي في الحديث مزجاة ولذا اكثر من ايراد الموضوعات في كتبه واكثر فيها من مقالات

الفلاسفة حتی قال صاحبه ابوبکر بن العربی مع شدۃ تعظیمہ له شیخنا
ابوحامد دخل فی بطن الفلسفة ثم اراد ان یخرج منها فما قدر و در مرقات شرح مصعود
شرح ابی داؤد نوشتہ در باب المواضع التی نهی عن البول فیها قال ولی الدین
ما قیل انه صلی الله علیه وسلم کان یسح لحیته کل یوم مرتین - قلت لم تقف
علی هذا باسناد ولم ار من ذکره الا الغزالی فی الاحیاء ولا یخفی ما فیه من
الاحادیث التی لا اصل لها و در نیل الاوطار نوشتہ ست والجوینی وان کان
من اکابر العلماء فلیس من علماء الحدیث وکذلك الغزالی والقاضی حسین
وانما هم من الفقهاء الذین لا یمیزون بین الموضوع وغیره کما یعرف ذلك
من له النسبة بعلم السنة واطلع علی مؤلفات هؤلاء - و در مظاهر حق شرح
مشکوۃ بر حدیث علی در ذکر شمیہ شعبان نوشتہ کہا ہے علی بن ابراہیم نے نہ فریب
کھا وے کوئی ساتھ ذکر کرنے صاحب قوت القلوب و احیاء کے - و این ہر دو کتاب
از تصنیف غزالی ست و در اتحاف النبلاء نوشتہ شک نیست در انکہ امام غزالی امام بود
در فقہ و کلام و مناظرہ و مجادلہ و فلسفہ و جملہ علوم معقول و عنایت او بعلم حدیث در
مبدء و وسط آن کم بود و لہذا احادیث ضعیفہ و اخبار واہیہ کاذبہ بلکہ موضوعہ نیز در
تصانیف او بسیار یافتہ می شوند و چون خوض در تصوف کرد و سخن از باطن راند در
بعض مواضع سوا لطات او با فلاسفہ و آرای ایشان صورت بست و ملا علی قاری در
شرح فقہ اکبر نوشتہ ومن اعلم الناس بعلم الکلام والفلاسفة الغزالی وانتهی
امره الی الوقف والحیرۃ فی المسائل الکلامیة ثم اعرض عن تلك الطرق
واقبل علی احادیث رسول الله صلی الله علیه وسلم فمات والبخاری علی صدره -
ازین قول ظاہرست کہ در اخیر عمر بر احادیث توجہ کرد و بوقت وفات بخاری بر صدر ش
بود مگر در اول و اوسط ازین بی بہرہ بود پس مؤلف کہ اقوال او باستدلال آوردہ بنائے
مؤلف است ثبوت اینکہ بعد وقوف بر علم حدیث تصنیف بوارق کردہ و در فوائد بہیہ
نوشتہ قال الاتقانی فی بحث حروف المعانی ثم الغزالی شنع فی المنخول علی ابی حنیفة

في اشياء من غير حجة على دعواه ولا دليل على ما خيل فلولا اطالة الكتاب
اوردناه ووددناه برد لا يرد على وجه يتوب روحه عما فعل بيده ولسانه
والله انا كنا لنعتقده غاية الاعتقاد لاجل ما جمع في احيائه من كلمات المشائخ
بالنظر الى الظاهر ثم لما راينا من طعنه على الكبار بلا اقامة برهان حصل
بنا ما حصل پس بموجب تحريرات مذكوره بالا ثابت شد كه محمد غزالى را بر جمهور سنت
وجماعت ترجيحے نيست لهذا قول ومخالف جمهور سنت وجماعت قابل استدلال
نيستند وقطع نظر ازين محمد غزالى در اثبات سماع صرف خيالات خود را پيش كرده كه
مخالف نصوص اند ومطالب نصوص اخلاف كبار قرون ثلاثه بيان كرده ودعوى خود را باضطراب
سپرده گاهى سماع غنا وملاهى را سنت وگاهى واجب وگاهى مستحب وگاهى مباح گفته چنانچه
در شروع عبارت كه مؤلف نقل كرده نوشته كه في انكار سماع الغناء وسماع ضرب الدف
والاصوات الحسنة مخالفة السنة ومخالفة السنة واعتقاد تحريمها كفر والاعراض
والانتهاء عنها فسق پس نتيجه قضيه اين ست كه انكار سماع الغناء وسماع الدف كفر والاعراض
والانتهاء عنها فسق بحاليكه در انكار سماع اين قدر توبيخ وزجر ست تا از ضارب دف ومغنى كه كسى انكار
نمود آن كفر ست چراكه آن بيچاره عالم وعابد وحامل سنت ست ودر حرمت وعزت او كه كسى
فرق كرد فاسق ست نديرا كه اصل شئ از عروض بالاتر ست وسماع عروض ست واصل ضارب
ومغنى ست ودرجه كنجران وميراثيان مساوى علماء بلكه بلند تر از قضيه محمد غزالى يافته ميشود
ودر اثبات اين سنت محمد غزالى چند احاديث پيش كرده از انجمله اول حديث ربيع رض ست
ودر قول محمد غزالى نوشته است وورد في مسلم والبخارى ودرين مغالطه فاحشه است چراكه
مسلم حديث ربيع را روايت نكرده واين لفظ يا سهو كاتب ست يا از محمد غزالى يا از مؤلف
غلطى شده اگرچه ازين حديث بشرطيكه معمول به باشد وهمين ست قرار داد محدثين كه معمول به
دانند بر خلاف فقهاء مذهب حنفى مگر محدثين هم ازين حديث سنيت سماع مقرر نداشته اند
بلكه ازين حديث صرف بر مواقع عرس كيفيته ووقتا سماع وضرب دف ولهو را مخصوص مقرر
كرده اند چنانچه تفصيل مطالب اين حديث در فصل دوم تحرير شده واين را بقصه مباح

در رخصت نوشته اند نه که سنت یا واجب و محمد غزالی کرا زین حدیث سنت و وجوب
پیدا میکند دلائل او این اند (۱) فهذا الحدیث دال علی انه صلعم سمع صوت الدف والغناء
والشعر من الجویریتین من غیر حاجة فسماع الغناء واصوات الدف من الرجل یکون
جائزا بطریق الاولی - اقول سماع الغناء وضرب الدف فی هذا الموقع کان لاعلان
النکاح و این امر داخل در حاجت بود خواه ضروری نبود مگر محض بے حاجت نبود و حضرت
صلی الله علیه وسلم که رفتند دران موقع برای عرس بود زیرا که امام را بر عرس رفتن ست
کما قال المهلب فی هذا الحدیث اعلان النکاح وفیه اقبال الامام الی العرس و دیگر
احادیث بسیار اند که بر دعوت ولیمه رفتن ضروری باشد پس لفظ غیر حاجت آوردن
خلاف واقع ست (۲) کیف وقد امر صلی الله علیه وسلم الجویریة بالغناء شعرا و
ضرب الدف حیث قال قولی ما کنت تقولین والامر للوجوب اذا تجرد عن القرائن
او للندب للقرینة او للاباحة للتقریر وههنا یحتمل الوجوب لانه صلعم امرهما
بالمشافهة فلا یجوز مخالفته لانه صلعم امرها باعادة ما کانت تقوله اولا وهو صلعم
یصغی الی معانیه فاذا طلب علیه الصلوة والسلام شیئا من غیره حالتا صغائه
الی الجواب وجب علیه ذکره لقوله تعالی یا ایها الذین امنوا استجیبوا لله وللرسول
الآیه - اقول امر مطلق مجرد از قرائن آن باشد که دلیل مخالف او نباشد و دلائل بر حرمت
غنا و سماع و ملاهی از آیات قرآن مجید و احادیث نبوی که در فصل سوم مذکور شدند موجود اند
پس این امر خالی از قرائن نیست و نه برائی ندب ست بلکه برای اباحت ست زیرا که نصوص
صریحه داله موجود اند که همین قدر لهو که در حدیث مذکور ست برای عرس داخل در رخصت
چنانچه احادیث و آثار عامر بن سعد و سائب بن یزید و عبد الله بن الزبیر و محمد بن حاطب
که در فصل دوم در ذیل حدیث ربیع مذکور شدند ملاحظه باید کرد و جائیکه از شارع صریح حکم
بلفظ رخصت صادر شده و لفظ رخصت بمقابله عزیمت بموجب قاعده اصول واقع شود
پس عزیمت در حرمت ماند و این رخصت داخل در رخصت الفعل مع بقاء الحرمت
بمنزلة العفو ست لهذا کردن این لزوم نیست بلکه اباحت ست و این قول غزالی بر غیر موقع

امر برای وجوب ست مخالف نصوص صرف خیال خود ست وانیکه غزالی گفته که انّه
صلی الله علیه وسلم امرهما مشافهةً این هم متفق علیه نیست بلکه کرمانی گفته که
انه م امرها باعادة ما کانت تقولا اولا وهو م یصغی الی معانیه صحیح نیست
زیراکه حضرت صلی الله علیه وسلم اصغار نمود و آن شعر را پسند فرمودند و براعاده او حکم
فرمودند از سیاق حدیث ظاهر نمی شود بلکه سیاق حدیث برین ست که حضرت صلی الله
علیه وسلم اتفاقاً بسبب عرس پیش شدند و جاریه اشعار معمولی را گذاشته بمدح حضرت
صلی الله علیه وسلم شروع شدند و گفتند که فینا نبی یعلم ما فی غد که حضرت صلی الله علیه وسلم
ازین لفظ یا از مدح خود علی اختلاف القولین کما ذکره فی الفصل الثانی او را بند فرمودند که
این را بگذار و هر چه پیشتر می گفتی بران باش وازین پیدا می شود که حضرت صلی الله علیه وسلم
را حاجت براعاده بود و نه اصغار حضرت م بر معانی او بود برای اینکه او اشعار ند میگفتند
و حضرت م را بر معانی او چه حاجت افتاده بود و نه در حدیث لفظ اصغار الی معانیه ست
بلکه حضرت م را ازین چنین امر با وجود رخصت هم اعراض بود چنانچه در حدیث جاریتین
در فصل دوم گذشت و باز بعد ازین هم بیان خواهد شد و غزالی که طلب اعاده و صغار
معانیه پیدا کرده مخالف داب علم حدیث کرده ورنه در قواعد اصول حدیث چیزے
از جانب خود شامل کردن داخل در عیب ثقیل ست و مخل ست برای همین مطلب
در لفظ حدیث هم تفاوتی را جای داده چنانچه در حدیث قولی بالذی کنت تقولین ست
و در تحریر محمد غزالی ما کنت تقولین ست که در لفظ الذی و ما فرقی ظاهر ست و اگر بر قول
محمد غزالی عمل کرده شود تا سماع مزمار و آواز دف از عورت اجنبیه هم واجب ست
چراکه مشافهه حضرت صلی الله علیه وسلم همچنین شده بود و اگر جواب داده شود که نص بر
حرمت نظر بر اجنبیه وارد ست تا همون جواب درینجا هم موجود ست چراکه نص بر حرمت
سماع هم وارد ست وازینجا که محمد غزالی وجوب پیدا کرده تا قضیه او که برشنیت بود باطل
و معطل ماند دوم حدیث جاریتین ست که متفق علیه ست و ذکر مفصل او در فصل ثانی
درج ست که آن هو مخصوص بعید بود و محمد غزالی از آن عموم پیدا میکند بتحریر ذیل-

قوله فهذا الحديث بصراحته دال على جواز سماع الدف والغناء وحضورهما والرد
على منكرهما وفيه بيان لزجر المنكر ودفعه عن الانكار لانه عليه السلام نهى عن
الانكار عليهما اه اقول این خیال محمد غزالی که حدیث بصراحته دالت بر عموم جواز
دف وغنا وحضورهما یعنی دیگر ملاهی میکند و در هر حالت جائزست صحیح نیست زیراکه این
حدیث مخصوص بیوم عیدست وسماع قسم خاص ست چنانچه تشریح این در فصل دوم
درج ست وازان تفصیل جواب این بخوبی حاصل ست واینکه محمد غزالی نوشته که
فی الحدیث رد علی منکرهما وزجر للمنکر درین تعدی وگستاخی ست زیراکه منکر حضرت
صدیق ابوبکر رض بود و حضرت چیزی بر وزجر نکرده ونه قول او را رد کرد بلکه تقریر بر قول
او وسلم داشت که مزمار شیطان این فعل را بحال داشت وعلت بیان فرمودند که از
برای عید اجازت داده شده وجاییکه حضرت صلی الله علیه وسلم خود وجه رخصت بیان
فرمودند که لکل قوم عید وهذا عیدنا ونیز از حدیث انس رض خصوصیت این بانبساط
به عید مقرر شد چنانچه این حدیث هم در فصل دوم مذکور شد درینحال خیال محمد غزالی که
از نفس این حدیث که دران وجه علت بیان شده است که لکل قوم عید وهذا
عیدنا مخصص شده واز حدیث نسائی مخالف ست وازین حدیث خیال محمد غزالی که
بر عموم ست پیدا نیست واین قول محمد غزالی که فمن قال ان سماع الغناء حرام وضرب الدف
حرام وحضورهما حرام فکانه قال ان النبی صلی الله علیه وسلم سمع حراما
ومنع الناهی عن الحرام ومن اعتقد ذلک کفر بالاتفاق ونتیجه این قضیه اینست که
من قال سماع الغناء حرام وضرب الدف حرام وحضورهما حرام فقد کفر
باطل ست زیراکه شارع ع مختار ومجازست که جائی حرام کند وجائی رخصت دهد ودرینجا
شارع ع بزبان مبارک خود مخصوص فرموده هر قدر که مخصوص فرموده از قضیه منطقی
وفلسفی ابطال او حاصل نیست ونه از حکم کفر فلسفه خطره هست ٥ فلسفی را چشم حق بین
سخت نابینا بود گرچه بکین باشد ویا بوعلی سینا بود چراکه مسلمان نمی گوید که
حضرت ع حرام کرده بلکه جواب دهد که حضرت درینجا رخصت داده مگر خود صدیق ابوبکر رض

و عائشہ رضی اعراض کردند چنانچہ از نفس حدیث ثابت ست کما ذکرہ فی الفصل
الثانی پس جاییکہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و ابو بکر رضی اعراض فرمودند و حضرت عائشہ رضی
تا باقی را چہ درجہ ست و اگر محمد غزالی را محاورہ در علم حدیث می بود تا بشکل منطقی کلام
یا ادشارع زیادہ نمی کرد مگر معذوری شاید ہمین ست کہ محاورتی نداشت و امرہ الی اللہ
و آنیکہ محمد غزالی نوشتہ کہ خصوص السبب لا یمنع عموم الحکم این درانجا صادق
آید کہ نص مخالف نباشد و جاییکہ نص مخصوص کند تا چار کلام نباشد و خود محمد غزالی مطلب
خود ازین خیال کہ خصوص السبب لا یمنع عموم الحکم مخالفت کردہ چنانچہ درین قول عنقریب
بیان خواہد شد سوم حدیث کہ دران ذکر ست کہ اتت امرأۃ الصادیۃ فی حضرۃ
النبی صلی اللہ علیہ وسلم وقالت انی نذرت ان اضرب بین یدیک الدف
فقال صلی اللہ علیہ وسلم ان کنت نذرت فاضربی فضربت بین یدیہ وغنت
طلع البدر علینا الخ اقول این حدیث را مؤلف از عمرو بن شعیب پیش کردہ و آن
ضعیف ست کما ذکرناہ فی الفصل الثانی و در حدیث عمرو بن شعیب کہ از ابی داود ست
ذکر این اشعار نیست و نہ در حدیث ترمذی کہ او ہم مضمون ہذا را روایت کردہ ذکر این اشعارست
بلکہ ذکر این اشعار در دیگر حدیث بر دیگر موقع بود چنانچہ در فصل ثانی بیان کردہ شدہ و آن
حدیث کہ در آن ذکر این اشعار ست منقطع و معضل ست و قابل حجت نیست و آنیکہ محمد غزالی
نوشتہ کہ ان النذر لا ینعقد فی المحرم صحیح ست لیکن برای دعوی محمد غزالی ازین فائدہ
نیست بوجوہات ذیل (۱) کہ برین قول کہ النذر لا ینعقد فی المعصیۃ حدیث متفق علیہ موجود
است و محمد غزالی خود قبول کردہ کہ برین اتفاق ست یعنی اتفاقی است پس تعارض در میان
دو حدیث پیدا شد کہ از حدیث مستندہ محمد غزالی در نذر ضرب دف و شعر شدہ بودند و در
صورت تعارض حدیث متفق علیہ صحیحین مقدم ست پس عمل بر و لازم ست ۔
(۲) اگر مطلب محمد غزالی این ست کہ سماع و ضرب دف و غیرہ از محرمات نیستند
برای این اجازت شعر و ضرب دف این عورت را شدہ بود تا جواب این ست کہ در
مسند احمد در ین حدیث مستندہ محمد غزالی این لفظ ست ان کنت نذرت

فاضربی والا فلا ازین الفاظ ظاہرست کہ اجازت بسبب نذر شدہ بود بدین قید
کہ اگر نذر نیست تا فلا تضربی. پس اگر مباح می بود تا فلا چرا فرمودند و درین حدیث
این لفظ ہم ہست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نام این شیطان گرفتند و کہ
امر مباح شیطان صادق نمی آید و نیز کہ در امر مباح انعقاد نذر ہم نباشد پس قید
نذر چرا فرمودند (۳) در اصل این حدیث قابل حجت نیست و اگر فرضاً مسلم داشتہ شود
تاہم این قصہ بر امور شوکت اسلام تعلق داشت کما قال البیہقی یشبہ ان یکون
اذن لہا فی ذلک لما فیہ من اظہار الفرح بعود النبی صلی اللہ علیہ وسلم
سالماً و این امر بر وقت واپسی حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از غزا بود و درین موقعہ
اظہار خوشنودی مؤمنین و ہیبت بر منافقین و کافرین بصورت شوکت اسلام بود
و در ہمچنین موقع رخصت ست مگر عموم را فائدہ نمی رسد (۴) آنکہ محمد غزالی از روایت
احمد از علی رضہ آوردہ کہ حضرت جعفر و زید بر بشارت حضرت صلی اللہ علیہ وسلم رقص
فرمودند و این از لفظ محجل حاصل کرد ازین دعوی اش نیز فائدہ نمی رسد اول آنکہ رقص
صوفیہ و عوام کہ دران رقاص از قسم فاحشہ و مغنیہ و غیرہ جملہ داخل اند آنرا ہیئت
دیگریست کہ بدست و پا و تمام جسم رقص کنند و زید و جعفر رضہ ضرب بیک پا
ایستادند از سبب فرح و تشبیہ مطابق نیست دوم اگر ازین قطع نظر کردہ شود تا
ہم لفظ محجل غیر محفوظ ست چرا کہ در صحاح نیامدہ و نہ معلوم ست کہ تصحیح این لفظ
شدہ ہست برای این بر مؤلف محمد غزالی لازم بود کہ این را بصحت رسانند ورنہ
خصم را موقع انکارست و خالص نقل از مسند احمد کہ آن ملتزم الصحت نیست کافی
شدن نمی تواند سوم آنکہ اگر زید و جعفر از بشارت کہ از لسان معجز البیان
فرد کامل کہ لوای فضیلت در ماسوی البشر ہم آن ایستادہ ہست این قدر سرور کہ
کردند بطور عادت کردند و بجای خود کردند. نہ در عبادتگاہ و نہ عبادت دانستہ
کردند و نہ این عمل را وسیلہ قرب دانستہ کردند پس در اباحت او کلام نیست بر قول
قوال فاجر کہ گاہ در ایس پشت فاحشۃ المعروف بجرسے می ایستند و گاہ در روئی صوفی

وبدین حالت رقص کردن صوفی شکلے دیگر است فتامل وتدبر۔ وآنکه حدیث لعب حبشہ
بر ثبوت رقص پیش کردہ اند آن ہم چیزے بدعوی او حاصل نیست بدلائل ذیل (۱)
بخاری ومسلم این حدیث را در باب عیدین روایت کردہ اند وبخاری کہ درینجا باب
بستہ بدین الفاظ است باب الحراب والدرق فی یوم العید ونیز بخاری این را
درباب جہاد نیز آوردہ وبران باب بدین الفاظ بستہ باب اللهو بالحراب ونحوها
پس ازین عمل مسلم وبخاری ظاہر است کہ این حدیث را تخصیص با عید وجہاد است وثقات
محدثین ومعتبرین شراح از محدثین ہم برین تخصیص رفتہ اند چنانچہ نووی نوشتہ
فيه جواز اللعب بالسلاح ونحوه من آلات الحرب في المسجد ويلتحق به ما في
معناه من الاسباب المعينة على الجهاد وانواع البر (۲) حافظ نوشتہ کہ
واللعب بالحراب ليس لعبا مجردا بل فيه تدريب الشجعان على مواقع الحروب
والاستعداد للعدو (۳) شاہ ولی اللہ نوشتہ قوله باب الحراب
والدرق يوم العيد۔ اى اللعب بهما واللعب بهما في الجملة
مباح في يوم العيد بهذا الحديث وقد استحسن بعض العلماء ذلك
لاظهار الشوكة المسلمين وقوتهم واشتغالا باعداد آلات الحرب
(۴) در نیل الاوطار ہم مطابق قول حافظ تحریر است چونکہ این لہو بروز عید
بود ودر یوم عید انبساط وسیع کہ در غیر آن جائز نیست معفو است کما ذکر
فی تحت حدیث الجاریتین وازین لہو فائدہ متعلقہ جہاد ہم بود برای این شارع
مقرر داشت بر یوم عید مگر رقص صوفیہ وعوام برین صورت قیاس شدن نمی تواند
چراکہ درہم چنین لہو بودن سلاح وآلات حرب وبودن لہو از قسم قواعد جنگ
وبودن روز عید ضروری است ودر رقص صوفیہ وعوام این امورات دران موجود
نباشند وآنکہ محمد غزالی گفتہ کہ بر شارع بیان وجہ لازم بود لہذا سبب آیہ کریمہ وغیرہ
صحیح نیست زیرا کہ شارع خود محرم ومحلل بود کما قال اللہ تعالی فی حقہ
يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ

عليهم الخبائث الاية وفى رواية ابى داؤد والدارمى وابن ماجة عن مقدام
ابن معديكرب قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الا انى اوتيت القرآن
ومثله معه الا يوشك رجل شبعان على اريكته يقول عليكم بهذا القرآن
فما وجدتم فيه من الحلال فاحلوه وما وجدتم فيه من الحرام فحرموه وانما حرم رسول الله صلى الله عليه وسلم
كما حرم الله اه پس وقتيكه شارع بحضور خود چيزى را ديد و بحال داشت
تا بران حالت اين خيال كردن كه حضرت صلى الله عليه وسلم بر حرام اقدام كردند احتمال
و غير ممكن ست و نزد كسى مسلمان اين ظن كردن ميتوانند زيرا كه خداپاك فرموده وانك
لعلى هدى مستقيم الاية و هر كاريكه رسول كرد بر هدايت و صحت ست و خيال
باطل بر رسول ع باطل ست بغير اينكه براى ساختن قضيه منطقى ضرورت افتد و شخصے
خيالى منكر تصور كرده شود و ظاهر ست كه اكثر فقهاء حنفى آيات مذكوره را قطعے
الدلالت دانسته بر احاديث اباحت كراهت اند ترجيح داده اند بلكه قرآن را
ناسخ قرار داده اند و بعض علماء ديگر هم برين طرز رفته اند چنانچه ضمنا در اكثر موقع
مذكور كرده شدند. وما وراى آنها نقل ابن التين عن ابى الحسن البلخى
ان اللعب بالحراب فى المسجد منسوخ بالقرآن والسنة اما القرآن
فقوله تعالى فى بيوت اذن الله ان ترفع الخ واما السنة فحديث جنبوا
مساجدكم صبيانكم ومجانينكم رواه ابن ماجة و محدثين بر قاعدهٔ
تطبيق اند و اينكه محمد غزالى از احاديث عموم جواز پيدا كرده ليس با آيات و احاديث
حرمت منسوخ دانسته باشد اگر منسوخ ندانسته تا بر قاعدهٔ اصول فقه يا محدثين
عمل كردن و اگر منسوخ دانسته تا بر تتبع او تاريخ تقدم و تاخر بيان كردن ضرور ست
ورنه حكم نسخ صادق نمى آيد بلكه در حديث معازف كه بخارى آورده ذكر استقبال
ست بلفظ سياتى و ظاهر آن ناسخ ماضى و حال ست نه استقبال. و واضح باد كه بسا موقع ها
كه شارع صلى الله عليه وسلم جائز فرمود آنها تفصيل ذكر كرده بلكه در ذيل احاديث ما انا
من الدد ولا الدد منى و حديث حصر لعب مباح بر رساله ها محمد غزالى بغير عبارت

صرف از قیاس خود آنها را خاص کرده پس جائیکه خود قیاس می کند تا این قضیه
بر دارند و نیز این قول محمد غزالی که بر شارع ع بیان حرمت لازم بود از بے توجهی یا ناواقفی
ست آیا ندیده و نه شنیده که در عهد نامه حدیبیه حضرت صلی الله علیه وسلم با وجود انکار
حضرت علی رضه لفظ رسول الله از عهد نامه خود محو کردند و وجه بیان نفرمودند و شخصی
از صحابه رضه دم نزد و یا پرسید که این تقلید عین ایمان و اسلام ست و محمد غزالی را بقول
شاعری ؎ امور مملکت ملک خسروان دانند ✤ گدائی گوشه نشینے تو حافظا مخروش
در مصلحت نبوت دخل نباید و باید فهمید که در هم چنین امورات از قیافه در روش صحابه رضه
و کبار تابعین ثقات هست مطالب معانی بر آورده اند و نام آنها دلالت و کنایت
و اشارت نهاده اند و اگر در کل امور بر عبارت انحصار می بود تو کارخانهٔ شریعت مشکل
قرار پذیرفت پس در پنجاهم از قیاس و استنباط ثقات فتوی داده اند که مذکور
شدند و ضرورت نبود که شارع عبارةً وجه بیان می کرد و محمد غزالی اگرچه برین موقع وجه از
شارع طلب مے کند مگر بعد ازین در قول دیگر خود هم ازین کناره کرده چنانچه بیان خواهد شد
و تاسف ست که محمد غزالی آیهٔ وَالَّذِيْنَ يَكْتُمُوْنَ را که در تهدید بر یهود ست در دلیل
خود بر نام رسول الله صلی الله علیه وسلم آورده ازین فعل زور فلسفیه ظاهر ست ورنه عالم
منقولات حقه همچو الفاظ در ذیل نام نبی نیارد اعاذنا الله منه و اگرچه شارع علیه السلام
وجه را عبارةً بیان نفرموده مگر از احادیث شارع صلی الله علیه وسلم و همین حدیث حبشه
تخصیص این ظاهر ست مثلاً حضرت عمر رضی الله عنه بر لهو حبشه اعتراض کرد و حضرت صلعم
فرمود که دعهم یا عمر اگر این امر از اول ممنوع نبودی تا حضرت عمر رضه اعتراض نکردی
و باز که حضرت صلی الله علیه وسلم رخصت داد برای همین بود که ازین فعل مردمان اسلام
از قواعد جنگ زیاده محاوره پیدا کنند و همون لهو که دران از قسم جنگ چیزی فائده
حاصل آید بهر حال جائز ست بلکه ضروری ست قال الله تعالیٰ وَاَعِدُّوْا لَهُمْ
مَّا اسْتَطَعْتُمْ مِّنْ قُوَّةٍ وَّمِنْ رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُوْنَ بِهٖ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ الآية
و از عقبه بن عامر احمد و مسلم روایت کرده قال سمعت النبی صلی الله علیه وسلم

يقول واعدوالهم ما استطعتم من قوة الا ان القوة الرمى الا ان القوة الرمى الا ان القوة الرمى وعن عقبة قال النبى صلى الله عليه وسلم ارموا واركبوا فان ترموا فهو خير لكم من ان تركبوا وقال كل شئ يلهو به ابن آدم فهو باطل الا ثلاثا رميه عن قوسه وتاديبه فرسه وملاعبته اهله فانهن من الحق رواه الخمسة واين حديث بصراحت ثابت ست كه غير ازين هرسه لهو باقى كل لهو باطل ست اگرچه محمد غزالى درين حصر كلام كرده مگر جواب كافى نداده كه از پس بيان خواهد شد وظاهر ست كه لهو حبشه كه بسلاح بود از ترتيب جنگ حاصل مى شد واگر همراه اوشان چيزى از غنا ومزامير شده باشد تا مضائقه ندارد زيرا كه در جنگ جهاد خدعه هم جائز ست بقوله تعالى يا ايها الذين امنوا اذا لقيتم الذين كفروا زحفا فلا تولوهم الادبار ومن يولهم يومئذ دبره الا متحرفا لقتال او متحيزا الى فئة فقد باء بغضب من الله الاية وحديث ابى هريرة عند البخارى وحديث جابر عند البخارى شواهد حال اند ونيز تعالى شانه فرموده ولا تجسسوا ودر جهاد ازين هم رخصت ست چنانچه حديث على عند البخارى شاهد ست پس چنانچه براى خدعه وكذب وجاسوسى در جهاد رخصت داده شده براى لهو حبشه همچنين رخصت داده شده وهر علتى كه شارع درانجا بيان كرده يا نكرده دريجا همون حال ست واگر ازين لهو رقص صوفيه دانسته شود تا براى عوام وصوفيه خدعه وكذب وجاسوسى هم جائز گفتن خواهد افتاد (۴) ظاهر ست از حديث حبشه كه حضرت عائشه ام المؤمنين هم تماشا حبشه را ديدند وثابت ست كه دران وقت آن صاحبه بالغه بودند وعمر شان پانزده ساله بود اگر از حديث حبشه عموما رقص جائز ست تا نظر اجنبيه هم جائز خواهد افتاد بجانب مردان غير محرم واگر براى اين جواز نيست تا رقص صوفيه وعوام را هم جواز نيست (۵) پس ازين حالات كه تحرير شد نداين قضيه محمد غزالى كه فمن قال ان الرقص حرام وسماع صوت الدف والغناء حرام كان ذلك اعترافا منه ان النبى صلى الله عليه وسلم حضر الحرام واقر غيره على الحرام وهذا اقبح فى ظنه كفر بالاتفاق ونتيجه اين شد كه من قال

ان الرقص حرام والغناء وسماع صوت الدف حرام کفر بالاتفاق - باطل
است واین قضیه ممتنعه وسالبه است زیراکه حضرت صلی الله علیه وسلم چیزیراکه میکرد او
اختیار بود که چیزی را حلال میکرد یا حرام میکرد وباز در دیگر موقع رخصت میداد یا
عکس حکم می کرد و رسول صلی الله علیه وسلم را تقلید ما مردمان نبود بلکه ما یان را تقلید
اوست واین هم صحیح نیست که حضرت بر حرام حاضر شد و دیگر ان را بر حرام تقریر
کرد بلکه آن وقت آنقدر که شارع م رخصت داد حلال شد و حضرت صلی الله علیه وسلم بر
حلال حاضر شدند و بر حلال تقریر کردند واز این قضیه لازم نیست که قبل آن یا بعد آن یا
بر دیگر مواقع هم حلال باشد چراکه نصوص حرمت بر دیگر مواقع از شارع م هم وارد ا ند
چنانچه مذکور شدند (۶) وآنکه محمد غزالی گفته که حضور صلی الله علیه وسلم و عدم نهی آواز
رقص حبشه دلیل بر جواز مطلق است قولی است که گفته است ورد ودلیلی بران نیاورده
ودلائل که مخالف آن مذکور شدند آن اقوی اند وقولکه وان قال المنکر ان الرقص
لعب واللعب حرام لانه صلی الله علیه وسلم قال لا الدد منی ولا انا من الدد
واللعب قلنا الی اخر قوله لانه ورد فی البخاری - این هم صحیح نیست زیراکه محمد غزالی
گفته که این حدیث مخصوص به نرد وقمار است وغیر ذلک یعنی خاص بیک فرد مخصوص
نکرده بلکه نرد وقمار وغیره گفته واز این شمول تحریم این باکثر افراد لهو محمد غزالی قبول کرده
وباز که لهو حبشه را خارج کند بروایت بخاری وبخاری وشراح آن این لهو حبشه را
مخصوص بفرد خاص گفته اند پس از این قول محمد غزالی مدعا او ثابت نشد چراکه
معارضه در مابین هر دو حدیث پیدا نیست بلکه لعب حبشه بر عید وجهاد مخصوص است
ولا الدد منی بر غیر این جاری است واین قول محمد غزالی که بنرد وقمار وغیر ذلک خاص است
صحیح نیست خصوصاً که معنی دد لهو است کما قال فی مجمع البحار الدد اللهو
واللعب واز حدیث نمبر ۱۰ که مذکور شد معنی دد به باطل ثابت است وددد عام است
مخصوص بفردی نیست ودر هم چنین موقع تا وقتیکه دلیل مخصص برای تخصیص نیاورده
شود صرف قول محمد غزالی معتبر نیست واین قول محمد غزالی که فان قال المنکر

وفی الخبر لا لعب الا فی ثلث الرمی والفرس وملاعبة الرجل باهله قلنا
الی الخر فقال یعنی اللعب الکامل والعمارة تام صحیح نیست اول نیکو درانجو حیثیت
محمد غزالی خود نوشته که شارع علیه السلام وجه بیان نکرده بس بر محمد غزالی
بدین موقع وارد شود که در هر دو حدیث شارع علیه السلام وجه نفرموده که بکدام فرد
متعلق ست وبغیر زبان مبارک شارع که عبارةً باشد محمد غزالی تسلیم نکرده بس
درینجا هم متبع او بغیر عبارت نص تسلیم نمی شود دوم این حدیث که بالا مذکور شده
ست که حضرت صلی الله علیه وسلم بغیر سه لهو دیگر لهو را باطل کرده ومحمد غزالی ازین مراد کال
گیرو نظائر که پیش کرده آن مطابق نیاید مثلا این که گفته که انما انت منذر. از نقول
جل شانه مدعا مخالف محمد غزالی ثابت شود وآن این ست که هر رسول منذر ومبشر
باشد که این هر دو صفت ذاتی هست وجایی به هر دو صفت مذکور می شود مثلا جایی که
فسق کم از درجه کفر باشد درانجا برای مسلمین فاسقین منذر هم است مبشر هم ست زیرا که
لا تقنطوا من رحمة الله در حق اوشان وارد ست ونیز این هم ست که ان الله
لا یغفر ان یشرك به ویغفر ما دون ذلك لمن یشاء که کار اوشان مابین
یاس وامید واقع ست درینجا بشارت وانذار هر دو اند ودر هم چنین موقع ذکر رسول
به مبشر ومنذر هر دو آید وگاهی به منذر وگاهی به مبشر وآنکه مبشور اند چنانچه شهدا
وعشره مبشره وغیره برای آنها مبشر ست وبرای کفار بهر حال منذر ست ودرین موقع
که انما انت منذر گفته شده خاص بحق کفار ست ودرین موقع مبشر بودن رسول ع
امر محال ست پس حصر حقیقی واقع ست ووقتیکه حصر حقیقی شد تا تائید مدعا ما باشد
که در حدیث هم حصر حقیقی فهمیده شود وآنکه نظیر لا فتی الا علی ولا سیف الا ذو الفقار
نوشته آن قول کسی ملحدی بی دین ست زیرا که مشهور ست که از کدامی رافضی ست ونیز
مبالغت ست که پر از کذب ست وقول رسول صلی الله علیه وسلم که مخبر صادق ست
بدان تشبیه ندارد چراکه در قول رسول م مبالغه نیست چه بغیر ذو الفقار وبغیر
علی م باقی سیوف وفتیان موجود اند ودر وصف تشبیه شریک اند مگر در حدیث که لهو

جائز را منحصر بر سه فرد مقرر داشته شده بر حصر حقیقی برای اینکه جواز کدامی لهو که
خارج ازین هر سه فرد باشد از کلام شارع علیه السلام یا فعل آن یا تقریر آن صریحاً یافته نشده
و هر قدر احادیث که مؤلف و غزالی آورده اند خواه اصلی یعنی صحیح خواه ضعیف کل
درین هر سه افراد داخل اند بدین تشریح که اول لهو رمی و تادیب فرس که در حدیث
است ازان مراد این است که رمی یا تادیب فرس که برای کار خیر بود و کار خیر کامل
دران وقت جهاد بود به مصداق آیه کریمه واعدوا لهم الآیه کما ذکر و تمهید این جمله
برای جهاد کفار بود و ملاعبة اهله که فرموده مراد ازان رضامندی
اهل ست و تا وقتیکه از حد اعتدال منجر به فسق نگردد منحصر نیست پس هر قدر احادیث
که مؤلف یا محمد غزالی پیش کرده ازین اقسام بیرون شدن نمی توانند مثلاً حدیث
ربیع و جاریتین که اندران هاهی هر دو امر انداول در حدیث ربیع اشعار حرب او
قتال بودند و تعریف و توصیف شجاعان شهداء بدر دران بود که ازان ترغیب
بر قتال حاصل میشد و این قاعده عام ست که از هم چنین اشعار جرئت و ولا وران
زیاده میشود برای همین در جنگ میخوانند و مطابق آیه مذکوره و نیز که آیه کریمه
وحرض المؤمنین علی القتال ازین حاصل می شد و نیز که از لهو و لعب عورات را چیزی
سرور حاصل میشود و نیز اظهار نکاح و اعلانش هم متعلق باهل ساختن باشد که ازین
حدیث بر ملاعبه اهله و بر امر جهاد هر دو تعلق دارد و برای همین بخاری این را در کتاب
المغازی و نکاح هر دو جا آورده و هم چنین در حدیث جاریتین اشعار او از جنگ بعاث بودند
که ازان ترغیب بر جنگ شجاعان را حاصل می شد و نیز نزد حضرت عائشه رض اشعار
می خواندند که رضامندی او برین بود و نیز این هم مراد بود که اهل اسلام به خواهش لهو که
این را سخت تعلق به نفس ست بر اعیاد کفار نروند و اینکه اعیاد اهل اسلام را غلبه
حاصل آید و شوکت اسلام به خواهش پیدا شود برای این انبساط مزید در اعیاد جائز داشته
شده پس اینحدیث را هم تعلق بهر دو ست و آنکه حدیث نکاح از عائشه رض است ازان
هم رضامندی اهل بود زیرا که جاریه در انصار داده شده بود و حضرت صلی الله علیه وسلم

فرمود کہ انصار را لہو خوش کند کہ ازین ہم ملاعبہ اہل پیداست و نیز اعلان نکاح
ہم ظاہرست کہ نکاح و اعلان آن ہم از اقسام رضامندی اہل ست چنانکہ عورت
بنذر دف زدہ بود اگرچہ حدیث ضعیف ست مگر از ضعف آن اگر قطع نظر کردہ
شود تاہم ہمان موقع بود کہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہاد واپس تشریف آوردہ
بودند و از ان شوکت اسلام و تحریض مؤمنین بر قتال و ذلت مخالفین پیدا سے شد
و باقی احادیث کہ مولف بر موقع روز تشریف آوری حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در مدینہ
آوردہ اگرچہ ضعیف اند مگر قطع نظر از نیہا ہمان ہم شوکت اسلام بود کہ این ہم جزو جہاد
است۔ غرضکہ این جملہ احادیث ازین ہر سہ قسم بیرون نیند و اگر مؤلف یا محمد غزالی
صحیح حدیثی مے آوردند کہ از امر جہاد یا شوکت اسلام یا عید یا نکاح خارج باشد و حضرت
ہمان رخصت دادہ باشند تا البتہ خلل در انحصار شاید کہ پیدا شود مگر ازین احادیث
خلل در انحصار حاصل نیست و انحصار بحال خود ست قولہ واستدل المنکرون
بقولہ تعالی وما کان صلوتھم عند البیت الا مکاءا وتصدیۃ قلنا ھذا
الاستدلال فاسد فانہ تعالی منعھم عن المکاء والتصدیۃ عند البیت
ولا یلزم من منع شئ فی حالۃ احرامہ و منعہ فی مقامات تعاثر ذلک
المحرم۔ اقول محمد غزالی درین قول انحراف از قول اول خود کردہ یعنے بر حدیث
جاریتین گفتہ کہ خصوص السبب لا یمنع عموم الحکم دوم در رقص
گفتہ کہ بر نبی صلی اللہ علیہ وسلم بیان وجہ لازم بود پس تعجب ست کہ درین جا منع
از سبب خاص بحال خود وارد حالانکہ خدا پاک جل شانہ نفرمودہ کہ این خاص
بسبب ست و نہ شارع علیہ السلام فرمودہ و این قول محمد غزالی از عموم قاعدہ متفقہ
مخالف ست زیرا کہ قاعدہ متفقہ ہمین ست چنانکہ محمد غزالی اول نوشتہ کہ
خصوص السبب عموم حکم را منع نمی کند تا وقتیکہ نص خلاف آن نباشد و در ینجا نص
مخالف نیست کہ آن عموم را بند کردہ باشد بلکہ نص مؤید این ست کہ معنی تصدیہ و
تصفیق یک ست کہ کف دست بر دست زدن وقال رسول اللہ صلعم

انما التصفيق للنساء والتسبيح للرجال فی الصلوٰة متفق علیه وعن ابن عباس
قال لعن رسول الله صلی الله علیه وسلم المتشبهین من الرجال بالنساء والمتشبهات
من النساء بالرجال رواه البخاری پس این فعل رقص رجال که از جزو عبادت
و ذریعه قرب الی الله دانند و مشابهت بزنان کنند داخل در منع ست - و در
نقض النواقض مرقوم ست که قال عبد السلام واما الرقص والتصفیق فخسفة
و رعونة ویدل علی جهالة فاعلهما وان الشریعة لم ترد بهما فی کتاب
[illegible] ولا فعل ذلک من الانبیاء ولا معتبر من اتباع الانبیاء وانما فعله
[illegible] السفهاء الذین التبست علیهم الحقائق بالاهواء وقد حرم
[illegible] التصفیق علی الرجال لقوله صلی الله علیه وسلم انما التصفیق للنساء و در شرح
[illegible] مولانا قطب الدین زیر اثر ابن مسعود در باب الاعتصام بالسنة که من کان
[illegible] فلیستن بمن قد مات الخ نوشته که اصحاب صلعم تصوف خوب رکھتے تھے
[illegible] رقص کرتے تھے و نہ ہائے کرتے تھے و نہ سر جھکاتے تھے و نہ جمع ہوتے تھے
[illegible] و نہ [illegible] کے - و زیاده تر بیان این در اقوال محدثین و فقهاء در حرمت
[illegible] ستدلوا الخ بقوله ومن الناس من یشتری لهو الحدیث وهو الغناء
[illegible] قوله الحدیث انه یجیز سماع الحدیث الحق الخ اقول در ضمن
[illegible] حدیث الی [illegible] از ابن مسعود نقل کرده شده و آن صحیح ست که ابن مسعود
[illegible] و نیز از دیگر صحابه و تابعین همچنین نقل ست چنانچه
[illegible] فعل [illegible] مذکور اند ثابت ست پس قول محمد غزالی
[illegible] لهو الحدیث غناست لاریب فیه و بالفرض
[illegible] و حدیث و هر دو آیات مطابق
[illegible] احادیث [illegible] قولی اند و قولی
[illegible] و این قول محمد غزالی که در تحریم سماع
[illegible] صلی الله علیه وسلم نیست از اتباع ابن حزم

است و مطابق همون قول صاحب سفر السعادت ست که پیشتر گذشته مگر این غلط
محض ست چراکه احادیث و آیات بر حرمت سماع موجود اند چنانچه سابقا نوشته
شده اند و اینکه محمد غزالی نوشته که وقد ورد ان من الشعر لحکمة صحیح ست
مگر معنے این در فتح الباری این نوشته ای قولا صادقا مطابقا للحق وهی
المواعظ والامثال التی یتعظ بها الناس و نیز این در آیت وارد ست۔
والشعراء یتبعهم الغاؤن الم تر انهم فی کل واد یهیمون و بخاری روایت
کرده قال ابن عباس فی کل لغو یخوضون و سماع و رقص صوفیه باول
مطابق نمی افتد چراکه دران وعظ نباشد البته بثانی مطابق ست که خوض در لهو باشد
و اینکه محمد غزالی نوشته که از صحابه و اولیاء الله سماع و رقص ثابت است و عوام
که می کنند بحدیث من تشبه بقوم فهو منهم درین باب پیروی
از غفلت اوست ورنه خیال باید کرد که از صحابه بالکل ثابت نیست چنانچه
بغیر حالت جعفر و زید نام کسے دیگر از صحابه نوشته که آن کرده است و در قصه جعفر
و زید رقص ثابت نشده و نیز که از اولیاء الله ثابت ست یا نه جواب این بعد ازین فصل
دیگر نوشته خواهد شد مگر تعجب ست که عوام صرف از صوفیه بسبب سماع و رقص
خواهند شد تا کنجر و خنثاء و فرقه میراثیان که رقص کنند آن بدرجه اولی درین تشبیه
بدرجه عالیه خواهند رسید اعاذنا الله منه و نیز این امر هم قابل غورست که از صحابه
رقص بالکل ثابت نیست هر چه هست از حبشه یا از کفاران مکه که مصداق ما کان
صلوتهم عند البیت الا مکاء و تصدیة ثابت ست و این هر دو مسلمان
نبودند بلکه از حبشه وقت این امر ثابت نیست که اسلام آورده بودند یا نه بلکه این قول
اوشان که محمد عبد صالح دلالت دارد که از اسلام واقف نبودند ورنه رسول الله صلعم
می گفتند پس تشبیه رقص باین هر دو می رسد و تعجب ست که صوفیه را باین ها
تشبیه داده شود و گفته شود که من تشبه بقوم فهو منهم و این قول محمد غزالی که ان السماع
مباح مطلقا وان منکره اما کافر او فاسق فهو اکذب منهما بالمرتین و وجه

لاولیاء اللہ تعالیٰ غلط محض ست کہ از دلائل شرعیہ چنانکہ مذکور شد دعوے
محمد غزالی ثابت نیست و برا باحت مطلق سماع جمہور ست و جماعت نرفتہ پس بقول
محمد غزالی جملہ یا فاسق اند و یا کافر اند مع آئمہ اربعہ وغیرہ از اکابر محدثین خصوصًا
امامنا الاعظم ابو حنیفہ رح یا دل درجہ خواہد بود چراکہ او مطلق حرام گفتہ و ما مردم کہ
مقلد او ہستیم در وادی کفر جملہ را محمد غزالی داخل کردہ مگر شکر ست کہ مؤلف باقی ماندہ است
چراکہ او از مقلدین مذہبی یا مقلدین فرقہ اہلحدیث نیست دخواہد بود۔ لاحول ولا
قوۃ الا باللہ وشاید مؤلف وقت تحریر این کلمات محمد غزالی از انبساط نفس بر ہوا
پریدہ باشد و اینکہ مؤلف حوالہ صوفیہ در تحریر خود دادہ در فصل بیستم حال این بیان خواہد
شد انشاء اللہ تعالیٰ انتہی قول الغزالی۔ و بتغیر از قول محمد غزالی مؤلف قول فتاوی
مستندالقضات بر اثبات دعوی خود ہم نقل کردہ وہو ہذا کہ من انکر السماع فقد
انکر سبعین صدیقا۔ نام مصنف این فتاوی معلوم نیست و نہ این فتاوی متداول
است پس معلوم نمی شود کہ از کدام مذہب ست و از کتاب غیر معروف فتوی گرفتن
جائز نباشد کما ذکر و قول این ہم مجمل ست تفصیل بیان نکردہ کہ آن ہفتاد صدیق کدام
کسان اند پس این قول قابل حجت نیست و نیز مؤلف برای قول غزالی بخواہش
این سہ کہ در سلک مریدان انش باشم و قول طحطاوی بر تائید رقص ہم نقل کردہ
مگر از ثبوت رقص در مذہب حنفی و نہ برائے تردید اقوال فقہاء مذہب حنفی وغیرہ
فائدہ رسد اول کہ حال طحطاوی پیش مذکور شدہ است کہ او از فقہا قابل فتوی خلاف
قول امام نیست و نیز در ینجا او گفتہ ومن الفقہاء من لم یمنع الرقص و من برائے
تبعیض ست کہ ازین تبعیض صراحۃً ثابت ست کہ خلاف جمہور فقہاء ست و خلاف مذہب است
زیرا کہ مسئلہ کہ بہ قیل و من وغیرہ حروف کہ از انہا بعضیت وغیرہ پیدا ست باشد بموجب
قواعد اصول حنفی آن از روایت شاذہ و متروکہ باشد بلکہ مردودہ و قابل اعتبار
نباشد چنانچہ این قاعدہ را در اول مفصل نوشتہ شدہ و آنکہ فتوی بلقینی و برہان الدین
ابناسی ست بلقینی شافعی ست کہ فتوی او در مذہب حنفی کار آمد نیست و برہان الدین ابناسی

را حال معلوم نیست و تا وقتیکه حال او از طبقات مذکوره بالا معلوم نشود قول و فتوی
او کالعدم ست۔ **فصل ششم** در تردید استدلال مؤلف و محمد غزالی از افعال
و اقوال صوفیه محمد غزالی نوشته که ولایت جنید و شبلی و معروف کرخی و عبدالله بن
شقیق مسلم ست و از وشان تواجد ثابت ست و حواله رسالهٔ قشیریه داده و مؤلف حواله
صراط مستقیم که از ملفوظات سید احمد صاحب ست و حوالهٔ مکتوبات مجدد الف ثانی و قول
شیخ عبدالحق داده مگر ازین حواله جات دعوی هر دو ثابت نمی شود بدلائل ذیل (۱)
طحطاوی و مولوی اسمعیل صاحب و شاه عبدالعزیز صاحب و ملا علی قاری و شیخ عبدالحق
سماع مخصوص را مباح نوشته اند و محمد غزالی و صاحب دستور القضات و صاحب سفر السعادت
سماع عموم را معه رقص جائز نوشته و طحطاوی و ملا علی قاری صاحب نقل مؤلف
بعضی آلات را جائز نوشته و مولوی اسمعیل صاحب آلات را جائز ندارند ازین سبب که
یکی بدیگری مخالفت دارد به هیئت مجموعی ثبوت دعوی مؤلف از وشان حاصل نیست
(۲) مؤلف نوشته بود که از اقوال و افعال صوفیه ثبوت خواهد کرد مگر قولی از کسے
صوفی پیش نکرده صرف افعال شان نقل آورده (۳) هر چه نقل آورده بغیر از مجدد
صاحب و سید احمد صاحب باقی صوفی مشهور نیستند (۴) از بیان مولوی اسمعیل صاحب
و شیخ عبدالحق دو خلل در دعوی مؤلف پیدا است اول که مولوی اسمعیل صاحب سماع
بی مزامیر نوشته این هم نوشته که از اخیار و صحابه ماثور نیست حالانکه مؤلف
دعوی کرده بود دیر اثر ابی مسعود رض و قرظه که از اصحاب روایت بسیار ست و شیخ
عبدالحق صاحب صرف صوت حسن را مباح نوشته و مؤلف طبل وغیره مزامیر را
مباح نوشته بلکه آلات لهو را عبادت قرار داده و بنام معابد نوشته (۵) مؤلف
در وصیت نامه خود نوشته که مولوی اسمعیل صاحب از علماء شاذه است پس بحالتیکه
خود او را غیر معتبر داند تا قول او را چرا باستدلال آورده (۶) اگرچه مولوی اسمعیل صاحب
و شیخ عبدالحق از علماء متبحرین اند مگر وقتیکه در کتب احکام کلام او شان باشد و مطابق
دلائل نصوص یا اجماع باشد تا البته بر تفسیر و بیان شان ظن غیر غالب ست گر جا بیکه

محض از خیال خود ویا از علم تاریخ کلام کنند و مخالف معمول علماء باشد تا تقلید اوشان لازمی نیست و ظاهرست که مولانا اسمعیل صاحب درینجا قول از خیال خود کرده و شیخ عبد الحق صاحب صرف بطور تاریخ نقلکرده و در نقل تاریخ التزام صحت نباشد پس اقوال اوشان درین محل قابل حجت نیستند خصوصًا وقتیکه نصوص و اقوال محدثین خلاف ایشان ست (٧) ظاهرست که وقتیکه از رسول صلی الله علیه وسلم حدیث آوردن ست تا باسناد صحیح روایت آوردن ضروری ست و جائیکه از صوفی قولی یا فعلی روایت بکارست و آنرا تمسک گرفتن ست دران هم قاعده روایت مستقل صحیح سری داشتن لازم ست ورنه بر قول که نقل ست اعتبار داشتن و در تمسک آوردن بو الهوسی ست و ازین هم منکر را گنجایش قوی ست که او ازین نقول انکار کند که از صوفیه این کار صادر نشده برای اینکه صوفی از صفائی ست و ولی از ولایت ست و ولایت اتقاء کامل را گویند که دران وجهی خلاف شرع نباشد و قطع نظر از دلائل حرمت اگر دیده شود تاهم این امر مسلم ست که در مسئله سماع و غناء و رقص اختلاف ست و این اختلاف در حل و حرمت ست و بر همچنین امر قدم نهادن از اتقاء خارج و داخل در حرمت ست کما جاء عن رسول الله صلى الله عليه وسلم الحلال والحرام بين وبينهما مشتبهات لا يعلمهن كثير من الناس فمن اتقى الشبهات استبرأ لدينه وعرضه ومن وقع في الشبهات وقع في الحرام پس بر صوفی و ولی خصوصًا بر گروه اولیاء الله چنین خیال کردن صحیح خواهد شد که اوشان در امر مشتبه اقدام کرده باشند (٨) هر قدر که حوالجات پیش کرده شدند از انها معلوم نمی شود که صوفیه این فعل را بسند از شارع علیه السلام اختیار کردند یا بالهام خود اگر سند از شارع علیه السلام دارند تا همون اسناد اند که مولف و محمد غزالی پیش کرده یا علاوه ازینها اگر همون اند نا بودنا نی اثبات حل حاصل نیست و اگر بغیر اینها دیگر سند هست تا پیش کردن باید و اگر از الهام خود کردند تا الهام اوشان قابل سند نیست کما تقرر في الاصول والهام الاولياء حجة في حق نفسهم من وافق الشريعة ولم يتعد الى غيرهم

كذا في نور الانوار - وقال في حاشيته وان خالفت الشريعة الحمدية فهو ليس بحجة لا في حق نفسه ولا في حق غيره انما هو من الشيطان الضال المضل وهكذا قال عامة العلماء ومشى عليه الامام السهروردی واعتمد الامام الرازی وابن الصلاح من الشافعية كذا في الصبح الصادق فليس للولی ان يدعوا غيره الى الهامه ولا ان يمنع مجتهدا يعمل باجتهاده الصحيح ولا بالالهام ان اجتهاده خطاء (۹) نزد رقول محمد غزالی ونیز در نقول مولف مجموعہ ملفوظات سید احمد صاحب درج ست که کدامی صوفی قول کرده که این جائز ست یا مستحب ست یا واجب یا مریدان را حکم کرده که برین رقص و سماع اقدام نهند (۱۰) ارکان صوفیه قولاً هم ازین سماع منع کرده اند و رقص را بد دانسته اند واین قول ازیشان به سند از ایشان رسیده است مثلاً حضرت محی الدین عبد القادر جیلانی که بغایت مشهور اند و کتاب غنية الطالبين از تصنیف آنحضرت به تواتر مشهور ست در باب ادب الاکل والشرب نوشته است ثم الذی ذکرنا اذا کان خالیا عن المنکر کالطبل والمزمار والعود والناء والسرنوق والشبابة والرباب والمغانی والطنابير والجوان الذی يلعب به الترك لا يجلس لان جميع ذلك محرم لما الدف فيجوز استعماله في النكاح وسماع الغزل بالقصب والرقص مكروه كما فسر بعض المفسرين قوله عز وجل ومن الناس من يشتري لهو الحديث هو الغناء والشعر وجاء في بعض الاحاديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الغناء ينبت النفاق في القلب كما ينبت السيل البقل وسئل الشبلی رضه عن الغناء فقيل احق هو قال لا فقال فما ذا بعد الحق الا الضلال ثم يكفي في كراهة ما في ذلك من ثوران الطبع وهيجان الشهوة والميل الى النسوان واباطيل النفوس وركونها - والطرب والسخف والاناءة والاشتغال بذكر الله تعالى الطيب واسلم لمن آمن بالله واليوم الآخر انتهى. و در شرح سر المخزون نوشته که کها جنید بغدادی نے دیکھا میں نے شیطان کو خواب میں اور پوچھا میں نے اوس سے کہ کیا فتح پاتا ہے تو

ہمارے یارون پر کسی چیز سے اوس نے کہا تان دو وقت مین ایک تو راگ مین اور ایک نظر کرنے مین پس داخل ہوتا ہون اونمین لیتے۔ و در مکتوب دویست و شصت و شش امام ربانی مجدد الف ثانی در کہ مولفہم از وسند آورده نوشته است کہ حضرت خواجہ نقشبند علمار بخارا جمع کرده بخانقاہ حضرت امیر کلان برده بودند تا ایشان را از ذکر جہر منع فرمایند علمار بحضرت امیر گفتند کہ ذکر جہر بدعت کنند ایشان درجواب فرمودند کہ نکنیم۔ اکابر دین طریقت ہرگاه در منع ذکر جہر این ہمہ مبالغہ نمایند از سماع و رقص و وجد چہ گویند احوال و مواجید کہ بر اسباب نامشروعہ مترتب شوند نزد فقیر از قبیل استدراجات است چہ اہل استدراج را نیز احوال و اذواق دست می دہد وکشف و توحید و مکاشفہ معائنہ در رسایای صور عالم الظہور می آید حکمار یونان و جوگیہ و براہمہ ہند درین معنے شریک اند علامت صدق احوال موافقت علوم شرعیہ است با اجتناب از ارتکاب امور محرمہ و مشتبہہ و بدانند کہ رقص و سماع فے الحقیقت داخل لہو و لعب است آیہ کریمہ ومن الناس من یشتری لہو الحدیث در شان منع سرود نازل شده است چنانچہ مجاہد کہ شاگرد ابن عباس است و از کبار تابعین سے گوید کہ مراد از لہو الحدیث سرود است وفی المدارک السمر والغناء وکان ابن عباس وابن مسعود رض یحلفان انہ الغناء وقال مجاہد فی قولہ تعالی والذین لا یشہدون الزور ای لا یحضرون الغناء و آیات و احادیث و روایات فقہیہ در حرمت غنا بسیار است بحدیکہ احصار ان متعذر است اگر شخصے حدیث منسوخ ۔۔۔ یا روایت شاذه را در اباحت سرود بیارد اعتبار نباید کرد کہ فقیہے در ہیچ وقتے و زمانے فتوی باباحت سرود نداده است ... را تجویز نداشتہ چنانچہ در ملتقط رسالہ امام ہمام ضیار الدین شامی مذکور است و عمل صوفیہ در حل و حرمت سند نیست۔ ہمین بس نیست کہ ما ایشانرا معذور داریم و ملامت نکنیم و امر ایشانرا بحق سبحانہ و تعالی مفوض داریم اینجا قول امام ابی حنیفہ و امام ابی یوسف و امام محمد معتبر است نہ عمل ابو بکر شبلے و ابی حسن نوری صوفیان خام نوقت

عمل پیران خود را بہانہ ساخت سرود و رقص را دین وملت خود گرفتہ اند وطاعت وعبادت
ساختہ اولئك الذین اتخذوا دینہم لھوا ولعبا انتہی و آنکہ مولف قول مجدد صاحب
از مکتوب دویست وہشتاد وپنجم نقل کردہ ازان ہیچ فتوی بر جواز از مجدد صاحب
یافتہ نمی شود صرف حالتی منفعت بیان کردہ اند مگر این نگفتہ اند کہ فعل نیک یا جائز
است وشاید مؤلف مکتوب ہذا را ندیدہ ونہ شنیدہ باشد ونہ مطلب را فہمیدہ زیراکہ
مجدد صاحب در مکتوب محولہ مؤلف ہمین قدر نوشتہ کہ جماعت را نافع ست ومنفعت
عام ست کہ برای استدراج باشد یا ولایت ونہ گفتہ کہ جائز ست بلکہ اصل مدعا مجدد صاحب
ہمین ست کہ در مکتوب ۲۶۶ مندرج ست۔

مواہیر علمای ولایت بر حرمت مطلق سماع غنا

القول بحل السماع وضرب الدف باطل من اعتبر علیہ کما اعتبر علیہ المولوی فیض عالم
فوقع فی حیز البطلان والخذلان ومن عمل علیہ فقد وقع معہ فی قعر النیران
العبد مولوی غلام رسول ساکن محمد پور - جواب المجیب حق وقول مؤلف الرسالۃ
مردود لا یعباء بہ العبد حاجی محمد نور ساکن سریکوٹ در فتاوی برہنہ نوشتہ
وفی الحدیث استماع الملاھی معصیۃ والجلوس علیہا فسق والتلذذ بہا من الکفر
واین از جہت تغلیظ گناہ ست یا از برای استحلال وسرود شنیدن وہمچنین گفتن آن این
گناہ ست کبیرہ ودر ہمہ ادیان تا کفار را منع کردہ شود ودر طالع البدعت گفتہ کہ این نزدیک
امام اعظم وصاحبیہ حرام ست مطلقا خواہ اہل باشد یا نہ برای خود باشد یا برای غیر ہفتاد
وہفت مجتہد نعمانی برین اتفاق کردہ اند وہیچ یکی را از علمار نعمانی درین مسئلہ اختلاف نیست
وشیخ اکمل الدین در کتاب اشراق گفتہ کہ غنا نزدیک امام ابی حنیفہ رح واہل عراق حرام ست
ونزدیک امام شافعی مکروہ یعنی حرام ومشہور از مذہب مالک نیز ہمین ست وامام احمد حنبل
در اہل عراق داخل ست وشیخ شہاب الدین در عوارف گفتہ کہ اجماع کردہ اند علمار بر حرمت
سماع ومبالغہ کردہ اند ودر مغنی گفتہ کہ لہو الحدیث غنا ست مستحل او کافر ست ومبتلا با و منافق

واگر ناگہان بگوش افتد معذورست وواجبست

شند تا نشنود و لہذا پیغمبر علیہ السلام انگشت در گوش می آورد چون ملاہی بگوش او می نہاد۔

العبد فقیر فضل الحی سکنہ حضرو۔ العبد فقیر نعمان ساکن نوبی کلے مردان۔ العبد حافظ سرند پشاوری

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ قال اللہ تعالی ومن الناس من یشتری لھو الحدیث عن ابن مسعود رض ان الغناء ینبت النفاق کما ینبت الماء البقل وعن ابی امامۃ عن النبی انہ قال ما من رجل رفع عقیرتہ بغناء الا بعث اللہ تعالی لہ شیطانین علی منکبیہ یضربان باعقابہما علی صدرہ حتی یمسک وفی التاتارخانیۃ اعلم ان التغنی حرام فی جمیع الادیان واول من تغنی ابلیس کما فی القہستانی واول من احدث الرقص والتواجد اصحاب السامری اتخذ لہم عجلا جسدا لہ خوار قاموا یرقصون علیہ ویتواجدون فہو دین الکفار وعبادتہم واول من احدث القصیب لزنادقۃ لیشتغلوا بہ المسلمین عن کتاب اللہ تعالی کذا فی تفسیر القرطبی قال فی الزیادات اذا وصی بما ھو معصیۃ عندنا وعند اھل الکتاب منہا الوصیۃ للمغنیین والمغنیات وحکی عن ظہیر الدین المرغینانی رحمۃ اللہ علیہ انہ قال من قال لمقری زماننا احسنت عند قرأتہ یکفر انتہی ووجہہ ان التغنی للناس لما کان حراما بالاجماع کان قطعیا فتحسینہ تحلیل الحرام وکذا کل تحسین القبیح القطعی کفر وصاحب الہدایۃ والذخیرۃ سمیاہ کبیرۃ فی المتغنی للناس فی غیر الاعیاد والعرس ویدخل فیہ تغنی صوفیۃ زماننا فی المساجد والدعوات بالاشعار والاذکار مع اختلاط اھل الھواء والمرد بل ھذا اشد من کل تغنی لانہ مع اعتقاد العبادۃ واما التغنی وحدہ بالاشعار لدفع الوحشۃ او فی الاعیاد والعرس فاختلفوا فیہ فالصواب منعہ مطلقا فی ھذا الزمان ۱۲ طریقہ محمدیہ من عینہا ونفسہا صفحہ ۱۳۶ ۔ فالقول بحل الغناء والسماع فی ھذا الزمان قول مخالف لمذھب امامنا الاعظم النعمان رحمۃ اللہ علیہ بل ھو قول حدث من قائلہ باغواء الشیطان لان مسئلۃ الغناء والسماع مختلفۃ فیہا فکم من روایات تبیح الغناء وکم من روایات تحرمہ واذا اجتمع المبیح والمحرم رجح المحرم کما ھو قاعدۃ من قواعد الاصول وھو مصرح فی التفسیر الاحمدی ومذھب امامنا الاعظم الاکرم الاشرف المتقی بحرمۃ الغناء والسماع مطلقا فی ھذا الزمان فمن انکرہ فعلیہ البیان لا بمجرد

فقول اللسان بل بالدلیل والبرهان ودلائل مصنف رسالۃ الوجیز فی اباحۃ الغناء لا یثبت بہا مدعاہ ۱۲ ولکن لضیق الوقت لبسطت بسطاً تاماً ۱۲ فقط فضل احمد سکنہ شیخ

العبد ولی محمد ساکن ایضاً - فقیر عطر شاہ ساکن قاضی پور - شاہ صاحب ساکن زروبی اتمان زی

العبد فقیر سعد اللہ ساکن حسن واہ - فقیر سر بلند ساکن کنڈی - فقیر ملا صاحب ساکن جلالیہ

العبد فقیر نور احمد غورغشتی بقلم خود - فقیر بہاؤ الدین غورغشتی - فقیر رحمۃ اللہ ساکن سربکوٹ

العبد فقیر سندی ساکن شاہ منصور اتمان خیل - مولوی عبد الرحمٰن ساکن سلیم خان

العبد فقیر قاضی ساکن گرٹی - فقیر فضل احمد ساکن ھنڈ - شاہ عزیز ساکن مانیری

صاحب ہذہ الرسالۃ مصیب وصاحب رسالۃ الوجیز مخطی غوی لا سیما مخالف مذہب امام الہمام ابو حنیفۃ رحمہ - مفتی جان محمد ساکن شہر اٹک کہنہ - مولوی سید امیر ساکن گوہان

العبد مولوی حضرت میر ساکن ایضاً - حامداً ومصلیاً وبعد فان مسئلۃ السماع والغناء من معارک العلماء الاذکیاء ومدارک الفضلاء الاتقیاء من الصوفیۃ والمحدثین والفقہاء فاختلفوا فیہا اختلافاً شدیداً وجادلوا فیہا جدالاً مدیداً فمن محرم ومحلل تفصیلاً فصیلاً والاحری الذی اولی التی ھی ھذا کما ھو مذہب الامام الہمام الاعظم رحمہ اذا تعارض المحرم والمبیح فالترجیح للمحرم فالمبیح فی ہذہ الایام المالئۃ بالبدع والمحن فاتح لابواب الاٰثام والفتن وتارک لمذہب ہذا الامام الہمام مع ان اکثر روایات مذہبہ متواطئۃ علی التحریم القویم کما لا یخفی علی متبع اٰثارہم ومبتغ انوارہم - محمد علی ابن سید علی قاطر اسی من قوی الغناول عند خان الخوانین نواب محمد اکرم تاب اللہ علیہ الہ العالم -

تقریظ و لپسند بیر نتیجہ ریز فکر موشگاف المصر اموضح المبہمات ارشد الرشیدین حاجی الحرمین الشریفین وا ابوی مولوی محمد حسین صاحب ہزاروی

برخاطر پاک وضمیر دراک صدرنشینان محافل ادراک واضح باد کہ رب عالم و عالمیان آفرینش انسیان وجنیان برای عبادت ومعرفت خود کردہ وآن بی عبودیت صرفہ کہ محصور در اتباع رسول ہست مقبول نیست ؎ عقل قربان کن بہ پیش مصطفےٰ ؞ حسبی اللہ گو اللہ ہم کفی ؞ پس بیشتر از بندگی چارہ نیست انبیاء صلوٰۃ اللہ علیہم اجمعین واولیا از صحابہ وتابعین ومتبع ایشان از فقہا وصوفیہ

ومحدثین همه آنچه یافتند از همین اتباع سنت یافتند و هر آنچه در دار الجزاء از رضاء خداوند کریم
وجنت نعیم از قصور و غلمان و تسنیم وغیره ما لا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب
بشر می کنند از برکت این اتباع سنت خواهد بود و همگی عبودیت منحصر در طفولیت سرور محبوبان
سر دفتر برگزیدگان محمد صلی الله علیه وسلم است ؎ چو سایه در قدم سرو سرفراز توام + مرید سلسله
گیسوی و دانه توام + پس هر قیاسی و اجتهادی و یا کشفی و یا الهامی که از قول و فعل آن امام
اقدم و متبوع افخم صلی الله علیه وسلم مخالف آید و عمل صحابه کرام و تابعین و اتباع عظام بر آن
یافته نشده اصلاً شایان اعتماد و سزاوار اعتقاد نخواهد شد اگرچه از فقیه کامل و صوفی شامل نموده ؎ مصطفی
کز کمال مجذوبی + شد مکرم بنام محبوبی + هر که با او مشارکت خواهد + جان براه متابعت کاهد
خویشتن را با و کند مانند + تا شود همچو او سعادتمند + در این قحط سالی علم و عمل الاسلام
بدء غریباً و سیعود غریباً اگرچه حرف قدردانی علوم دینیه از صفحه ضمائر ارباب بصائر
نسیاً منسیاً گشته و گرد کساد کسوف بر روی سیمای مهر طلعت علوم فقاهت در هم نشسته
و سحاب ناروای خسوف جهالت بالای ماه سیمای فنون کیاست و فراست باهم پیوسته
لیکن آن عالی همت جوهر شناس بلند حوصله روشن قیاس را نشنیده بلکه بچشم خود دیده که
گوهر آبدار علم را بنرخ جوهر جان خریدار است و در شاهوار عمل را بثمن بیش از آن طلبگار عنایات
فتح بنیان توجهش پیوسته بنحو ضم اجزای پریشان دفتر علوم معطوف و ذات لازم البرکاتش
باوصاف کسر نفسی و تواضع ارباب فهوم موصوف قدردانی علماء در خمیر اوست نفع رسانی
طلبا در ضمیر او اعنی مشید بنیان السلطنت والریاست مؤسس ارکان التربیة والسیاست
بانی مبانی العدالت صاحب العزم والجلالت حامی رباب الدین والملة ماحی مراسم الکفر
والشرک والبدعة الخالص نیتة فی اعلاء کلمة الله والخالص طویتة فی احیاء سنة رسول الله
اعنی قاضی صاحب محمد میر عالم الهزاروی السکندرپوری خلد الله ملکه واجری فی بحار
المرام فلکه - زبانی کجا که بمددگاری دوات دهان بسته شکرش میسر آید و دهنی کو که بدستیاری
قلم زبان شکسته بوصفش مے گراید ناچار عنان اشهب خامه دو زبان را از این عرصه ناپیدا
کنار بدست اعتذار مجبور ساخته بسوے کوی ادای مدعا معطوف میدارد و جوهر عرض

و یا مجتهد دهانند

مطلب را منصوب خواطر طلاب و مرفوع ضمائر اولی الالباب می‌سازد که سعی و حسن اهتمامش آن نقد
درین کتاب مستطاب بتنقیح مطلوبات حرمت سماع و توضیح تردیدات خیالات اخوان الملاهی والبدع والهوا
یافته که تا حال پرتو عقل کسی از ماهرین علوم نقلیه بران در طبع تافته ه فیض روح القدس گر باز مدد فرماید
دیگران هم بکنند آنچه مسیحا می‌کرد + برزور بازوی آن طباع بالغ نظر و صناع هنرپرور گواهی ست
صادق از احادیث و قرآن دیگر چه حاجت بیان و شاهد بیست ناطق از مواهیر علما و فضلا و کذالک
جعلناکم امة وسطا لتکونوا شهداء علی الناس. زیاده ازین چه ضرورت برهان ه آب بدار آری
لعل یمنی نخواهد بود + اگر هزار عقیق از یمن شود پیدا + توصیف تالیفش بتحریر ضرور نیست از خواندن
و شنیدن ظاهر و باهر خواهد شد بقول مشهور مشک آن ست که خود ببوید نه که عطار بگوید هر کس که درین رساله
نافعه تدبر و تامل نماید بی ریب از شکوک علماء هوائیه و شبهات مبتدعه صوفیه خلافیه زنادقیه نجات
یابد و اتباع طریقه حنیفیه محمدیه بطور صحابه کرام و اولاد عظام و تابعین و تبع تابعین و ائمه مجتهدین و علماء
صالحین و اولیاء متقدمین و متاخرین رحمهم الله تعالی علیهم اجمعین ازین مسائل مسطوره نصیب او گردد تتمه از
مباحث مسطوره که در ضمیر این فقیر آمده بود بعرض خواطر طلاب اولی الالباب نیز میرساند شاه
عبدالعزیز صاحب در بستان المحدثین در احوال عبدالله بن المبارک نوشته که در ایام جوانی بشرب نبیذ مبتلا
بودند و آنچه لوازم این شغل ست از استماع ملاهی و سرود و صحبت یاران کذائی نیز از دست نمی‌دادند
یکبار در موسم پختگی سیب در باغی داخل شدند و یاران و رفیقان را نیز دعوت کردند و طعام و شراب
بسیار بتکلف حاضر ساخته و مشغول بلهو و طرب گشتند تا آنکه مستی غالب آمد و بیهوش افتادند چون آخر
سحر شد بیدار شدند در آنوقت چنگ در دست گرفته خواستند که بنوازند و سرودی آغاز نهادند دیدند که
چنگ هرگز آواز نمی‌دهد در نیکار مهارت تمام داشتند تارهای آنرا محکم کردند باز همان قسم صدا نمی‌داد تا آنکه
چنگ بقدرت الهی گویا شد و چون آدمی این آیت را تلاوت نمود الم یان للذین آمنوا ان تخشع
قلوبهم لذکر الله ایشان متنبه شده چنگ را شکسته بر انداختند و نبیذ را ریختند و جامهای منقش و طلا
را که در بر داشتند دریدند و بطلب علم اشتغال ورزیدند انتهی درینجا تامل باید کرد که از ابن المبارک که امام
عالم شامل و صوفی کامل تر باشد که او را سماع غنا حلال شمرده اند حافظ ابن تیمیه درین باب نسخه
مستقل نوشته و خلاصه مضمونش این ست که بعض اهل تصوف که قائل سماع و مجوز وجد و حالت اند زیرا

گرفتہ اند تا آنچہ محمد بن طاہر مقدسی در رسالہ سماع و در صفت تصوف گفتہ کہ ان النبی صلعم انشدہ اعرابی

۵ لقد لسعت حیۃ الھوی کبدی + فلا طبیب لھا ولا راق + الا الطبیب الذی شغفت بہ + فعندہ رقیتی وتریاق + واند تواجد حتی سقطت البردۃ عن منکبیہ فقال لہ معاویۃ ما احسن لھوکم فقال مھلا یا معویۃ لیس بکریم من لم یتواجد عندہ ذکر الحبیب۔ وھو حدیث مکذوب موضوع باتفاق اھل العلم بھذا الشان لکن رخص النبی فی انواع من اللھو فی العرس ونحوہ کما رخص للنساء ان یضربن بالدفوف فی الاعراس والافراح واما الرجال علی عہدہ صلعم فلم یکن احد یضرب بدف ولا یصفق بکف بل قد ثبت عنہ فی الصحیح انہ قال انما التصفیق للنساء ولما کان الغناء والضرب بالدف والکف من عمل النساء کان السلف یسمون من یفعل ذلک من الرجال مخنثا ویسمون الرجال المغنین مخانیث وھذا مشہور من کلام ومن ھذا الباب حدیث عائشۃ لما دخل علیھا ابو بکر فی ایام العید وعندھا جاریتان الحدیث ففی ھذا الحدیث بیان ان ھذا لم یکن من عادۃ النبی صلعم واصحابہ الاجتماع علیہ ولھذا سماہ الصدیق مزمار الشیطان والنبی صلعم اقر الجواری علیہ لانہ یوم عید والصغار یرخص لھم فی اللعب فی الاعیاد کما جاء فی الحدیث لیعلم المشرکون ان فی دیننا فسحۃ وکان لعائشۃ لعب تلعب بھن ویجئن صواحبھا من النسوۃ یلعبن معھا ولیس فی الحدیث الجاریتین ان النبی صلعم استمع الی ذلک والامر والنہی انما یتعلق بالاستماع لا بمجرد السماع کما فی الرؤیۃ وما یحصل منھا بغیر الاختیار وکذلک فی اشتمام الطیب انما ینہی المحرم عن قصد شم فاما اذا شم ما لا یقصدہ فانہ لا اثم علیہ وکذلک فی مباشرۃ المحرمات کالحواس الخمس من السمع والبصر والشم والذوق واللمس انما یتعلق الامر والنہی من ذلک بما للعبد فیہ قصد وعمل اما ما یحصل بغیر اختیارہ فلا امر فیہ ولا نہی وھذا مما وجہ بہ الحدیث الذی فی السنن عن ابن عمر انہ کان مع النبی صلعم فسمع صوت زمارۃ راع فعدل عن الطریق وقال ھل تسمع ھل تسمع حتی انقطع الصوت فان من الناس من لا یقول بتقدیر صحۃ الحدیث لما لم یامر ابن عمر بسد اذنیہ فیجاب بانہ کان صغیرا او یجاب بانہ لم یکن یستمع وانما کان یسمع وھذا لا اثم فیہ انما فعل ذلک طلبا للافضل والاکمل کمن اجتاز بطریق فسمع قوما یتکلمون بکلام محرم فسد اذنیہ لم یاثم بذلک اللھم الا ان یکون فی سماعہ ضرر دینی لا یندفع الا بالسد۔ واذا عرف ھذا فاعلم انہ لم یکن فی عنفوان القرون الثلثۃ المفضلۃ لا بالحجاز ولا بالشام ولا الیمن ولا مصر والمغرب ولا العراق وخراسان

من اهل الدين والصلاح والزهد والعبادة من يجتمع على مثل سماع المكاء والتصدية لا بدف
ولا بكف ولما حدث هذا بعد ذلك في اواخر المائة الثانية فلما رآه الائمة انكروه وكرهوه
واكابر الشيوخ الصالحين لم يحضروه مثل ابراهيم بن ادهم والفضيل بن عياض ومعروف الكرخي
وابو سليمان الداراني واحمد بن ابي الحواري والسري السقطي وامثالهم من الشيوخ المحمودين تركوه في آخر
امرهم واعيان المشائخ عابوا اهله كما فعل ذلك الشيخ عبد القادر والشيخ ابو البيان وغيرهما من
المشائخ. قال الشافعي رح خلفت ببغداد شيئا احدثته الزنادقة يسمونه التغبير يصدون به
الناس عن القرآن. وما ذكره الشافعي كلام امام خبير باصول الاسلام فان هذا السماع لم
يعرف به ويدعوا اليه في الاصل الا من هو متهم بالزندقة كابن الراوندي والفارابي وابن سينا
وامثالهم كما ذكر ابو عبد الرحمن السلمي في مسئلة السماع عن ابن الراوندي انه قال اختلف
الفقهاء في السماع فاباحه قوم وكرهه قوم وانا اوجبه وقال امر به مخالف اجماع العلماء
في الامر به والفارابي كان بارعا في الغناء الذي يسمونه الموسيقا وله فيه طريقة عند اهل
صناعة الغناء وحكايته مع اهل همدان مشهورة لما ضرب فابكاهم ثم اضحكهم ثم نومهم ثم
خرج وابن سينا ذكر في اشاراته في مقامات العارفين في الترغيب فيه وفي عشق الصور
ما يناسب طريقة اسلافه الفلاسفة الصابئين واخوانه الاسماعيلية القرامطة الباطنية
وبالجملة فمن فعل هذه الملاهي على وجه الديانة والتقرب فلا ريب في ضلالته وجهالته
واما اذا فعلها على وجه التمتع والتلعب فمذهب الائمة الاربعة ان آلات اللهو كلها حرام
ولم يذكر احد من اتباع الائمة في آلات اللهو نزاعا الا ان بعض المتأخرين من اصحاب الشافعي
ذكر في اليراع وجهين بخلاف الاوتار ونحوها فانهم لم يذكروا فيها نزاعا واما
العراقيون هم اعلم بمذهبه واتبع له فلم يذكروا نزاعا الا في هذا بل صنف افضلهم
في وقته ابو الطيب الطبري شيخ الشيخ ابي اسحق الشيرازي في ذلك مصنفا
معروفا ولكن تكلموا في الغناء المجرد عن آلات اللهو هل هو حرام او مكروه
او مباح وذكر اصحاب احمد لهم في ذلك ثلثة اقوال وذكروا عن الشافعي قولين
ولم يذكروا عن ابي حنيفة ومالك في ذلك نزاعا وذكر زكريا بن يحيى الساجي

انه لم يخالف في ذلك من الفقهاء المتقدمين الا ابراهيم بن سعد من اهل البصرة
وما ذكره ابو عبد الرحمن السلمي وابو القاسم القشيري وغيرهما عن مالك واهل
المدينة في ذلك فغلط وانما وقعت الشبهة فيه لان بعض اهل المدينة
كان يحضر السماع الا ان هذا ليس قول ائمتهم و فقهائهم
بل قال اسحق بن عيسى الطباع سالت مالكا عما يرخص فيه
اهل المدينة من الغناء فقال انما يفعله عندنا الفساق
وهذا معروف في كتب اصحاب مالك
وهم اعلم بمذهب اهل المدينة
انتهى مختصرا فقط
الحمد لله اولا
واخرا

تمت

سنہ ۱۳۱۹ھ
کاتب الحروف

اعلان

سنہ ۱۳۰۹ھ
محمد شاہسوار عفی عنہ

تعداد جلد (۱۰۵۰) ..... قیمت فی جلد .... (۵ آنہ)

محصول ڈاک ایک آنہ